

Kazalo

Sodobnost 4

april 2023

Uvodnik

Nika Gradišek: Skuhana študentarija 339

Mnenja, izkušnje, vizije

Helena Koder: Hoja z materinščino 348

Pogovori s sodobniki

Kristina Jurkovič z Vasjem Bratino 361

Sodobna slovenska poezija

Katja Gornik: 26 371

Lucija Mirkac: Drsenje dni dišeče daljave 378

Sodobna slovenska proza

Alenka Koželj: Francoski konzul 386

Dušan Čater: Dežela ZOO 401

Sodobni slovenski esej

Igor Šmid: Družina, kolodvor in vlak sreče 414

Tuja obzorja

Jana Juráňová: Ničvrednica 422

Graditelji sveta

Stefan Zweig: Dostojevski, 3. del 434

Razmišljanja o(b) knjigi

- 445 *Helena Šuklje*: Preboden s sladko sulico,
ti, ki bereš

Sprehodi po knjižnem trgu

- 454 Mirana Likar: Ženska hiša (*Alenka Urh*)
Katarina Marinčič: Ženska s srebrnim
458 očesom (*Majda Travnik Vode*)
462 Esad Babačić: Navijaj v sebi (*Žiga Valetič*)

Mlada Sodobnost

- 466 Andrej Predin: Arlan pod preprogo
(*Ivana Zajc*)
469 David Bedrač: Igravčki (*Sabina Burkeljca*)

Gledališki dnevnik

- 472 *Matej Bogataj*: A si ti tudi not' padel?

Nika Gradišek Skuhana študentarija

Kot družbo nas medejo, ti enigmatični mladi, katerim ne vemo, kako bi se približali, kako bi jih nagovorili, jih aktivirali in poodraslili, kajne? Prehodi v odraslost so vedno daljši, vedno manj tradicionalno linearni in vedno bolj začasni. Sociologi bi rekli, da se življenjski poteki destandardizirajo, in to nas bega. Zato se o mladih govori kar precej. Z mladimi pa ne. Bolj malo se nas vpraša in še redkeje potem posluša, čeprav govorimo vsepovprek. Kot glasba v dvigalu smo, ves čas prisotni šum, ki se ga opazi, ko preseže arbitrarno zastavljene meje normale. Ko stojimo pred parlamentom in špricamo pouk med petki za prihodnost, ko protestiramo proti izselitvam iz študentskih domov med zaprtjem na občine, ko povemo, da si ne moremo več privoščiti doplačila za študentske bone in poskušamo organizirati menze. Takrat se nekaj v glasbi zalomi in za trenutek obstaja možnost, da se bodo ljudje v dvigalu ozrli okoli sebe. Pa se ne.

Baje ga žuramo in ne znamo biti resni, baje si ne znamo sami kuhati kosi in nočemo opravljati dovolj študentskega dela, da bi si lahko privoščili najemnino. Baje ne vemo, kako lepo nam je, ker smo preveč razvajeni, leni in se preveč pritožujemo. Kar ni okej. Ampak potem, ko smo resni glede česar koli, je naenkrat preveč, preveč radikalno, preveč v oblakih, premalo prizemljeno. Naganja se nas iz avtonomnih prostorov, se nas popisuje, se nas pokroviteljsko naslavlja na ulici, kaj da protestiramo, če pa ne zmoremo brez svojih pametnih telefonov. Spet ni okej. Nikoli nismo okej.

V *Zapilih iz močvirja* na Valu 202 nam Marko Radmilovič konec januarja 2023 poda resno diagnozo: Študentov v naši družbi ni! Tako zelo smo nerevolucionarni, nimamo subkultur, nimamo več žurov, ki se jih spomni avtor rubrike, da smo kar nehali obstajati. Študenti enkrat in nikoli več. Bili so nekoč, takrat, seveda, ko je študiral Marko Radmilovič. Samooklicano dobronamerno nam sporoči: “Današnje generacije študentov niso niti senca generacij s konca šestdesetih, sedemdesetih in pozneje osemdesetih let prejšnjega stoletja!” Kaj naj človek s takšno diagnozo? Tako zelo strokovno in dokončno? Oprostite dramatičnosti (mlada sem), ampak samo pokopljejo nas še lahko. Prihodnost smo, a prihodnosti ni in ni nas. Kako ustrezno. Kakšna sreča torej, da smo diagnozo prejeli, preden bi se kaj preveč naprezali z ustvarjanjem in osmišljanjem alternativ in potencialnih rešitev.

Ko smo na Filozofski fakulteti vodstvu predložili zahtevo za študentski avtonomni prostor, ki je nekoč obstajal pod imenom K16, smo odziv vodstva pričakovali. Začetno nejevoljo in nestrinjanje smo presegli s poskusom mobilizacije in ustvarjanja diskurza. Bila je obletnica zasedbe Filozofske fakultete. Jadrati smo na strahu, da študenti še obstajamo in da bomo obletnico obeležili kako drugače kot le s plakatom. Slava, ki je nismo doživeli, nam je dala nekaj vzgornika. Potem smo sprejemali kompromise, da smo dobili manjšo učilnico, ki zdaj deluje kot opremljen študentski prostor. Česar nismo pričakovali, so bili odzivi nekdanjih študentov. Zasedbo bi morali izvesti, ne pa deliti palačinke in kavo študentski populaciji! Prinesti vreče za spanje in naročiti dostavo pic za obroke! Mogoče imajo prav. Mogoče pa se predavalnice na Filozofski fakulteti od Zasedbe leta 2011 naprej zaklepa med odmori in ima fakulteta zaposleno varnostno službo. Mogoče bi morali vseeno poskusiti. Ali smo dovolj revolucionarni? Ali smo sploh vsaj malo revolucionarni?

Ni, da ne bi bili jezni. Kar naprej smo jezni. Ampak hkrati smo utrujeni in zdi se, da nas je tako zelo malo, in ko bo tega obdobja konec, bomo morali najti službe. Naši življenjepisi so voden projekt, čeprav jih še sami ne maramo. Nimamo zaupanja, da bomo v prihodnosti okej, zato si včasih ne upamo tvegati dovolj, da bi poskušali spreminjati prihodnost. Krvavo bojišče študentskega jedilnika, kot ga poimenuje Marko Radmilovič, je simptomatično za to, da imajo naši najbolj revolucionarni podvigi pogosto opraviti z našo golo materialno situacijo. Če si ne moremo več privoščiti toplega obroka na dan, ki ni iz McDonald'sa, bo naše (očitno nečastno) bojišče to. Ampak ali ni to stalna praksa študentskih bojev skozi zgodovino? Tudi tistih v slovitih generacijah leta '68? Najbolj revolucionarno

trditev, ki jo je izustila vsaka posamezna generacija, se da okvirno prevesti v *Radi bi živeli bolje*, občasno pa v *Nočemo živeti slabše*. Morda je naša pomanjkljivost potem ta, da se spopadamo s specifikami. Na zasedbi Borze so zahtevali nov sistem, mi pa hočemo zdrav in uravnotežen obrok za manj kot devet evrov. Ampak zdi se, da so bile sanje dovoljene včeraj. Danes je nov dan in jutri spet in za njim še eden in mi smo izčrpani in nočemo več brati novic in gledati poročil, ker ob njih postanemo depresivni, če nismo depresivni že od prej. Tako da bi samo radi svoj finančno dostopen topel obrok, prosim in hvala.

Tudi v tišini svoje sobe smo mladi bolj redko okej. Glede na izsledke raziskave *Mladina 2020* sicer baje živimo bolj zdravo kot prejšnje generacije, več se gibljemo, manj pijemo in kadimo, a smo hkrati manj zadovoljni s svojimi življenji. 76 odstotkov več nas je osamljenih, 110 odstotkov več nas je pogosto pod stresom. Ura psihološkega svetovanja stane 60 ali 70 evrov, javne ustanove pa imajo dolge čakalne vrste. Toliko o številkah. Anekdotski dokazi pravijo, da je približno četrtnina mojih znank in znancev na antidepresivih. Pogovori, kdo jemlje katere in ali kdo pozna kakšnega dobrega psihologa, niso več čudni. Za vsaj pet jih vem, da imajo občasno samomorilne težnje. Nekaj let nazaj bi mednje prištel tudi sebe. Skoraj vsi smo tako ali drugače anksiozni. Včasih je določanje, kdo bo prosil za račun v restavraciji, videti skoraj kot bojni posvet. *Snowflakes*, prav zares, če s tem mislimo, da bi se včasih najraje stopili in razlezli med razpoke v tleh. Kar ni prav nič revolucionarno. Težko je javno zahtevati, da se te upošteva, če se ti trese glas.

Morda se zato ne gre v nedogled spraševati, kje je tista revolucionarna mladina, da bi jo sovražili, ampak občudovali, da bi kot slaba vest trkala na družbo in jo klicala k odgovornosti. Morda ne moremo vsega tega zvaliti na mlade. Morda je to neoliberalni *outsourcing* službe odrešitelja – vsaj zase vem, da za nobenega od svojih revolucionarnih poskusov nisem plačana, ampak mogoče sem se pa samo pozabila prijaviti na kakšen evropski ali občinski razpis ali kaj takega.

Nismo samo vedno bolj sami, tudi vedno manj nas je. Raziskava *Mladina 2020* navaja tudi, da je število mladih v zadnjih 30 letih upadlo za 30 odstotkov. Nič čudnega torej, da nismo zanimivi političnim strankam in akterjem – tudi če ne bi imeli zloglasnega ugleda politične pasivnosti, nas pač samo ni dovolj za volilno bazo. In dejansko nas je veliko politično pasivnih. Drugi pa se na vse pretege trudijo mobilizirati zaspano populacijo in ob tem občasno izgublajo zaupanje v lastne sovrstnike in sovrstnice. Nimamo ene glave, čeprav bi bilo včasih bolje, če bi jo imeli. Kadar

se že politično udejujemo, se glede na sociološke raziskave večkrat udejujemo netradicionalno, s peticijami, protesti, govori in podobno “nekonstruktivno nadlogo” družbi. Nismo zanesljivi volivci in volivke, v nas ni smiselno investirati časa in denarja. Zato se v programih strank in kandidatov pojavljamo bolj deklarativno kot konkretno. Koalicijska pogodba trenutne vlade je vsebovala obljubo “nič o mladih brez mladih”. V principu nas torej podpirajo, v praksi pa še vedno ne naslavljajo naših dejanskih težav. Ja, nova stanovanja, a kaj ko se bodo ta, ki jih zasedamo zdaj, brez ukrepov proti gentrifikaciji še naprej dražila. Ja, subvencionirana vozovnica, a kaj, ko doplačilo lahko stane tudi več kot tristo evrov, železnica pa se ni kolektivno prenovilo že vse od Marije Terezije in si v prostem času delimo anekdote o zamudah vlakov. Za zdaj zmaguje tista, v kateri je kolegica na cilj prispela pet ur po predvidenem času prihoda.

Ja, štipendije, a kaj, ko višanju življenjskih stroškov ne sledijo že kakšno desetletje. Povprečna štipendija leta 2021 je znašala 112 evrov, najemnine za samsko sobo pa pod 250 evrov na mesec plus stroški že skoraj ni več najti. Ja, študentski domovi, a kaj, ko so čakalne vrste v Ljubljani od lani uradno daljše od enega leta, novega doma pa se ni zgradilo že od leta 2005. Prvega novega na Roški naj bi začeli graditi leta 2024, a so tudi to precej optimistične ocene, sploh ker Študentski domovi Ljubljana iz leta v leto grozijo, da bodo končno res zaprli Akademski kolegij, kjer se nahaja 206 študentskih postelj. Kapacitete študentskih domov v Ljubljani so takšne, da ima bivališče v njih zagotovljen samo približno vsak peti študent oziroma študentka. Preostali so prepuščeni neusmiljenemu najemniškemu trgu, na katerem konkurirajo premožnim turistom in podjetnikom. Študentska organizacija poljavno pere študentski denar, a štiridesetletnim zunanjim sodelavcem v imenu avtonomnosti nihče ne stopi na prste. Funkcionarjem leži prirejanje zabav, politično predstavništvo pa malo manj.

Drugi politiki nas lahko imajo za navdih ali za nadlogo, vse prerediti pa za *sogovornika*. Mogoče nam je še preudobno in rabimo pravo francosko zvišanje cene moke, da bi se kaj premaknilo. Ali pa v individualni žalosti in boju proti birokratskim mlinom na veter samo tiho tonemo v sprijaznjenost, da bomo vidni šele, ko se bomo dnevno ubijali v dveh ali treh prekrasnih službah, namesto da čas zapravljamo v predavalnicah.

Ravno v tem je vsa bizarnost naše pozicije. Smo delovno aktivno prebivalstvo, ker si večinoma ne moremo privoščiti, da ne bi bili, poleg študija opravljamo po dve do tri študentska dela, potem pa v nas potekajo spopadi prioritete in si vsake toliko rečemo: “Fak, ampak res bi morala pogosteje na faks, manj si moram naložit.” Hkrati pa nismo tisto pravo delovno aktivno

prebivalstvo, ker nimamo ključnih delavskih pravic in finančne stabilnosti. Med predavanji odgovarjamo na službene maile, med službenim časom v kakšnem mirnem trenutku (če ta obstaja) na plan privlečemo študijsko gradivo. Nimamo odpovednega roka, ne poznamo potnih stroškov, bolniške odsotnosti ali celo ustreznega nadzora, da bi nam delodajalci ne kršili še vseh preostalih pravic. Kot študentska novinarka sem govorila s študentskimi delavkami in delavci, ki naj bi med osemurno izmeno glede na navodila poslovodje ne šli na stranišče. Študentke v gostinstvu so mi pripovedovale, kako jim šef ne dovoli, da bi se na spolno nadlegovanje in otipavanje odzvale kakor koli drugače kot prijazno. Če zbolijo, morajo o tem šefa obvestiti nekaj dni prej, ker je to prav gotovo situacija, ki jo lahko predvidiš. Tudi obljubljena fleksibilnost delovnika jim koristi bolj malo, ko jim zaposlovalci redno odrejajo termine, za katere jim študentke vnaprej povedo, da jih ne morejo sprejeti zaradi obveznih seminarjev ali izpitov, potem pa jih delodajalci pač obvestijo, da bodo našli koga drugega. Da sploh ne začnjam s stotinami primerov, ko so delodajalci študente in študentke prepričali v delo na črno, ker bo tako plačilo višje, potem pa jim samo nikoli niso plačali mesecev dela. Ampak tako pač je v prekarnosti. Potrošna roba smo. Glede na mnenja mnogih pristojnih še pokvarjena. Menda smo pač nezanesljivi delavci in delavke, novi na trgu dela, zato morajo biti tudi delodajalci ustrezno zaščiteni pred našimi pravicami.

Preglejmo torej obtožbe, ki nas pestijo. Za večjo berljivost (in morda tudi tihe šale na račun svetohlinskega moraliziranja) jih organizirajmo v katoliških sedem smrtnih grehov. Navdih naj nam bodo stotine razsvetljenih komentarjev¹ pod vsako novico spletnih medijev, ki ima opraviti s študenti in študentkami.

Napuh: Preponosni smo in mislimo, da vemo bolje. Ko bomo starejši, bomo razumeli. Ko se bodo višji davki nanašali tudi na nas, ko bomo plačevali svoje lastno zdravstveno zavarovanje, ko bomo videli že dovolj novih obrazov v politiki, da ne bomo verjeli nikomur več in se bomo ponosno razglašali za apolitične pod sloganom *Vsi so isti*, potem pa se jezili nad spremembami v družbi na pivu s kolegi. Ali pa bomo postali družbeno konservativni, ker naj bi bil menda človek dolgočasen, če ni lev, ko je mlad, in neumen, če ni desen, ko je star. Takrat nam bo končno jasno. Za zdaj ne znamo pometati pred svojim pragom, zato naj se vzdržimo pometanja pred tujim. Še posebej nas s to retoriko naslavlja v kontekstu okoljevarstva.

¹ Ker me sicer bolijo oči, si prisvajam pravico do manjših slovničnih popravkov.

Smo generacija, ki je odrasla z zavedanjem, da smo večino prelomnih točk varovanja okolja že zamudili, ki biva v času okoljskih migracij in podnebnih ekstremov, ki se šali na račun zelenega božiča, a je hkrati vedno bolj vegetarijanska iz okoljskih in manj iz etičnih razlogov in ki vedno bolj meni, da je oblačenje iz druge roke v modi. Hkrati smo generacija, ki se poslužuje *backpacking turizma*, ki ima brez izjeme pametne telefone in ki se po mnenju večine ne bi bila pripravljena odpovedati velikemu delu osebnega udobja, ki raste na račun globalne in okoljske neenakosti. Generacija, ki meče paradižnikovo juho v slike Vincenta van Gogha, a kupuje prek Amazona. To niso eni in isti ljudje, seveda. Sklepati o homogenosti bi bila velika napaka v raziskovanju. Mnogi od nas živijo s tihim zavedanjem okoljskega propada, a izberejo pot ležerne sprijaznenosti. A okoljevarstveno gibanje je vendarle generacijski fenomen, pozitivne zasluge zanj pa bi očitno dobili šele, če bi bili spočeti brezmadežno.

Hkrati smo preveč napihnjene tudi zato, ker smo samovšečni. Očitno nam študentkam ni težko v življenju, če imamo pa lahko urejeno manikuro in mejkap, če imamo denar biti "uštimate bolj od kakšne zaposlene na uradu". Obsedeni z našim življenjem na socialnih medijih smo vsi po vrsti plehki in zlagani. "Mladi res nimate kaj drugega, kot da se slikate, pejte delat, marš." Sploh ženski del mlade populacije je še veliko bolj kriv tega greha. Z izjemo feministk, seveda. Te so možačaste, neprivlačne zavaljene babure s pobarvanimi lasmi, ki svoj ponos izživljajo tako, da naderejo moške, če jim ti poskušajo odpreti vrata.

Pohlep: Včasih so si študenti sami služili žepnino in ni bilo teh problemov. Seveda si danes služimo za najemnino, pa za hrano, pa za stroške ogrevanja, pa za vedno višje skrite stroške študija, kot so 100-evrsko predpisano gradivo na pravo, dragi materiali na arhitekturi, 200 evrov za četrto opravljanje izpita ali pa 40-evrske ure šole vožnje. Vseeno smo pohlepni, sram nas bodi! Kar vse bi imeli, delamo pa ne dovolj. Stanovanjsko smo razvajeni, ker želimo živeti v mestu šolanja, potem nam pa ne ustrezajo mestne najemnine. Janševa vlada nam je med korono podarila dvakratni dodatek 150 evrov, hvaležni bi morali biti, ne pa da se pritožujemo, kako to ni pokrilo najemnine, ko smo mnogi izgubili službe in se selili nazaj domov. O jamranju nas podučil eden od komentatorjev: "Seveda so študentje, kdo drug bo. Tisti, ki hodijo v službo, nimajo časa sredi tedna do jutra viset zunaj, ker je treba zjutraj vstati, pa iti na ših, pijan ali z mačkom pa težko delaš. In ja, kot študent sem žural, seveda, ampak nisem jokal zraven, da nimam za jest."

Pohota: Tale greh se razlaga kar sam. Še sreča torej, da se na žurih občasno delijo kondomi in da si Počivalšek želi tri milijone Slovencev do leta 2030.

Jeza: Radikalci smo, vandali in nebodigatreba. Na protestih polnimo ljubljanske ulice, da dobro delavno prebivalstvo zamuja v službe in se trole zlagajo ena za drugo kot domine. In še ta jeza ni zares naša, ampak smo menda samo zmanipulirani s strani različnih stričkov in tet iz ozadja. Takšni pač smo, naivni in neumni, zato pa odlična tarča populizma in zavajanja, odličen mehanizem in orodje javnega delanja težav. Komentator na RTV Slovenija pronicljivo spozna: "Srednje šole so učencem naložile, da se udeležijo shoda, da bodo pridobili ure ali točke za obvezne izbirne vsebine. Potem pa politiki delajo neumnosti na podlagi 'pritiska javnosti', ki ga sami sproducirajo. Farsa!"

Požrešnost: Jedli bi zastonj, še pili bi zastonj, za žurat imamo pa začuda še vedno dovolj denarja. Pod komentarji novic o menzah nas obvestijo, da bi bila hitra hrana na bone dovolj, "če bi znali jesti in jesti zmerno". Sploh ne vemo, kaj pomeni biti lačen, zato se ne smemo oglašati. Tudi droge so očitno naša huda razvada. Fenomen avtonomne kulturne produkcije in heterogenega, sprejemajočega prostora za osmišljanje alternativ na Metelkovi in v bivši Avtonomni tovarni Rog ali na zdajšnjem Placu je pač samo zbirališče narkomanov in zastonjkarjev, nasilnih in ilegalnih, pogosto še imigrantov. "Če je scanje po zidu, drogiranje, kuhanje pasulja kulturna obogatitev, potem pa res ... Sva s punco bila tam in kar sva videla, ni K od kulture." "Itak gre na Metelkovi v glavnem za narkomane, ki so se iz koristoljubja razglasili za nevladnike ali 'kulturnike'. Da lahko ob svojem 'udejstvovanju' lepo visijo na proračunu in zažirajo javne finance."

Zavist: Ta greh si morda edini zasluži neironično obravnavo. Večina nas dejansko čuti zavist. Intervjuvani v raziskavi *Mladina 2020* so izrazili mnenje, da so starejši v primerjavi z njimi privilegirani. Mladi imamo občutek, da nam je bila obljubljena brezskrbna mladost, ki je nismo prejeli. Ko govorimo s starši, ne znamo smiselno usklajevati njihove izkušnje z našo. Tudi če smo materialno v marsičem na boljšem, nas za vrati magisterija ali doktorata čaka eksistencialna groza. Na ramenih nosi ekonomsko negotovost, obe sta pokriti z enim plaščem in zgornja v rokah drži pripravljeno ponev. Če je generacija mojih staršev verjela, da po zapitem in upornem tunelu študija pride svetla luč usposobljenosti in zaposlitve, potem imamo danes bolj občutek, da sedimo v luknji. Pekel niso ljudje okoli nas, po Sartru, pekel je naša lastna glava, linearnost časa in aplikacija z novicami.

Sociolog Ulrich Beck je situacijo primerjal z železniško postajo: z izobrazbo kupujemo karte, čeprav ne vemo, kdaj pride vlak, vlagamo finance in stiskamo zobe, hkrati pa ne vemo, ali bo naš nabor kart in kvalifikacij na koncu sploh ustrezen in ali bo vlak sploh prišel. Skoraj kot Slovenske železnice, torej.

Lenoba: Pa smo pri najočitnejšem. Nočemo si kuhati lastnih obrokov (ker imamo študijske obveznosti in delo, če tega, da sobe v študentskih domovih pogosto nimajo kuhinje, sploh ne omenjamo), nočemo delati dovolj za preživetje ob študiju (čeprav nas 33 odstotkov tekom študija dela za polni delovni čas), nočemo vstajati zgodaj in se voziti iz drugih krajev v mesto študija, nočemo na volitve, nočemo izza svojih računalnikov in igralnih konzol in pametnih telefonov. Včasih so baje hodili tri kilometre v šolo in potem popoldne tri ure letali po travniku. Mi ne znamo letati, mi se bolj vlečemo. Včasih bi bili študentje baje že zdavnaj na ulicah, zdaj pa se samo smilimo samim sebi in drug drugemu. “Madona, če bi bli naši dedki tako vzgojeni, bi se Nemcem vrgli na hrbet z vsemi štirimi v zrak, še preden bi padla prva bomba.” “Res so prezrti, toda krivi so si sami. Če bi imeli korajžo starejših generacij, se ne bi pustili tako ustrahovati in bi lahko naredili z dijaki takšen protest, da si potem tudi ta vlada ne bi več upala zapirati fakultet in šol. Toda ti študenti so manj korajžni in samo čakajo, ne vem, na kaj.” Zabušavamo, skratka.

Pregrizli smo se skozi vse smrtne grehe. Tombola! Slaba novica je, da gremo očitno v pekel. Dobra je, da nas je večina ateistov, tako da višje od vic itak ne bi prišli. Nebesa brezskrbnega družbenega moratorija, ki je študij, so vse, kar nam ostane.

Vseeno se imamo radi in občasno nismo sami ali osamljeni. Občasno sedimo na predragi ljubljanski kavi in se pritožujemo nad globalnim dogajanjem, beremo teoretike in si pošiljamo slike najboljših odlomkov, razvijamo nezdrave fascinacije z revolucijami v Južni Ameriki in Kurdistanu, skupaj pišemo transparente in hodimo na proteste. Občasno se poskušamo pretihotapiti v zaklenjene študentske domove, da bi jih polepili s plakati. Občasno pišemo jezne eseje.

Sedim v študentskem domu, skozi okno poslušam harmoniko in pijano prepevanje in si tudi sama želim slave subkultur in upora iz študentskega časa gospoda Radmiloviča. A hkrati je to *moja* družbena greznica, najlepša hvala, in kritizirati jo brez razumevanja je zločin brez možnosti pokore. Po glavi se mi suče stavek, ki sem ga včeraj slišala v Rožni dolini, ko sem hodila mimo dveh študentov na čik pavzi: “Upam, da se ne bo podjetje

zlomlo ob naslednji ekonomski krizi, majkemi, ker delajo dobre rizle.” Precej primeren stavek se mi zdi. Svet gre v kurac, kriza je vseprisotna, in če se deremo, nas ne slišijo. Naj nam vsaj dobre rizle pustijo, no.

Kot bi rekel Harry Styles (to referenco bodo cenili le bralci in bralke z letnico rojstva v novem tisočletju), *stop your crying, it's a sign of the times*. V duhu mladinske nekonstruktivnosti naj krivdo za naš neobstoj torej širokogrudno podelim: če smo se pomehkužili, je to zato, ker ste nas skuhali.

Helena Koder

Hoja z materinščino

Prvi dan

J'attendrai, le jour et la nuit, j'attendrai toujours... Veter je skozi vejevje od nekod prinesel refren stare popevke, korak mi malo zastane, je mogoče, da je to Tino Rossi, slavni francoski šansonjer? Doma mi bo potem YouTube pritrnil, izvem še, da je med drugo svetovno vojno ta ljubezenska pesem pridobila domoljubni značaj: hrepenenje po ljubezni je med okupacijo pomenilo tudi hrepenenje po svobodi. *Čakal bom, dan in noč bom čakal, da se vrneš ...* V času mojega študija so to pesem veliko vrteli na radiu, vendar v ženski izvedbi: Dalida, mlajša, a nič manj znana pevka jo je pela, klasičen šanson za vse čase.

Glasba iz zmešnjave spominov rada prikliče kakšno sliko ali prizor, tenor Tina Rossija izbere madame Kohler, ki je s pogledom ravnokar ošinila razred: "Pišite: *Ali učenje tujega jezika znanju materinščine koristi ali mu škoduje?* Do ponedeljka." Madame Kohler je bila profesorica na šoli za tuje študente francoščine Alliance française v Parizu. Bila je visoke rasti, zelo energična, a tudi zelo prijazna: pravo nasprotje drobnih, nizkoraslih Parižank s kratko pristrizhenimi lasmi, kot je bila takrat moda, ki so se nosile zelo visoko in so bile s svojo odrezavostjo nedosegljive vzornice marsikateri tuji študentki. V madame Kohler sem se skoraj zaletela, ko sem zbrala korajžo in šla na Alliance vprašat, ali bi lahko hodila k pouku.

V tistem času še ni bilo tako preprosto potovati po svetu. Da sem dobila potni list, sem morala na pogovor k nekemu tovarišu V. na Sekretariat za notranje zadeve. Spraševali so me, zakaj grem v Pariz, kaj nameravam tam početi, kje bom stanovala, koga vse tam poznam in take stvari. Imela sem nekakšno garantno pismo, zatrjevala sem, da je moj edini namen jezikovno izpopolnjevanje, in ko je tovariš V. uvidel, da od mene ne bo nobene koristi, sem dobila žig v potni list.

Danes skoraj ne morem verjeti, kako preprosto pa je takrat vse potekalo v Parizu. Zdaj bi bilo zagotovo drugače. Nobene štipendije nisem imela, tudi nobenih priporočil ali česa podobnega ne. Samo gospe Kohler, ki sem jo po naključju srečala v avli Alliance, sem povedala, da sem za nekaj mesecev pri prijateljih v Parizu in da bi ta čas rada izkoristila za izboljšanje svoje francoščine. Da bi za to morala plačati kakšno šolnino, mi niti na misel ni prišlo. Gospa Kohler me je prijazno poslušala, potem pa mi je rekla, naj naslednji dan pridem na preizkus znanja in bodo videli, kaj naj z mano. Naslednji dan je bil najprej na vrsti narek, *la dictée*, potem je bilo treba še pisno odgovarjati na neka vprašanja in že sem bila razporejena v peti razred. Presrečna. Danes seveda vem, da ni šlo samo za naklonjenost tuji študentki iz za železne zavese, ampak da je država Francija na najrazličnejše načine in tudi s takimi gestami zelo pragmatično in načrtno skrbela za to, da bi se frankofonija še naprej širila čez državne, etnične in nekdanje kolonialne meje, kjer je bila francoščina samoumevno prvi jezik.

Tistega naslova, ki nam ga je narekovala madame Kohler, sem se razveselila. Zdelo se mi je, da se pravilni odgovor skriva že v naslovu in da torej ni dvoma, v katero smer naj razmišljam, poleg tega pa sem seveda pomislila, da pravzaprav nič, kar se novega naučiš, ne more ogroziti tistega, kar že znaš. Tisti spis sem torej začela pisati z mislijo, da moja slovenščina ne bo nič slabša, če bo moja francoščina boljša, kot je. Seveda sem pisala o tem, da ko se učiš slovnico, nujno primerjaš pravila tujega jezika s pravili materinščine. Pisala sem o tem, da materni jezik 'obvladaš', še preden veš za pravila, ki so izpeljana iz njegove rabe, in da marsikdaj šele med učenjem tujega jezika ozavestiš nekatere zakonitosti maternega. Pisala sem tudi o tem, da se ti z učenjem tujega jezika mimogrede odpira pogled v literaturo tega jezika in v drugačen način razmišljanja, v drugo kulturo; začneš primerjati, iščeš podobnosti, razlike in tako naprej. Skratka, nekako sem svoje razmišljanje pripeljala do ugotovitve, da je učenje tujega jezika vsestransko koristno in da tudi pogloblja znanje materinščine. Dobila sem dobro oceno in moje nadaljnje obiskovanje lekcij francoščine ni bilo več z ničimer ogroženo.

Danes bi ob tem zdravorazumskem sklepanju zagotovo skušala utemeljiti tudi kakšen dvom, na primer ali je pri učenju tujih jezikov pomemben odnos do materinščine? Odnos tistega, ki poučuje, in tistega, ki se uči. Seveda iz mene govori pripadnica jezika, ki ga uporablja malo ljudi. Res ne znam zlesti v kožo kakšnega Američana, ki lahko kar z materinščino kjer koli na svetu počne, kar mu pride na misel, ne da bi se moral naučiti govoriti drugi jezik.

Drugi dan

Jezik. Kaj je pravzaprav jezik? Ko razmišljam o jeziku, mi pride na misel, da vse dele našega telesa, naše organe, uporabljamo kot metafore. Glava, oko, uho, roka, noga, jetra ... srce, vse ima sopomen. In jezik? Ta imenitni organ, ki s svojimi brbončicami, okretnostjo in občutljivostjo omogoča velike užitke, nosi enako ime kot ogromen korpus besed, na desetisoče jih je, ki vse skupaj sestavljajo besedni zaklad nekega jezika in s katerimi človeštvo izreka vse misli, ki so bile kadar koli v zgodovini človeštva izrečene ali, kasneje, tudi zapisane. Vedno, od pamtiveka, so bile misli izrečene v nekem jeziku. Najpogosteje v tistem, ki mu rečemo materni. Sokrat je govoril v maternem jeziku.

Ne vem, ali so nevrologi, psihologi, filozofi in lingvisti že prišli do dna skrivnosti o nastanku jezika oziroma jezikov. Jean Jacques Rousseau je napisal esej *O izvoru jezikov*, zelo pomembno delo, ki ga avtor sam ni objavil: nenehno ga je dopolnjeval, menda ga je želel na neki način vključiti tudi v znamenito *Razpravo o temeljnih neenakosti med ljudmi*, kar omenja v avtobiografskem delu *Izpovedi*; nazadnje je bil esej objavljen šele po njegovi smrti. Rousseau je menil, da so ljudje najprej ustvarili nekakšen otroški govor zato, da bi lahko izrazili čustva, in ne iz potrebe po razumskem izražanju. Jezik poezije je starejši od jezika razuma: izvor jezika je skrit v človekovi potrebi, da izrazi svoje emocije. Na to Rousseaujevo delo se v veliki meri opira Jacques Derrida v obsežnem jezikoslovno-filozofskem delu *O gramatologiji* iz leta 1967 in skoraj tretjino te debele knjige namenja neke vrste dialogu z znamenitim razsvetljencem. Seveda so v Derridajeve izpeljave poleg lingvistike v najširšem pomenu besede vključene vse humanistične vede. Veliko piše o razmerju govor – pisava in za pisavo najde najlepšo možno definicijo: sled mišljenja, ki presega čas (oziroma natančneje: pisava je reprezentant sledi mišljenja ...). Kajti govor poteka v realnem času in samo pisava mu lahko da trajnost, ta pa je temelj za ohranjanje in

nadgrajevanje vednosti. Seveda Derrida govori o jeziku tudi kot o pogoju svobode in s tem pritrjuje Rousseauju: ni možno, da bi bilo neko ljudstvo svobodno, če govori jezik podložnikov, hlapčevski jezik. Kamor Derrida dregne, zadene v bistvo. A naj se vrnem k izvoru jezikov. Tukaj se filozof opre na emotivno podstat jezika in išče izvor jezika v odnosu mati – otrok: nežnost in usmiljenje, to močno čustvo, ki ga mati čuti do nebogljene bitja, ravnokar rojenega otroka, naj bi – če zelo poenostavim – ustvarilo govorico, jezik, v katerem mati tolaži otroka. In ta jezik tolažbe je materinščina. Za kakšna dva milijona Slovencev doma in po svetu je to slovenski jezik, za druge prebivalce tega planeta pa eden od približno sedem tisoč jezikov, ki so (še) živi.

Sama sem imela v otroštvu z maternim jezikom majhno težavo, kadar ga je bilo treba poimenovati. Otroci imajo zmeraj težave, kadar je pri njih kaj drugače kot pri vrstnikih. Ko so nam v šoli prvič razdelili neke vprašalnike v zvezi z našimi osebnimi podatki, je bilo v eno izmed rubrik treba vpisati materni jezik. Kaj zdaj vpisati? Mame nisem hotela zatajiti. Mogoče sem že vedela za Cankarja in travmo *materjezatajil*. Vpisala sem češčino in sledilo je nekaj vprašanj, ki naj bi me spravila v zadrego. Izraz materni jezik sem pač razumela dobresedno, kot da je moj materni jezik jezik moje mame in ne moj prvobitni jezik, slovenski, ki je bil edini, v katerem sem se znala izražati. Vendar sem prepričana, da me je mama, ko sem bila še čisto majhna, tolažila v češčini. In češčina mi zveni čisto domače: ko sem nekoč gledala Hamleta z igralci iz Brna, sem se samo čudila, kako dobro vse razumem. Kaj je ta jezik pomenil moji mami, se je pa videlo, kadar je iz Zagreba prišla mamina sestra Aninka z družino k nam na počitnice. Takrat sta obe že med objemi začeli govoriti po češko in potem sta se vse dni pogovarjali dolgo v noč, da me je melodija njunega polglasnega klepeta zazibavala v spanec. Res sta si imeli veliko povedati, saj se dolgo nista videli, ampak mislim, da je bil glavni motiv njunega pojoče žuborečega pogovora želja, strastna želja govoriti v maternem jeziku.

Tretji dan

Moj odnos do slovenščine je čustven in hkrati zelo stvaren. Čustven je v toliko, da se mi zdi ta jezik preprosto lep, in ne zanima me noben argument, ki naj bi to ovrgel ali potrdil. V tem jeziku je vse moje življenje in to mi je dovolj, da sem do njega malo sentimentalna. Pravzaprav imam občutek, da je slovenščina eden mojih organov, nekakšen podaljšek pljuč in možganov.

A mi to nič ne brani, da se mi ne bi zdeli lepi tudi drugi jeziki, še najbolj tisti, ki jih vsaj malo znam. Srečna sem, da v tej državi ohranjamo navado podnaslavljanja filmov: ubogi Italijani, ki so morali poslušati Marlona Branda v italijanščini, ubogi Američani, ki niso slišali zamolke francoščne Jeanne Moreau ali senzualne italijanščine Claudie Cardinale. Predvajanje filmov v izvirnem jeziku je v okoljih tako imenovanih velikih jezikov namenjeno sladokuscem v posebnih kinodvoranah, za navadno ljudstvo so sinhronizacije: kot da bi navadno ljudstvo ne znalo brati podnapisov, kot da se bo navadno ljudstvo okužilo, če bo slišalo zven jezika drugega! Naj se ve, kdo je tu gospodar! To je eno tistih na videz nepomembnih znamenj, s katerimi tako imenovani veliki jeziki izkazujejo svoj superiorni ali vsaj pokroviteljski odnos do drugih jezikov.

Če sem med razmišljanjem o svojem maternem jeziku stvarna, imam pa tudi precej razlogov za zadovoljstvo. Najprej mislim, da je slovenščina, ne glede na število njenih govorcev, velik jezik. Če natančno pomislim, slovenščina še nikoli v vsem svojem razvoju ni bila tako velika. Ne mislim na besedni zaklad, ki je enako bogat kot pri drugih jezikih. Ne mislim na število govorečih, beročih in pišočih ljudi, ki je danes, čeprav na manjšem ozemlju, najbrž večje kot kadar koli. Mislim predvsem na vse, kar je s tem jezikom mogoče početi. Mislim na vse vragolije, ki jih s slovenščino počnejo pesniki, da o pesnicah ne govorim. Mislim na raznovrstne odtenke jezika, ki jih je mogoče slišati v gledališčih. Mislim na briljantne prevode literature v slovenščino. Mislim na vse plasti in ravni jezika, na nenavadno veliko dialektov in na to, da je kateri od njih kar celovit jezik s svojo literaturo in slovnico. Mislim na to, kako postaja slovenski jezik živ tudi v filmu, pa na slovensko medicinsko, naravoslovno, družboslovno izrazje, prav vse se da povedati v slovenščini, še jezik, ki ga uporabljajo računalniki, mu sledi, me prav zanima, dokleje se bo Apple upiral. Slovenščina je dvanajsti jezik, v katerega je bilo prevedeno *Sveto pismo* in, *lubi Slovenci*, *Dalmatino Biblijo* smo dobili, še preden smo bili narod in preden smo se naučili brati in pisati po slovensko. Nedavno smo dobili zbornik spisov meniških samotarjev od sv. Antona Puščavnika dalje, asketskih spisov *Filokalija*: slovenščina je četrti jezik, v katerem je mogoče brati te spise, ki so nastajali od 3. stoletja naprej med Egiptom in Sirijo. Slovenščina je velik in bogat jezik. Navsezadnje: je eden od enakovrednih jezikov, ki so uradno v rabi v Evropski uniji. V Evropski uniji v glavnem res vsi govorijo po angleško, nekateri boljše, drugi slabše, a odkar je Velika Britanija pobrala šila in kopita, smo vsi na istem: angleščina za nobenega govorca v evropskem parlamentu ni več materni jezik. Francoz ali Italijan, ki v parlamentu klatita polomljeno

angleščino, se čutita enako nebogljenata kot Slovenec, ki je v šoli šprical ure angleščine. In angleščina je za Evropejce samo še *lingua franca*, tako kot je bila za Evropejce srednjega veka in renesanse latinščina jezik sporazumevanja za vse izobrazence.

Četrty dan

Včasih rečemo, kakšen čudež je, da se je slovenščina na tem prepisnem ozemlju ohranila. Včasih se čudimo, da so imeli Trubar, Dalmatin in sopotniki to idejo poslanstva in so tako rekoč iz nič ustvarili jezik. Čudimo se, kako je Prešeren izumil jezik, ki zveni tako sodobno, kot da bi *Vrbo* spisal danes. Od kod se je vzel Linhart s tako živo in sočno slovenščino? Včasih se res čudimo. Včasih se s svojim jezikom celo hvalimo. Ja, in še dvojina! A večinoma gledamo na slovenščino kot na samoumevno danost. In tako je prav, če smo enako samozavestni kot drugi, večji. Vendar se v tej samoumevnosti skriva tudi kakšna past.

Meje moje svobode so meje mojega jezika. Navznoter, v smer jezika, meja ni. Navzven, v smer drugega, so meje pred nosom. Zveni grdo: samica. Zame, ki živim približno v središču, to pomeni krog, če ne dlakocepimo, s polmerom dobrih sto kilometrov. Sto kilometrov in že treščim ob nekoga, ki sanja, misli in govori v nekem drugem jeziku! In v katero koli smer se napotim, bom treščila ob jezik, ki je po številu govorcev večji, mnogo večji od moje materinščine. Usojeno mi je torej učenje tujih jezikov in vsi vemo, da je to dobro, celo prednost. Tega se zavedamo vsi, ne samo tisti, ki brez znanja tujih jezikov ne bi preživeli.

A naj se vrnem k čudežu, da se je slovenščina ne le ohranila, temveč razvila v velik jezik. Brala sem zanimivo knjižico o tem: na eni strani je naslov *Jezik in identiteta*, če jo obrneš, prebereš naslov *Sprache und Identität*. V njej se Marjan Kordaš sprašuje o povezavi med posameznikovo identiteto in jezikom v jezikovno mešanem okolju, v enem od poglavij pa se posveča tudi čudežu obstanka slovenščine. Kot znanstvenik naravoslovec tudi o vprašanju jezika razmišlja zelo trezno, znanstveno, in ugotavlja, da je za Slovence ne samo učenje tujih jezikov, temveč prava dvojezičnost tako rekoč nujen pogoj za obstanek. In razvije zanimivo tezo, ko pravi, da je bila prav dvojezičnost Slovencev tisti temeljni pogoj, ki je bil izpolnjen, da se je slovenščina ohranila in razvila do te mere, da je danes velik jezik. Je to res?

Poglejmo nekaj dejstev. Praočetje tega jezika, tisti, ki jezika niso samo obvladali kot govorico, ampak so v njem tudi kaj zapisali, so morali biti

za to, da so se opismenili, najmanj dvojezični. Ne samo da so zagotovo znali nemško, do potankosti so poznali latinščino, njeno slovstvo in slovnico. Vtepli so jim jo v glavo zlepa ali zgrda, z udarci in s kaznovanjem. Pričevanja o vzgojnih in izobraževalnih metodah, ki so jim bili podvrženi tudi očetje našega jezika, so grozljiva, danes nepredstavljiva. Trubar je bil mnogojezičen, brez latinske slovnice najbrž ne bi mogel ustvariti slovenščine. Brez nemščine tudi ne. In če skočimo potem do čudeža Zoisovega kroga. Zoisova hiša na Bregu je bila kozmopolitski labirint, v katerem so se mešali evropski jeziki, največ pa italijanščina, nemščina in francoščina. A tukaj nastopi pomembna vloga Matere v osebi gospe Ivane Kappus, plemenite Pichelstein, Zoisove mame, ki je hišno gospodinjstvo vodila umno in v svojem maternem jeziku, slovenščini. Predstavljam si malega Zoisa, kako kje v parku – na Brdu? – v maminem naročju poslušajo njeno govoricco, ki zveni drugače od govorice očeta Michelangela. Gotovo so imeli pri Zoisovih tudi pestrno z njeno domačo govoricco. Ko bo mali Sigismund, naš Žiga, odrasel in postal močan gospodarstvenik, bo razumel pomen jezika, ki presega vlogo sporazumevanja med dvema osebama. Navsezadnje je to doba razsvetljenstva, in čeprav se Zoisi v kriznih trenutkih, ko se mu njegovi podložniki uprejo, obnaša v skladu z aristokratsko tradicijo, ideja o svobodi pljuska tudi v zakotne kraje in Zoisi ve, da so te ideje povezane tudi z jezikom. Da se Linhart pod njegovim vplivom iz nemščine obrne v slovenščino in ljudski govor povzdigne v take višine, povrh vsega pa prelije v ta jezik eno najbolj revolucionarnih besedil tistega časa, je tudi čudež: Matiček brez zadržkov bere levite svojemu gospodarju! Tudi Prešeren je seveda nemščino obvladal enako dobro kot slovenščino, saj je šel skozi nemške šole vse do najvišje. Navsezadnje je bil doktor prava. Podobno vsi njegovi znani sodobniki. In, če se bližamo našemu času: le kako bi bil Pleteršnik ustvaril znameniti slovar, če ne bi tako do popolnosti obvladal nemščine? Pa Cankar, Jakopič, Plečnik ... Vemo, da je bila nemščina jezik, ki so ga generacije slovenskih izobražencev vse do konca prve svetovne vojne odlično obvladale. Univerzo v Ljubljani so ustanovili in bili na njej prvi učitelji sami doktorandi z dunajske univerze. Pri tem njihova materinščina ni prav nič trpela. Nasprotno: razmahnila se je, postala je velik jezik.

Peti dan

Kako je dvojezičnost pri Slovencih še pred sto leti delovala v vsakdanjem življenju, lepo prikaže anekdota, ki jo je povedala Radojka Vrančič,

neprekosljiva prevajalka Proustovega opusa. Med njenimi predniki sta bili tudi dve teti, se pravi sestri, ki sta se nekje na prelomu med 19. in 20. stoletjem navduševali ena za slovenščino, druga za nemščino. Nekoč je med njima prišlo do prepira o tem, v katerem jeziku se da neko misel lepše povedati; menda je bil prepir tako hud, da sta se sprli za vedno. Ampak kaj je pri tem tako zanimivo? Prepirali sta se (obe) po nemško!

Slovenci zdaj v glavnem nismo dvojezični, vsaj ne v strogem pomenu besede, znamo pa, večinoma, še enega ali več jezikov, vsaj za silo, vsaj toliko, da se z lahkoto sporazumemo. A to je v resnici daleč od prave dvojezičnosti. To poznajo rojaki ob meji in onstran meje: njihova dvojezičnost je zelo drugačna od našega znanja slovenščine in drugih jezikov. Oni se morajo nenehno odločiti, en jezik je za eno rabo, drugi za drugo, en jezik ima takšno težo, drugi drugačno. Slovenščina jim je mogoče položena v zibelko, a za to, da jo razvijejo do polnosti, se morajo odločiti. In odločitev za to ni zmeraj in v vseh okoliščinah preprosta in lahka. Lahko ima posledice. Hude posledice. A tudi če se slovenščini odrečejo, ima to posledice. Travmatične. Dvojezičnost marsikje pomeni stigma, čeprav je težko razumeti, zakaj: neverjetno je, da je lahko neko okolje tako zadrto, da ne sprevidi, kako nekdo, ki zna dva jezika, kvečjemu velja več od nekoga, ki zna enega samega, ne pa, da je zaradi tega vreden zaničevanja.

Jezik, jezik drugega, ima očitno subverzivno moč. Tega se tisti, ki hoče komu gospodovati, zaveda. Kar spomnimo se, kako so italijanski fašisti v trenutku, ko so po prvi svetovni vojni dobili Primorsko, prepovedali Slovincem njihovo govorico. Kar pogledamo v zgodovinske knjige, kako so Nemci leta 1941 v šolah čez noč zahtevali, da otroci govorijo nemško. Avtor knjižice *Jezik in identiteta* je bil takrat star devet let, pa je nemški učitelj nanj vpil, da je *saudumm*, kot svinja neumen, ker je pomešal nemški besedi za *vzhod* in *zahod* in narobe odgovoril, kje sonce vzhaja. Spominjam se, da je bila še malo pred osamosvojitvijo Slovenije na avstrijski strani Korenskega sedla nad strmim klancem opozorilna tabla, na kateri je v cirilici po srbsko pisalo *ubaci u prvu*, torej po njihovem v "jugoslovanskem" jeziku, samo da ne bi bilo v bližini meje kakšnega znamenja, da se tukaj blizu govori neki slovenski jezik. In kakšen cirkus je bil in še zmeraj je, *um Gottes Willen*, za božjo voljo, zaradi dvojezičnih krajevnih tabel. Ja, drugi, če že obstaja, mora biti neviden in neslišen. Vidnost ogroža. Slišnost tudi.

A vrnimo se k tisti dvojezičnosti, s katero so živeli naši malo bolj oddaljeni predniki. Drugi jezik, nemščina, je bil zanje orodje, s katerim je treba znati ravnati, da preživiš, se razvijaš in napreduješ. Postaneš enakovreden tistim, ki jim je bila nemščina materni jezik. Jezik gospodarja. Današnji

drugi jezik je, in to kar po vsem svetu, angleščina. Vendar to ni samo jezik Shakespeara, to je predvsem jezik kapitala. In ta jezik je gospodovalen. Jezik kapitala je jezik gospodarja.

Slišala sem za zelo uspešnega slovenskega ekonomista, ki z družino živi v eni od svetovnih finančnih metropol. V družini govorijo samo angleško. Starša ne želita, da bi bila govorica njunih dveh otrok zaznamovana z naglasom: to bi jima v elitni šoli lahko škodovalo. Najbrž jima je izkušnja povedala, da se strma pot napredovanja po karierni lestvici v nekem trenutku lahko ustavi zaradi kakšne malenkosti. Na primer zaradi naglasa.

Mlajše generacije slovenskih izobražencev zelo dobro govorijo angleško. Vedno boljše. Športniki, umetniki, znanstveniki odlično govorijo angleško, tudi srednješolci na mednarodnih tekmovanjih. Ko jih sprašujejo, kaj berejo, so angleški naslovi že skoraj enako pogosti kot slovenski. Tudi pišejo veliko v angleščini. Objavljajo. Vsakdanji politični diskurz v Sloveniji zastrupljajo čivki politikov: najbolj strupeni so v angleščini. Vsakdanja elektronska komunikacija v veliki meri poteka v angleščini. Mnogi odlično izobraženi mladi intelektualci odhajajo v tujino, ker so radovedni in vedoželjni; odhajajo pa tudi zaradi boljših delovnih razmer, večjih možnosti razvoja, zaradi kariere in boljših plač. Vsi dobro znajo angleško. Nekateri bi se vrnil, drugi se ne bi. Življenje je odprto, svet je velik, svet je lep.

Šesti dan

Spremembe v družbi se zrcalijo v jeziku samem, še bolj pa v odnosu do jezika. Status slovenščine kot maternega jezika se je v sto letih bistveno spremenil: generacije z začetka 20. stoletja so v materinščini videle prihodnost, ne samo prihodnosti jezika, temveč svojo lastno individualno prihodnost in prihodnost skupnosti, naroda. Generacije, rojene v 21. stoletje in v slovensko državo, so kozmopolitsko razporejene, v maternem jeziku vidijo dovršeno dejanje, zanje je to danost, s katero se ni treba posebej ukvarjati niti si zanjo ni treba posebej prizadevati, saj jim je nihče noče vzeti. S svojim maternim jezikom zdaj res lahko počnemo, kar nam srce poželi. To je dvoje povsem neprimerljivih optik. Dvoje izkušenj in pogledov.

Moje premišljevanje o slovenskem jeziku ne izhaja iz kakšnih dilem v zvezi s slovensko nacionalno zavestjo, kaj šele v zvezi z morebitnimi nacionalističnimi težnjami v tej družbi. Ta sicer zelo pomembna

tematika noče biti sobesedilo tega pisanja. (Naj na tem mestu in v oklepaju z morebitnim bralcem nekaj takoj razčistim. Ločnica med nacionalno zavestjo in nacionalističnimi nagnjenji je pri meni zelo jasna in preprosta: v bistvu gre za dva izključujoča se pojma. Imeti nacionalno zavest zame pomeni, da se kot človek s svojim jezikom in kulturo čutiš enakovrednega pripadniku drugega naroda in da to, kjer koli je treba, z dejanji tudi izkazuješ, tudi če je drugi večji in močnejši. V bistvu gre za zavedanje svojih temeljnih človekovih pravic. Biti nacionalist pa pomeni nekaj povsem nasprotnega. Biti nacionalist pomeni, da se – zaradi pripadnosti svojemu narodu, zaradi svojega jezika in kulture – imaš za nekaj več od pripadnika drugega naroda, po navadi seveda šibkejšega. Pojma nacionalno zaveden in nacionalist se torej po definiciji izključujeta, saj ne moreš dokazovati, da si enakovreden, in se hkrati počutiti superiornega. Mislim celo, da gre pri nacionalizmu za osebnostno motnjo, saj se velikokrat izkaže, da ljudje izkazujejo nacionalistične tendence samo nasproti šibkejšim, medtem ko proti močnejšim isti ljudje velikokrat ravnajo servilno. Lep primer je v polpretekli zgodovini italijanska politika do slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini v primerjavi s politiko do avstrijske manjšine na Južnem Tirolskem. Za Tirolci je stala “urejena, evropska” Avstrija, za Slovenci pa “balkanska, komunistična itd.” Jugoslavija. Slednjim skoraj nič pravic, prvim vse.)

Moje premišljanje skuša biti kolikor se da zvedeno na jezik sam. Prav zaradi majhnosti glede na število govorcev in zaradi ujetosti v majhen geografski prostor ponuja moj materni jezik možnost tako rekoč laboratorijskega opazovanja, še posebno na geografskem in socialnem obrobju. Zelo me zanimata razvoj jezika in njegova usoda v tisti prihodnosti, ki je sama ne bom doživela. V jeziku se spremembe ne dogajajo dovolj hitro, da bi v času življenja ene generacije njegovi uporabniki to opazili. A mene zanima, ali obstajajo drobna, komaj opazna znamenja, na podlagi katerih bi bilo mogoče sklepati, ali se bo jezik širil ali krčil, si našel nova področja uporabe ali pa nekatera stara, doslej samoumevna, začel opuščati. Recimo: Kako na prihodnost slovenskega jezika vpliva dejstvo, da je ta jezik živ tudi na oni strani državne meje? Koliko na živost slovenskega jezika vplivajo vlaganja (ja, prav to, investicije!) v slovensko šolstvo in kulturo čez mejo in na obrobju? Ali pa na primer vlaganja v pouk slovenščine za jezikovno deprivilegirane skupine, na primer za migrante, azilante? Kako na razvoj jezika vpliva in bo vplivalo tuje lastništvo velikih gospodarskih družb? Pa diplome, doktorati v angleščini? Saj ne, da bi bilo s tem kaj narobe, ampak

misliti je pa treba na vse to in se odločati po pameti. Vedeti moramo, da je vse v zvezi z jezikom odvisno od nas samih.

Seveda se lahko odločimo, da pravo dvojezičnost Slovencev pospešimo. Rečemo: Slovenci naslednje generacije bodo dvojezični do te mere, da bodo enako okretni v izražanju po slovensko in po angleško. Pa ajdi, učiti! En jezik bo za v službo in za v javnost, drugi za doma. Vse to z namenom, da bomo pri poslovanju uporabljali izključno angleščino in se ne bo prav nič izgubilo v prevodu. Tudi za branje je v angleščini vsega dovolj. In, navsezadnje, tudi umetnost v angleščini je nadvse užitna, da o pristočasnih dejavnostih in vseh mogočih razvedrilih ne govorim. Skratka: če se vsi skupaj hitro dobro naučimo angleško, mogoče kar z ameriškim naglasom, je za Slovence v Sloveniji omejitev samo še nebo, kot radi rečejo Američani.

Sedmi dan

Danes bo sprehod dolg dolg. Potrebujem krepčilno hojo. Zbita sem. Imela sem čudne sanje, moraste. Prišla sem v mesto, ki mi je bilo znano, a je bilo v njem vse nekako tuje. Ljudje so hodili veselo naokrog, pogovarjali so se, mahali so z rokami, se smejali, me preHITEVALI, ne da bi me sploh opazili, dobila sem občutek, da sem nevidna. Nekoga sem hotela vprašati, kje pravzaprav sem, čeprav sem slutila, da vem, a iz sebe nisem mogla iztisniti glasu. Zrak je silil vame in me dušil: zadušila se bom od preveč zraka! Prebujenje je bilo odrešujoče in počasi sem se lahko vrnila v tiste sanje, kjer je bilo vse kot v kakšnem ameriškem, zelo urbanem filmu. Toda bilo je v mojem domačem mestu. Zamišljala sem si, zdaj že povsem budna, da vsi ti ljudje iz sanj okoli mene govorijo angleško in da ob Ljubljani posedajo slovenska dekleta in fantje in se pogovarjajo v angleščini o svojih diplomah in načrtih in seveda tudi o ljubeznih in je vse tako zračno in perspektivno in polno obetov. Potem pa so se ti prizori, zdaj sem si začela prav pervertirano izmišljevati, sprevačali v nekakšno distopijo. Najprej sem si zamislila, da so vse te kavarne, trgovine, podjetja, galerije, kulturne ustanove, sploh vse, kar je okoli mene, del nekih velikih mednarodnih verig, katerih lastniki živijo kdovekje in pošiljajo k nam svoje zastopnike, ki poskrbijo, da vse brezhibno deluje. In ti zastopniki, delodajalci, svoje zaposlene, delojemalce, včasih ljubeznivo pohvalijo: "Kako dobro govorite angleško, skoraj brez naglasa. Kmalu boste napredovali."

A če natanko pomislim, so take izmišljije môra samo zame. Za mojo generacijo. Za milenijce, za generacijo Z in tako naprej, so to mogoče sladke sanje. Lahko da utopične, nikakor pa ne distopične. Vsekakor prihajajo za milenijci novi rodovi in njihova jezikovna izkušnja bo drugačna kot izkušnje *baby boomerjev* in starejših generacij. Ti ne določajo več prihodnosti. Ambicije prihajajočih generacij so zelo drugačne. Znanje jezikov je pogoj za njihovo prihodnost, o tem gotovo ni nobenega dvoma. Kakšna bo v njihovih življenjih usoda in prihodnost slovenščine, je odvisno od njih samih. Bodo bolje znali slovensko ali angleško/ameriško? Bodo bolje pisali slovensko ali angleško? A nekaj moramo vedeti: pot, ki jo bodo izbrali naslednji rodovi, se tlakuje zdaj in danes. Kako bo tlakovana, je odvisno od zdajšnjih odločevalcev. Oni so (smo) odgovorni za prihodnost našega maternega jezika. Podobno kot smo odgovorni za podnebje, za zemljo, vodo, zrak. In najbrž od tistih, ki bodo šele prišli, nihče ne more zahtevati, da bodo v državi, ki so jo njihovi predniki razprodali, ostali drugorazredni državljani samo zaradi ljubezni do dvojine. Dvojina bo ostala, tudi če le za štetje zvezdnih utrinkov v avgustu, ko je pesek na obali topel in se sliši samo pljuskanje valov.

Vsi vemo, kako zelo pomembna je v življenju odraščajoče mladine glasba. Na televiziji sem videla oddajo o tako imenovani urbani slovenščini v pop glasbi, za izhodišče pogovora so vzeli komad *Leta dva tisoč dvesto deset nobeden ne bo več govoril slovensk*. Producent iz NipkeDravle Records je potožil, da so mu vsi uredniki (!) na vseh radijskih postajah (!) rekli, naj se sploh ne dajejo s slovenščino, ker da ljudje tega nočejo. A so se vseeno. Njihova ciljna publika je urbana mladina, kdo so ti, jim je jasno. “Ena od možnosti, da zingejdžamo mladino, je hip hop,” je rekel producent, “in sleng je tukaj zakon.” Pevec, sicer študent sociologije, ki je šele pred nekaj leti končal gimnazijo, je pripomnil, da se sleng strašno hitro spreminja in da ob pogovorih z mlajšimi vidi, da že ni več na tekočem. Potem pa je, nalašč bom uporabila v tem kontekstu res starinsko frazo, zadel žebljico na glavico, ko je povedal tole: “Težava je večja: mi hočemo, da poslušajo mladi slovensko glasbo, slovenske koncerte, slovenske izvajalce. Ampak: beg možganov dejansko obstaja, to je velika opcija v glavi vseh mladih.” In zdaj, pozor: “Slovenija je izgubila prizvok dobrega zaključka življenja. Imamo super možnosti za izobrazbo, ampak mladi kar nekako mislijo, da bodo šli delat v tujino in živeti v tujino, in če imaš občutek, da boš zapustil državo, zakaj bi potem sploh hotel govoriti slovensko in uživati vse, kar ti ta jezik lahko ponudi. Jaz mislim, da mladi Slovenije več ne vidijo kot obljubljeni deželci – kar bi absolutno lahko bila –, ampak kot deželci, ki jo bojo skušali čim prej zapustiti.”

Malo zmedena sem po tej oddaji, ne gre mi iz glave. Ali je slovenščina v resničnem življenju zelo mladih Slovencev že drugi jezik? Kateri jezik je torej prvi? In kakšen je ta jezik? Z naglasom? Brez naglasa?

Postojim pri spomeniku, v podstavek je vklesano ime kiparja: B. (Boris) Kalin. Pod drevescem z razkošno krošnjo, ki jo spomladi drobni cvetki rožnato obarvajo, je iz kamna izklesana skupina treh postav v naravni velikosti. Babica sedi in objema vnučko in vnuka čez rame. Deklica v babičinem naročju je še zelo majhna, kakšni dve leti ima, fant je večji, kratkohlačnik, tesno ob babici kleči na enem kolenu in z levo roko drži odprto knjigo. Babica otrokoma bere.

Ta skulptura ima zame simbolni pomen. Vem, da je posvečena neki materi, saj je njeno ime zapisano na plošči zraven, a v njej vidim več. Ta starka, opravljena bolj po kmečko in z ruto na glavi, v mojih očeh poseblja mame in očete in babice in dedke, ki so skozi dolga stoletja svojim potomcem predajali jezik in ustvarjali kritično maso govorcev v slovenščini. Tem množicam ljudi je Trubar želel dati *Sveto pismo* v slovenskem jeziku, zanje je spisal *Abecedarij*, njim naj bi v teh krajih tudi v cerkvah govorili slovensko. Za te ljudi, ki so od svojih prednikov prejeli vedno bolj bogat jezik, so slovenski izobraženci, ne glede na to, koliko drugih jezikov so še obvladali, ustvarili slovenski literarni jezik in vse druge vrste jezika. Iz besedišča teh ljudi, Slovencev vseh vrst stanov in poklicev, je Pleteršnik spisal tisti čudežni slovar, ki še danes marsikateremu literatu odkriva bogastvo jezika. Če se prav spominjam, je navdihoval tudi pisatelja Petra Handkeja, sina slovenske mame in nemškega očeta v dvojezičnem okolju, ki mu je bila namenjena drugačna jezikovna usoda, saj je njegovo materinščino, prvi jezik njegove mame, preglasil drugi jezik. Očetov jezik. To je bil tudi jezik gospodarjev.

“A veš,” je rekel, ko sem za trenutek nehala govoriti, da bi zajela sapo za naprej, “a veš, da ne vem, a bi lahko živel z žensko, ki mi ne bi pripovedovala po slovensko.” Hotela sem nekaj reči. Hotela sem vprašati: “Pa če bi to bila jaz?” Vendar nisem in zato ne bom nikoli vedela. V krošnji z rožnatimi cvetki je zapel kos.

Kristina Jurkovič z
Vasjem Bratino

Foto: Žan Režič Zupancič

Jurkovič: Vašo biografijo sestavljajo raznolika življenjska obdobja; zdi se, da je bila pot do vašega poklica, kateremu ste predani že dobrih dvajset let, relativno dolg proces, da je šlo za obdobje akumulacije. Če na kratko povzamem vaše zgodnejše “predprevajalsko” obdobje: po osnovni šoli v Cerknem in gimnaziji v Idriji ste se v Ljubljani lotili študija strojništva, ga opustili in se posvetili psihoterapiji, pisali o metodah duhovne in osebne rasti. Preden nadaljujem – kako so se zgodili ti prehodi (obrati)? Kako retrospektivno gledate na ta obdobja? Je bil to tudi čas samoiskanja?

Bratina: O tem, kar imenujete obdobja, nikoli nisem razmišljal kot o nekakšnih življenjskih prelomnicah, temveč kot o logičnih nadaljevanjih, nadgradnjah svoje kreativnosti, raziskovanja lastnih potencialov. Zato jih ne vidim kot obdobja in udejstvovanja na različnih področjih ne kot različne poklice. Zdi se mi, da vse zvezno prehaja eno v drugo, da ni jasnih ločnic in da vsaka delovna in življenjska izkušnja pripomore k nečemu novemu, včasih prav presenetljivemu. Pravzaprav se nikoli nisem kaj dosti oziral nazaj in morda je zdaj priložnost za nekakšno rekapitulacijo vsega, saj se mi zdi, če se malo pošalim, da rdeča nit vendarle obstaja. V šoli so mi šli dobro tako naravoslovni kot družboslovni predmeti, zato odločitev za študij strojništva vsaj z mojega vidika niti ni bila presenetljiva in sem vse štiri letnike, smer avtomatizacija, končal v rednem roku. Če gledam

Vasja Bratina

z današnje perspektive, mi je študij privzgojil tehnični um in vse, kar k njemu spada, na primer racionalen, nemara utilitaren pristop k reševanju problemov, natančnost, metodičnost, in upam, da mi je kaj od tega ostalo. Že takrat me je zanimala psihologija dela, zlasti optimizacija proizvodnih procesov ob sočasnem izboljševanju delovnih pogojev (žal se danes to dvoje marsikje medsebojno izključuje), in če me ne bi proti koncu študija začeli še bolj zanimati drugi, duhovni vidiki ukvarjanja s človeško psiho, bi se poklicno najbrž posvetil temu področju. Namesto tega sem se na seminarjih, tečajih in delavnicah izpopolnjeval v raznih psihoterapevtskih tehnikah in metodah, in ko sem nabral dovolj znanja, sem začel delovati kot samostojni psihoterapevt. Lahko rečem, da me je to delo zelo veselilo,

saj mi je – poleg dobrega občutka lastne izpolnjenosti ob pomoči drugim – širilo tako stvarna kot duhovna obzorja. Mislim, da skoraj pri nobenem drugem delu ne bi srečal in bolje spoznal toliko različnih ljudi, si privzgojil toliko strpnosti ter dobil tako širokega vpogleda v raznolikost človeške duševnosti in pestrost človeških predstavnih svetov. Ob delu sem pisal članke za revije s tega področja in prebiral duhovno literaturo, zato sem začel pisati še recenzije za osrednje slovenske tiskane medije in sčasoma prešel na ocenjevanje drugih, tudi literarnih del. Tako sem se znašel na književnem prizorišču, ki me je v naslednjih letih čedalje bolj zanimalo. Tudi ta prehod ni bil nenaden, temveč je trajal vsaj desetletje, ko sem z večinoma individualnih terapij počasi prešel na vodenje skupinskih delavnic ter z recenziranjem literarnih in esejističnih del na prevajanje, ki je postalo moja glavna dejavnost. Eden od elementov terapevtskega dela je tudi natančna besedna komunikacija, “prevajanje” čustev in drugih notranjih občutkov v besede. To me je tako zanimalo, da sem začel raziskovati meje jezika, do kod lahko seže ta, najbrž najkompleksnejša človeška iznajdba pri opisu in razlagi duševnih globin. Ker nekaj podobnega med drugim obravnava tudi književnost, se mi je prehod na to področje oziroma “dopolnilno dejavnost” zdel logičen, samoumeven in naraven. No, to je nekakšen strnjen pregled mojih dozdajšnjih glavnih dejavnosti in upam, da se iz tega vsaj malo kaže prej omenjena rdeča nit.

Jurkovič: Če prav razbiram iz vaše biografije, so bila devetdeseta leta čas potovanj, bivanj v tujini: bili ste asistent na tečajih slovenščine za izseljenke v Braziliji in Urugvaju, pozneje v ZDA, tudi v Luksemburgu. Kako vam je izkušnja tujine poglobila in razširila dojemanje sveta? Kako ste doživljali ta čas med izseljenci, kako ste doživljali njihov odnos do slovenščine? Se vam je mogoče v tem obdobju pridružilo nekakšno zavedanje jezika, ki vas je potem počasi “usmerilo” v literarno prevajanje?

Bratina: Za večino omenjenih potovanj se lahko zahvalim svoji ženi Radi Lečić (ona tudi lektorira vse moje prevode), ki je bila v organizaciji Slovenske izseljenske matice, Ministrstva za kulturo in Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik nosilka tečajev slovenščine na tujem, jaz pa sem ji pri tem pomagal po svojih najboljših močeh ter za razne slovenske medije pisal reportaže in intervjuje. Poleg tega sva pet let preživela v Rimu, kjer je učila slovenščino na tamkajšnji univerzi La Sapienza, jaz pa sem med svojim terapevtskim delom izpopolnjeval znanje italijanščine. Po lastnih izkušnjah sodeč, si med bivanjem v tujini razširiš obzorje in dobiš

celovitejši pogled na lastno domovino, stik z izseljenci prve, druge, celo tretje generacije pa je sploh neprecenljiv. Šele ob njihovem prizadevanju, da bi materni jezik ohranili in ga negovali, se v celoti zaveš pravega pomena jezika kot enega ključnih temeljev narodne identitete in ga znaš zares ceniti. Zato lahko rečem, da sem se začel za jezik bolj zanimati tudi zaradi stikov s tujino, obenem pa mi je to vzbudilo željo po posredovanju literarnih dosežkov tujih kultur slovenskim bralcem.

Jurkovič: Leta 2019 ste ob mednarodnem dnevu maternega jezika za Delo izjavili, da se za razvoj slovenščine lahko zahvalimo svojim prednikom. Ste morda pri tem mislili tudi svojega očeta, prof. Danijela Bratino? Je družinsko okolje vplivalo na vaš osebni in profesionalni razvoj?

Bratina: Takrat sem imel v mislih prednike na splošno, saj se premalo zavedamo, da slovenščina ni samo sporazumevalno orodje, temveč tudi narodov kulturni zaklad, ki so ga generacije pred nami predajale druga druga, ga dopolnjevale in nadgrajevale, predvsem pa čvale. Zato pri pisanju čutim nekakšno nevidno vez z njimi in dolžnost, da ta zaklad ohranjam in ga z uporabo predajam naprej. Na trenutke se mi zdi ta vez prav magična, kar lahko potrdi vsakdo, ki se z jezikom ukvarja na globljih ravneh. Sicer pa je tudi družinsko okolje vplivalo na moj razvoj. Pisana beseda je bila v njem vedno navzoča, babica po očetovi strani, ki se je znala pošaliti, je v mladosti objavljala v goriškem humorističnem časopisu Čuk na *pal'ci*, ki ga je urejal France Bevk, oče je bil najprej srednješolski profesor slovenščine, pozneje pa poleg redne službe urednik in novinar na lokalni radijski postaji. V družini po materini strani so v času, ko še ni bilo televizije, ob večerih prirejali nekakšne bralne krožke, na katerih se je zbirala skoraj vsa vas. Spodbude za razvoj v tej smeri so torej bile, je bilo pa seveda od mene odvisno, koliko bodo name vplivale in katere morebitne potenciale bom razvil.

Jurkovič: Katere osebe so tudi sicer vplivale na vas, vas usmerjale, bile (ali so še vedno) za vaše življenje ključne?

Bratina: Drugih oseb, ki so kakor koli vplivale name, je najbrž veliko, saj ne nazadnje medčloveški odnosi skoraj nikoli niso enosmerni. Včasih se šele čez leta zaveš vplivov, ki so pomembno prispevali k tvojemu osebnemu ali profesionalnemu razvoju. Zato ne vem, koga bi izpostavil, saj bi s tem po lastnem dožemanju lahko "storil krivico" komu drugemu, ki je bil ali morda je v mojem življenju pomembnejši, a tega (še) ne vem.

Jurkovič: Javnost vas najbolj pozna po prevodih iz italijanščine (Umberto Eco, Natalia Ginzburg, Roberto Saviano, Claudio Magris, Gabriele D'Annunzio, Giulio Angioni in drugi), prevajate pa tudi iz angleščine (npr. Bruce Chatwin, Julian Barnes, Michael Crichton), srbsčine (Darko Tuševljaković) in hrvaščine (Predrag Matvejević, Zoran Pilić, Siniša Glavašević). Kako ste naredili most do teh jezikov, zakaj so vam vzbudili zanimanje, kaj je vplivalo, da ste si jih izbrali za izhodiščne jezike?

Bratina: Kot Primorcu mi je italijanščina precej blizu, z njo sem v stiku že od malega, resno pa sem se zanjo začel zanimati šele dosti pozneje, čeprav sem iz lastnega veselja že v študentskih časih hodil na tečaje španščine in francoščine, torej še dveh romanskih jezikov. Pravzaprav je glavni "krivec" za to, da sem se začel izpopolnjevati v znanju jezika naših zahodnih sosedov, moja žena, ki je v času, ko sva se spoznala, na svoji jezikovni šoli v Ljubljani vodila tečaje italijanščine, ki sem jih seveda "moral" opraviti tudi jaz, svoje pa je prispevalo tudi večletno bivanje v Italiji. Angleščina, ki sem se je tako kot večina učil v osnovni šoli in skupaj z nemščino na gimnaziji, pa je tako ali tako postala drugi sporazumevalni jezik, kakor je bila včasih srbohrvaščina, zato izbira izhodiščnih jezikov zame ni bila težka. Drugih treh omenjenih jezikov pa po lastni presoji (še) ne obvladam tako dobro, da bi lahko iz njih prevajal visoko literaturo.

Jurkovič: Leta 2000 ste na "prizorišče" stopili z odličnim prevodom *Mediteranskega brevirja*. Z avtorjem Predragom Matvejevićem ste se (s) poznali že prej in dve leti pred izidom z njim naredili intervju za *Razglede*. Pozneje ste prevedli še dve njegovi knjigi, *Drugačne Benetke* in *Kruh naš*. So vas avtor, njegova poetika in teme, ki jih je opisoval, posebej nagovorili ali celo prevzeli, da ste se jim večkrat in za dalj časa posvetili? Se je glede na število prevedenih del nekaj podobnega zgodilo tudi pri Ecu?

Bratina: Profesorja Predraga Matvejevića sem sredi devetdesetih spoznal v Rimu, kamor je iz Pariza prišel za predstojnika katedre za južnoslovanske jezike. Ker je bil izjemno zanimiva osebnost, sem z njim naredil intervju. Njegov *Mediteranski brevir*, ki je v izvorniku prvič izšel proti koncu osemdesetih in ga je nenehno dopolnjeval, zanj prejemal najvišje evropske književne nagrade in so ga bralci lahko brali že v številnih svetovnih jezikih, še ni bil preveden v slovenščino, zato sem pomislil, da bi ga prevedel jaz. Iz delovnega sodelovanja pri prevajanju se je v naslednjih letih razvilo prijateljstvo, ki je trajalo do njegove smrti. Poetika njegovega pisanja mi je bila

zelo blizu in sem rade volje prevedel še dve njegovi knjigi. Poleg tega mi je pošiljal tudi svoje družbeno angažirane članke, ki so izhajali v svetovnem tisku in za katere se mu je zdelo, da bi lahko zanimali slovenske bralce; njihovi prevodi so nato izhajali v osrednjih slovenskih medijih. Med prevajanjem *Brevirja* (iz hrvaškega izvirnika in precej dopolnjene italijanske izdaje) sem mislil, da bo to le izlet v literarne vode, spoznavanje nečesa novega, pozitivni odzivi po njegovem izidu pa so me – poleg lastnega, na novo odkritega veselja do tega dela – dodatno spodbudili, da sem začel prevajati še druge knjige. Aleš Berger, izvrstni urednik pri Mladinski knjigi, mi je kmalu zatem ponudil v prevajanje najnovejši Ecov roman *Baudolino*. Ker mi je bila Ecova postmodernistična eklektičnost, začinjena z rahlo ironičnim humorjem in povezana z zgodovinskimi temami, zelo všeč, sem prevedel tudi druge njegove romane in zbirke esejev. Omeniti moram še, da se je Eco kljub svoji svetovni slavi in natrpanemu urniku v prevajalskem procesu pokazal za zelo dostopnega in kooperativnega.

Jurkovič: Ali vam je poleg omenjenih dveh imen ljub še kateri avtor ali delo, ki ste ga prevajali?

Bratina: Hm, to vprašanje je težko, saj sam prevajalski proces vsebuje čim bolj poglobljeno seznanitev s kontekstom dela in samim avtorjem. Zdi se mi, da so priprave na prevajanje nove knjige najbrž malce podobne pripravam igralcev na novo vlogo. Morda sem imel srečo, da ni bilo knjige, ki bi jo prevajal z odporom, ali avtorja, ki mi ne bi bil všeč. Največkrat je bilo prav nasprotno in je avtorjevo delo nekako zazvenelo v meni in se skozme prelilo v drug jezik. Med besedili kajpak obstajajo razlike v umetniški moči in sporočilni vrednosti, zaradi česar so mi nekatera ostala bolj v spominu, vendar so mi, vsako po svoje, ljuba prav vsa.

Jurkovič: Orisali ste pot, ki vas je pripeljala do Matvejevića in Eca; kaj vas pa sicer prepriča oziroma premami, da prevedete kakšno delo? Jezikovna zahtevnost, slog, karakterji, posamezna tematika, tudi družbena, kot je to npr. pri Savianovi *Gomori* ali pri knjigi *Italijani, dobri ljudje* Angela Del Boce? Oziroma katera dela v vas ne sprožijo prevajalskega refleksa?

Bratina: Kot sem že omenil, sem imel z avtorji in njihovimi deli doslej kar srečo, saj prevajalci včasih lahko izbirajo ali sami predlagajo knjige, ki bi jih prevajali, največkrat pa sprejmejo, kar jim ponudijo založbe oziroma uredniki. Na srečo sodelujem z izvrstnimi uredniki, ki znajo presoditi,

katero delo dati komu v prevajanje. Se mi je pa nekajkrat zgodilo, da sem moral kakšno ponudbo zaradi pomanjkanja časa zavriniti, in zato mi je za nekaj knjig še danes žal, da jih nisem prevedel. Najbolj me zanimajo dela, ki mi pomenijo nov izziv in pri katerih lahko kaj novega izvem tako po vsebinski kot prevajalski plati. Pa še nekaj: izkušnje so me naučile, da nobeno besedilo ni lahko za prevajanje. K vsakemu je treba pristopiti s spoštovanjem in brez podcenjevanja, saj se dostikrat izkaže, da je – na primer zaradi notranjih zakonitosti nekega žanra – težje, kot si sprva mislil. Tako sem pred kratkim tudi zato, da bi se naučil kaj novega, prvič prevedel otroško slikanico.

Jurkovič: Pisatelji pogosto rečejo, da prek svojega pisanja raziskujejo v glavnem eno idejo, eno temo. Pogosto zase tudi rečejo, da so, preden so začeli pisati, dolgo iskali svoj glas oziroma da ga skozi pisanje še iščejo. Prevajalci kreativno poustvarijo (bi vi uporabili kakšno drugo besedo?) avtorjev glas. Toda ali bi tudi za prevajalce lahko rekli, da prek prevajanja določenih del raziskujejo neko svojo, čisto intimno idejo ali temo? Ali lahko tudi prevajalec, četudi je zgolj poustvarjalec (tu sem namenoma provokativna), išče svoj glas? Ste morda kaj podobnega opazili pri sebi?

Bratina: O ustvarjalnosti ali poustvarjalnosti književnega prevajanja ne razmišljam, saj če sodim po lastnih izkušnjah, skoraj vsak avtor pride s svojim glasom do mene v pravem trenutku, da lahko moj notranji glas zazveni v sozvočju z njegovim. Prav iz tega izvira ustvarjalni poriv, s katerim moj glas pomaga avtorjevemu ustvariti njegovo delo v drugem jeziku. Skratka, pravo književno prevajanje je po mojem mnenju pisanje na novo oziroma kot mi je nekoč v tem kontekstu rekel Eco: "Prevod mora biti boljši od izvirnika." To je eno od vodil, ki jim skušam slediti v procesu prevajanja.

Jurkovič: Bi lahko glede na svojo kilometrino rekli, da ste pri svojem načinu oziroma postopku prevajanja z leti kaj opustili in kaj novega dodali?

Bratina: Delovne izkušnje prinesejo svoje in za jezik, najsi bo materni ali kateri drugi, nikoli ne moreš reči, da ga popolnoma obvladaš, saj v sebi vedno skriva nova presenečenja in prav v tem je njegov čar. Poleg tega se nenehno spreminja, zato učenja nikoli ni konec, že od začetka pa si prizadevam, da bi prevajal v čim boljšo slovenščino. To je temeljni pristop k prevajanju, na katerem ves čas gradim.

Jurkovič: Italijanščina in slovenščina se strukturno zelo razlikujeta in lahko si predstavljam, da se morate od izvornika dostikrat oddaljiti, da v slovenščini “nastane” berljiva verzija izvornika. Tak občutek sem imela na primer ob branju D’Annunzijevih *Pescarskih zgodb*, vaš prevod tudi nekako preseneča s tem, kakšne potenciale v sebi skriva slovenščina, kako zelo elastičen jezik vendarle je. Ste vi kdaj naleteli na njene omejitve?

Bratina: Tu se lahko navežem na svoj prejšnji odgovor, saj se s tem, ko se v ciljnem jeziku oddaljiš od strukture izvornega jezika, avtorjevemu besedilu in njegovemu sporočilu približaš. Glede slovenščine pa po mojih izkušnjah ni dvoma, da je izjemno elastičen jezik, pravzaprav nič manj kot kateri koli drug oziroma marsikdaj še bolj. Eden prvih stereotipov, ki se je zrušil, ko sem se resneje začel ukvarjati s prevajanjem, je bil namreč prav ta o izrazni omejenosti našega jezika, saj me s svojo gibkostjo vedno znova prijetno preseneča in ni mi jasno, od kod izvira ta jezikovni manjvrednostni kompleks. Če se malo pošalim, sem nekajkrat naletel na omejitve samo pri kletvicah.

Jurkovič: Na predstavitvi vašega prevoda *Trst, obrnjen na glavo* Maura Covacicha v Trstu leta 2013 je Miran Košuta povedal: “Od osemsto knjig, kar jih je bilo prevedenih iz italijanščine v slovenščino v poltisočletnem občevarju med sosednjima narodoma, je slovenski prevajalec Vasja Bratina prevedel okrog petindvajset del: To so približno trije odstotki celotnega književnega dialoga med Slovenci in Italijani.” Vmes je minilo deset let in odstotek prevodov, tako vaših kot drugih, se je povečal. Zakaj sta bili kljub bližini Slovenija in Italija tako oddaljeni, kaj je obema mentalnima, intelektualnima prostoroma skupno, kaj ju združuje, kaj ločuje ali celo oddaljuje?

Bratina: Ne vem, ali sem pravi za to vprašanje. Nanj bi bolje odgovorili na primer zgodovinarji, antropologi, sociologi in drugi strokovnjaki. Kar koli bi rekel, bi bile to samo moje domneve in ugibanja. Povem lahko le to, da se je od osamosvojitve Slovenije in njenega vstopa v Evropsko unijo število prevodov iz italijanske književnosti precej povečalo, in podoben, čeprav manj izrazit trend je opaziti tudi na drugi strani. Ker medsebojno spoznavanje in kulturno sodelovanje lahko precej doprineseta k medsebojnemu razumevanju in iz njega izhajajoči strpnosti, se mi to zdi pomemben podatek in sem vesel, da lahko k temu nekaj malega prispevam tudi jaz.

Jurkovič: Število prevodov iz italijanščine se je resda povečalo, kot pravite, obilno italijansko produkcijo pa je verjetno nemogoče dohajati, kaj šele dohiteti. Toda katera dela, sodobna in/ali klasična, bi po vaši presoji še morala biti prevedena in zakaj? Vam uspe poleg svojega dela spremljati dogajanje v italijanskem založniškem prostoru, in če ja – kakšen vtis imate o njem?

Bratina: Književne produkcije v velikih evropskih jezikih količinsko kajpak ni mogoče primerjati z našo, je pa zanimivo, da se v vsaki generaciji ne glede na velikost naroda izoblikuje relativno ozek krog piscev, ki jih tako kritika kot javnost označita za vrhunske, kar olajša spremljanje dogajanja na posameznih književnih prizoriščih. Na italijanskem je še kar nekaj avtorjev in knjig iz prejšnjih stoletij, ki bi jih bilo dobro prevesti, še posebej pa me veseli, da se v zadnjih desetih ali petnajstih letih pojavljajo pisci mlajše, neobremenjene generacije, ki v svojih delih objektivno raziskujejo in kritično opisujejo tudi temne plati italijanske zgodovine.

Jurkovič: V nedavnem intervjuju za Mladino je nagrajenec Prešernovega sklada Drago Ivanuša dejal, da je država brez kulture in umetnosti zgolj d. o. o. Ste sicer izjemno plodovit ustvarjalec, vaši prevodi izhajajo praktično vsako leto, toda ali vam ostane še kaj časa in energije za razmislek o vzajemnem odnosu država-ustvarjalec? Zakaj je književni prevajalec nepogrešljiv “element” naše družbe, kje je njegov presežek? Kakšen je status književnega prevajalca danes, kakšen bi moral biti?

Bratina: Eno od meril kulturne razvitosti naroda je tudi to, koliko del svetovne književnosti ima prevedenih v svoj jezik, in tu so književni prevajalci nepogrešljivi, če seveda hočemo biti kulturni evropski narod. Glede statusa si prevajalci delijo “mačehovsko” usodo z drugimi ustvarjalci na področju kulture in spremembe se bodo zgodile le, če bomo spoznali, da se nam kot narodu ne piše nič dobrega, če ne bomo cenili in podpirali lastne kulture.

Jurkovič: V svoji spremni besedi k že omenjeni knjigi *Trst, obrnjen na glavo* citirate sedem nasvetov avtorja Maura Covacicha, kako se izogniti pisanju slabih zgodb. Bi morda lahko podali nekaj nasvetov, kako se izogniti slabemu prevodu oziroma kako se približati dobremu?

Bratina: Nekaj o tem sem povedal že v prejšnjih odgovorih. Naj še dodam, da je, po mojih izkušnjah sodeč, eden največjih strahov dobrih (poudarjam: dobrih) prevajalcev ta, da bi se preveč odmaknili od izvirnika, ga

interpretirali preveč po svoje. Ta strah je po eni strani koristen, saj prečuje pomenske ali slogovne zdrse, po drugi strani pa hromi ustvarjalno igrivost, ki je za dober prevod nepogrešljiva. Včasih je iskanje ravnovesja med enim in drugim lahko kar naporno, vendar obstaja rešitev, ki sem jo pri prevajanju težavnejših odlomkov besedil že večkrat uspešno uporabil: odlomek prevedeš vsaj dvakrat, prvič si pozoren na pomen, drugič na slog, nato pa oboje združiš, in če omahuješ med več različicami, izbereš tisto, ki se v slovenščini sliši najbolje.

Jurkovič: S književnim prevajanjem se ukvarjate že dobri dve desetletji, in čeprav je prav vsako prevajanje raziskovalno delo, bi rekla, da se glede na izbor eruditivnih avtorjev še dodatno vpisujete na seznam raziskovalnih prevajalcev. Ste se morda utrudili podobe prevajalca in se ozirate za kakšnimi novimi izzivi, spremembami? Ne nazadnje ste letos spomladi praznovali jubilej, ki je vedno priložnost za bilance, razmisleke, poglede proti čemu novemu.

Bratina: Ja, ta moj "izlet" v književno krajino že kar dolgo traja, vendar se bom po njej potepal, dokler me bo to delo (mimogrede, z njim se ne identificiram, saj je ustvarjalnost ne nazadnje ena sama) veselilo in mi bo v izziv. V zadnjih letih poleg del klasičnih avtorjev zelo rad prevajam knjige mlajših, še ne tako uveljavljenih, a zelo nadarjenih pisateljev, ki si zaslužijo, da jih spoznajo tudi slovenski bralci.

Jurkovič: Za svoje prevode ste prejeli že več nagrad, tudi Sovretovo nagrado in čezmejno nagrado Umberta Sabe, zadnja tri leta pa ste bili član komisije za podeljevanje nagrad pri Društvu slovenskih književnih prevajalcev. Zakaj se vam zdijo nagrade pomembne?

Bratina: Nagrade pomenijo priznanje prevajalcem za njihovo kakovostno delo in ves vložen trud, zato so lahko spodbuda, imajo pa tudi povsem praktičen vidik, saj med drugim prinašajo točke na raznih razpisih, od katerih je marsikdaj odvisno, ali bo kak prevod ugledal luč sveta ali ne.

Na koncu bi se rad zahvalil za priložnost, da sem malo pogledal nazaj, na kratko obnovil svoje delovanje na različnih področjih. Ker sem kljub vsemu bolj intuitiven prevajalec kot strogo razumski, sem nekatere vidike svoje prevajalske izkušnje v tem intervjuju sploh prvič ubesedil, zato se opravičujem, če se morda ne zdijo čisto natančno definirani.

Katja Gornik

Pesmi

Hotel

Zaneslo me je v bar na koncu mesta,
na plac, ki mi je včasih bil preblizu,
dandanes pa je le še eden v nizu
postaj spomina – vztraja iz protesta.

Kdo pravi, da je vračanje le gesta?
In kaj, če se borim proti ugrizu
časa tako, da sanjam o Parizu –
je to le sladka jutranja siesta?

Popila sem galone kratke kave,
da bi nadomestila stekle čase,
pa nisem našla sprejemljive sprave.

Nenehno se preizprašujem, kaj se
je spremenilo, kaj ostalo, kaj le,
da bar na koncu mesta bdi sam zase.

Praske

Od mene so ostale čačke, lise
na rahlo zarošenem oknu avta,
medtem ko sem čakala nate. Prav ta
dan si mi končno povedal, da si se

povsem zagledal v odbijač, v napise
prask, ki sva jih staknila, ko sva sama
peljala v rikverc. To me vodi, da na
okna pripenjam besedne kulise.

Ovinki niso pravi vzroki joka,
odtisom gum pa ni ime bližina.
In kaj, če si na glas želim, da tokrat

pogine jebenocenjena globina?
Jaz bi samo, da prodava ta avto pa
da greva z avtobusom do Berlina.

26

Zbudila sem se potna, ne pa v cvetju.
Odrasli naj bi radi spali v dvoje,
v spokoju – mene pa straši oboje,
ker maham v slovo četrstoletju.

Je človek kaj drugega kot zavetje,
ki lažno išče luč in globlje sloje?
Jaz pa bi samo, da je vse po moje –
ne eno in ne drugo. Vedno tretje.

V medprostor se mi stiska le navlaka
in moje cvetje zori le okrasno,
ker mi ob resnosti zmanjkuje zraka.

Po čevljih se mi zatika zaraslost
pokrajine, ki je vzcvetela, jaz pa
še vedno iščem razlog za odraslost.

Kaj

V čudnih ljubljanskih
vremenskih razmerah
se še naprej sprašujem
kaj bo
in sonoriziram glasove
da bi pridobili težo Zahoda
kamor se baje odpravljam

Če se bo v kotlini
kdaj zjasnilo
me mogoče ne bo več
tako otročje strah
in če me iz primeža
kdaj
samo kdaj pa kdaj
izpusti to nevzdržno
zajebano spraševanje
bo ... kaj?

Prepiri
se krojijo
počasi
v stari tišini
ne vem
za koga
in kaj

Prehod

Najti reden šiht pomeni
pljuniti v ksiht
vsem modrecem, ki me že leta
povprašujejo o tem,
kako živijo razlagalci pojmov.

Postati ženska ne obstaja,
edina alternativa je večno
postajanje, kajanje, sranje.
In občasni upor.
Tu ni zmag, plejboj.
Postati nekaj vrednega je splet
okolščin in je predvsem – obol.

Odraščanje je nedovršno,
ravno prav prikladno
nedoločno, da se lahko
vsak dan znova zmotiš,
ko nanj pripenjaš
zlizane floskule.

Pa sej ni vse tako zanič,
me ne moti, da ni nič
za zihr, da nič ni dovršno
ali dovršeno.

Ma nč,
sej ni nč tazga.

Po komolcih

Včasih hodiš med lonci
in mešaš moje neurejene misli.
Drugič marširaš pokonci
in sločiš moje hrbtnne mišice z dotiki korakov.
Spet tretjič se prestopaš kot otroci,
naivno naravnost, obenem poskočno narobe.
Prepogibaš mi roke po vseh koncih
majave mize, ki jo polniva z navlako vsakdanjosti.
Poljubljay me vsaj po komolcih,
kjer je manj čutnic kot na ustih,
ostajaj med najinimi začetki in konci.
Ne navijaj, da postanejo najini večeri pusti,
pogovori izmuzljivi in vsakdanje preprosti,
midva pa le še en par med ljubezenskimi maratonce.

Pa kaj bova z vso to žalostjo?

Bova šla po vzorcih, po trasah,
ki spijo v skrinji sanj,
notri pa je prostora
za novo vsebino
vsak dan
manj?

Bova šla spet tako, kot greva po navadi?
Po ovinkih, ki jih črta šestilo,
ko ne znava umakniti prstov?
Po stari cesti, kjer
so strožje omejitve?
Brez sprave,
pomiritve.

Ali pa bova tokrat šla takole okorno:
najprej ti korak naprej, jaz nazaj,
s tvojo desno, mojo levo,
potem vstran in skupaj.
Kot da bi
znala zaplesati
valček.

Lucija Mirkac

Drsenje dni dišeče daljave

Mali voz

I.

Ponoči je grlo suho kot seno,
usedam se in počasi vstajam,
bose noge polagam na hladna
tla, vode.

In potem odpiram oči, v odsevu
šipe pobliskava podoba temno
zelene goščave, mehko zelenih
ugreznin, moje tiho prosojne
smaragdne
vode.

II.

Kamniti koraki hleva in španski
bezeg, sivo zeleni hlad in čas,
ko smo po travnikih lovili kobilice.

Jeseni se sklanjajo iz globine v globino,
v vonj gozdnih jagod nad hladnim
gramozom pod gosto rastjo cikoriije.

Mladost lahko prenaša senco,
starost potrebuje sonce, veje so
pretežke, vleče jih dol, in vendar
se iztegujejo vse višje in višje
v nemirnem iskanju skritih poti
Malega voza.

III.

Belo migetanje svetlobe nad rdečimi
okenskimi okvirji, zeleno luščenje vrat
in jutranji vonj po koprivah.

Temno zeleno zgoščevanje v nosnicah,
pod senčnatim zavetjem jablan in hrušk,
pod neslišnim zorenjem češpelj in sliv,
nad vlažnim utripanjem kopriv in mahu.

Odrgnjeni členki imajo še krvi, še bi pritekla,
pekoče dlani in stopala, koprive se ovijajo
okrog gležnjev, bele zvončnice nagibajo glavice
in sprašujejo,
kam pa kam.

IV.

Bledo beli baldahini pajčevin,
desetletja jih ni nihče motil,
brcnem stara zelenkasto zluščena
vrata, poka, ko jih odpiram,
butanje hladu in prekopicavanje rdeče,
butanje teme in prekopicavanje rumene,
jabolka se svetijo,
ne prižigajte luči.

V.

Pajčevine pokajo, ko odpiram vrata
in stopam v temo, blede okno na
črno prepredenem betonu, na
črnih črtah plesni na stenah in
na obokanem stropu, kot bi se
Jackson Pollock igral s črno
snovjo, prestopanje škafov,
prestopanje zabojev, hladna tla
pod bosimi podplati in krompirjeve
cime kot dolgi beli črvi, steptani
v zemljo tal, blede okno, v njem
odsev medle luči, grizem ustnico,
prižigam, ugašam, zunaj je
zelena.

VI.

Novo skoteno jagnje se dviga na tanke
nožice, težka bela telesa z mokrimi smrčki
in jeziki ovohavajo dlani, med prsti brskajo
za jabolki, s stropa se spušča pajek.

Črna prepredenost plesni in zamaščene
rešetke, ovčja volna je mastna, grabijo me
s svojimi hrapavimi jeziki,
s svojo mastno volno
in sprašujejo,
kam.

VII.

In potem je noč, odpiram okno,
zrem pod gosto zvezdnato nebo,
sredi noči vstajam in hodim ven
gledat molčečo radost srebrnih
žitnih polj.

Niti

I.

Ko kdaj tišina se spusti na veke,
v oči se mi priviješ kakor sanja,
brezdanja črna polnost trepetanja,
in obmirujeva kot drobca reke ...

In tiho gledam vse bolj spete teke
teh drobnih niti, ko je vmes kotanja,
ko kdaj tišina se spusti na veke,
v oči se mi priviješ kakor sanja ...

In vidim vse prihajajoče veke,
vse globlje tvoj pogled se vame sklanja,
vse bolj napeta nit, vse ožja špranja,
vse bolj se zgošča črna motnost reke,
ko kdaj tišina se spusti na veke.

II.

Ko spletam se med nihajoče niti,
v prsih stiskam sivo pajčevino
in kri v meni brbota kot vino
in vse bolj so robovi valoviti ...

Razpuščam se in se bojim oditi,
raztapljam se in gledam skozi lino,
ko spletam se med nihajoče niti,
v prsih stiskam sivo pajčevino ...

In vem, da več ne morem pozabiti,
utrujenost se plazi v tišino,
udarjam – zvon – upognjeno kovino

in bijem svoj ne biti ali biti,
ko spletam se med nihajoče niti ...

III.

Ko kdaj tišina se spusti med naju,
v svoj pogled privijaš me kot luna,
ki vodo iz zelenega baržuna
povleče k sebi v težkem izdihljaju ...

Kot kapljice v luninem sijaju
vrtim se v črnkavost tolmuna,
ko kdaj tišina se spusti med naju,
v svoj pogled privijaš me kot luna ...

In čakam čas, ki bo naklonjen kraju,
usedam se na suhi rob tolmuna,
napeta nit zadrgeta kot struna
in se izgubljam v mesečevem mlaju,
ko kdaj tišina se spusti med naju ...

Drsenje dni dišeče daljave

Drsenje dni dišeče daljave tiho
trepeče takt težkih tišin vode,
valujočih v velikem valu pod
površjem prelivanja prvih plasti gladine,
globoko grmeče gostote grgrajočega drobljenja
drsečih delcev duše, davno ujetih
v sivo tišino prodnatih tal.

Mirujoče mezenje mehkih meja gladine
gasi grozeče golčanje globin, drobno
dišeče drobtinice dežja drobijo rdečo
razburkanost reke, roka rožnato utripa,
ugašanje ur upočasnjuje utripajoči tok,
tedaj tiho težkam toplo žarenje
želja, zapisanih v sipke dlani vetrov.

Drgetanje dni dišeče daljave potrkava
po pregibih priprtih polken, kot
krvava krhkost krede kroži, piše
po prsih prsternih pečin, dolgo,
dolgo dežuje dihanje, davno nosi
novi nemir nad nemo gladino,
nad glavo skrhanega kositra mojih dni.

Et in Arcadia ego

Bliskovito spuščanje meglic
nad bodečim nagibanjem suhe trave,
nad strmim spuščanjem pobočja,
posušenega od vetrov,
kjer je dolga pot domov.

Bliskovito spuščanje meglic,
nevihtna furija jih žene navzdol,
dolgo pričakovana med ozkimi
stebrišči kamnite kleti, kjer
kapljanje globoko odmeva in rov
pozablja na vzhajanje dni ...

Kamnita globina
in lesene stopnice,
nemeči netopirji,
utripajoče razbijanje
kril, pred vhodom
se je slekla kača –
svoj srebrni til,
svoje drseče korake
je pustila pred težkimi
lesenimi vrati, do smrti
utrjene od večno
krožeče vlake ...

Bliskovito spuščanje meglic
nad bodečim nagibanjem suhe trave,
nad strmim spuščanjem navzdol,
kjer je obraz pobočja nem in gol,
ujet v vzhajanja in zahajanja dni,
kjer noč ne ujame več noči,
kjer lega prah na volovsko vprego,
vaša ledja naj bodo opasana,
Et in Arcadia ego.

Alenka Koželj

Francoski konzul

Zgodba o izgubljenem in najdenem spominu

Kaj mi je povedala babica

Sedim na postelji v sobi, ki si jo delim s sestro. Izborila si je prostor pod oknom, na njeno pisalno mizo pada pramen sončne svetlobe. Že od nekdaj se borim z njo. Ker je moja sestra in le leto starejša od mene, se mi včasih dozdeva, da se borim sama s sabo. Nikogar ni, vsi so odšli na bazen. Samo Roza riba pod. Enakomerno drsenje krtače stopnjuje mojo tesnobo. Vlada varljivo zatišje. Muhe se prekopicujejo po okenski šipi. Usta imam priprta, ker jih le s težavo zaprem. Tako je že, odkar je prispelo pismo. Tudi roke premikam le s titanskim naporom. Na njih leži vsa teža časa, ki ga živim. Pa še pismo. Odprla sem ga s tako težavo, kot zjutraj odprem veke. Na njem je naš naslov, a *moje* ime. Kaj mi je bilo tega treba?

“Kako čuden otrok,” pravi doktor Leitgeb, kadar pride na obisk. Na obiske ga vabi oče. V resnici ne mara zalitega možiclja, ki v vsakogar bolšči kot škrat izpod svoje gobe, vrat pa pokaže samo, kadar visoko dvigne glavo in vzneseno govori o “gospodu Hitlerju”, ki bo v Nemčiji napravil red. Tudi Jugoslavija bi po njegovem mnenju potrebovala takega vodjo – nepopustljivega in možatega. Takega, ki zna “udariti po mizi”, ki zna “reči bobu bob”. Doktor Leitgeb me odbija, a oče ga še vedno vabi v goste. Ko sedita v očetovem kabinetu, sta kot popolni nasprotji – doktor Leitgeb s svojimi

mlahavimi, testenimi rokami in moj visoki, mogočni oče, ki se mu nihče ne upa postaviti po robu.

“Nič ni fejest,” za Leitgeba zaničljivo vsakič reče moja gosposka mama (gosposka ne po izvoru, temveč po načinu, kako ravna z drugimi, še posebej podrejenimi). Ne vem še, da ga oče vabi v goste zaradi mene. Da bi mi kot škrlatno lento nadel diagnozo. Da bi razložil, zakaj je ta punca tako nemogoča. Vselej tesnobna. Vselej prestrašena. Vselej v skrbeh. Po dvajsetkrat na dan vpraša isto stvar.

V kabinet skoraj nikoli ne vstopam. Stene so zlizane, polne vonja po cigarah in konjaku in moževanju. Edina ženska, ki prenaša to strnjeno ozračje vsevednosti in političnih vprašanj, je Vida Verdnik, ki je take atmosfere vajena še iz mladosti, ko je, kot tako rada pripoveduje, sedela očetu na kolenih med uredniškimi sestanki časopisa in poslušala zgodbe o vojni, ki se je počasi, desetletje za desetletjem, kuhala kot smrtonosna bolezen. Ko so izbruhnile balkanske vojne, Vida Verdnik ni bila niti malo osupla. Še manj osupla je bila, ko je Gavrilo Princip ubil prestolonaslednika in se je Evropa zvrnila v nezamisljiv spopad, med katerim so ljudje čez to staro, neusmiljeno celino skopali na kilometre rovov, v katerih so mlada telesa v blatu, ob driski in drgetanju čakala, da jih poženejo čez rob jarka in bodo njihova življenja povsem v rokah Boga, h kateremu so se poscani od strahu obračali s prošnjo na razpokanih ustnicah.

“Zaročenca ji je vzela vojna ... Tik pred koncem je bilo. Čakala je že, da se vrne domov, pa ga ni bilo nazaj,” je Rozi razlagala mama, medtem ko je izčrpana gospodinja z enoličnimi gibi, s kakršnimi je delala vse, lupila krompir. Mama je ljubosumna na Vido Verdnik. Zavida ji njeno mesto v očetovem kabinetu, zavida ji dve vrsti snežno belih zob, ki jih pokaže vsakič, ko s krohotom zaluča glavo nazaj.

“Se bo že še naredila,” pravi Vida Verdnik o meni, kadar ji oče zaupno omeni, da so z mano nepredvidene težave. Varno se počutim samo, kadar sedim sama v sobi in se učim. Šolski zvezki predstavljajo prijazen zaslon, za katerim si lahko privoščim nekaj otroške sproščenosti: grizem palec na desnici, tu in tam napišem kratko zbadljivko, pozabim na tono skrbi, ki me sicer silijo k tlom. Skrbi vidim na svojih čevljih. Noge so zaradi njih včasih otrple do negibnosti. Šport mi ne odgovarja, s svojimi od skrbi obteženimi udi nisem nikoli dovolj hitra, dovolj spretna. Vedno hodim, kot bi brodira po do kolen visoki vodi. Kot bi se ugrezala v živi pesek, s težavo in počasi. A tako hudo še ni bilo. Zdaj je naravnost neznosno. In vse to zaradi pisma.

Oče doktorja Leitgeba in njegovega navdušenja nad Hitlerjem resda ne mara, a možak je vendarle najboljši otroški zdravnik v Jugoslaviji. V salonu v knjižni omari imamo njegovo knjigo *Otroško vedenje*. Knjiga ima avtorjev podpis in pripis, v katerem izreka veliko hvalo in spoštovanje mojemu očetu. Oče do njega spoštovanja ne goji, to dobro občutim tudi jaz. Tudi mama doktorja Leitgeba ne mara, a iz povsem drugih vzgibov kot oče: zdi se ji štorast in grd in "nič fejst" in "brez kinderštube". Nikoli mu ne bo odpustila, da je odrasel v družini sestradanih bajtarjev in si na paši noge grel tako, da jih je olajšano zaril v kup svežega, kadečega se kravjaka. Njegovo telo je táko, kot bi na veliko kroglo nekdo posadil manjšo kroglo (ko sem bila majhna, sem se igrala s pajacom, ki se je, če si ga posadil na tla, nagibal v vse smeri, in doktor Leitgeb me vedno spomni nanj, zato najine pogovore redko jemljem resno).

"Treba bi jo bilo poslati na kakšen tabor, da se utrdi. Več bi morala hoditi ven, si pridobiti prijatelje. Ostale stvari bi se potem zgladile same od sebe," pravi doktor Leitgeb in seže po Rozinih keksih. Oblizuje si prste, bele od sladkorja v prahu. Kljub pozni uri mu je tako vroče, da se njegovo telo cedi od potu. Tak je kot Brencelj iz Kekca. Kako le lahko pestuje tako neskrhano adoracijo Hitlerja, ko pa je od arijskega ideala oddaljen prav toliko kot njegov nesmrtni vzornik!

"Nikoli ne bo dobil nobene ženske," je diagnozo doktorju Leitgebu že davno postavila moja stvarna mama. Iz njenih ust se ta izjava sliši kot smrtna obsodba. Po mnenju moje mame posameznik postane polnopraven član človeškega rodu šele takrat, ko ga je mogoče s kom poročiti. Vida Verdnik se maminim nazorom posmehuje. Ko se ženski srečata, zarenčita kot dve psi. Mislim, da mama Vidi Verdnik po svoje zavida njeno svobodo in razplamtele debate na uredniških sestankih, kjer njeno mnenje dejansko nekaj šteje, tako kot Vida Verdnik moji mami po svoje zavida varnost toplih večerov ob moževi pipi in čaju in otrocih. Nekaj pa je tema dvema tako različnima ženskama skupno: nobena od njiju se niti pod razno ne boji pisem. Jaz pa se jih. Nisem ne ena, ne druga, ne neka tretja – sem samo jaz in vsakič, ko pomislim na pismo, mi dlani zakrožita po zraku kot dve ranjeni ptici.

"Čuden otrok," cmoka doktor Leitgeb in se skoraj naslaja nad tem izgubljenim primerom, ki ga je dobil v zalite roke, iz katerih kot beti gob štrlijo okrogli prsti.

"Za take primere je včasih na voljo lobotomija," skoraj radostno navrže. Ko ga tako gledam, kako se z jazbečjimi očmi sprehaja gor in dol po mojem

telesu, se mi zdi, da je operacijo že začel. Moje glave se je že polotil, odrezal je zgornji del lobanje, kot bi odprl kokosov oreh, in zdaj si ves slinast od ugodja ogleduje moje uboge, izmaličene in utesnjene možgane, kot bi ga posedli pred posebej slastno sadno kupo.

Kaj bi dala, da bi bila spet na Hvaru. Tja sem šla lani z očetom in starejšo sestro Heleno. Obljubili so nam brezplačno bivanje za vsak deževen dan. Dež se je skrnil, umaknil se je iz oblakov, žgalo je sonce, pripeka je bila za očeta in Heleno neznosna. Zame ne. Žarki so obdajali mojo razgreto glavo kot svetniški sij. Moja koža je postajala vse temnejša, kot glinen izdelek v peči. Vse trša. Olupil bi jo lahko z mene, odpadla bi kot sloj morskih polžkov s potopljene amfore. Rada si predstavljam stvari. Rada delam tisto, čemur v šoli pravijo metafora. Veseli me skrivnostna povezava med stvarmi, ki ne poteka po površju, temveč je kot vod, ki teče globoko pod zemljo. Tako se lahko med seboj na videz pogovarjajo najbolj oddaljeni pojavi. Druži jih le to, da v določenem trenutku, pod določenim kotom, v določeni atmosferi spominjajo drug na drugega. Včasih je treba metaforo izkopati in se do nje prebijam kot zlatokop, drugič se na mojem jeziku strne tako rekoč na ukaz, brez pomislekov, kot bi rekla "hevreka". O takih stvareh sem lahko najbolj jasno razmišljala pod žgočim soncem Hvara, v dišavah Sredozemlja, ob prosojno modrem morju, kakršnega ne prej ne poslej nisem več videla. Vročina me čisti. Počutim se, kot da bi od vročine moja koža počila in bi se na plano skobacal s soncem obsijan metulj. Pravkar rojeno mikavno bitje. Ne neroda in ne grdi raček v družini, namrgodeni obraz na fotografiji, ki ga kot sateliti obkrožajo štirje spodobni nasmehi mojih sester in brata (lepi in veseli so le na fotografijah, sicer so pogosto mrki in vase zaprti, kar pa ne šteje, če se le na slikah smehljaš, da sosedje in daljni sorodniki ganjeno zagrulijo: "Kako lepa skupinica!").

Sedim na postelji, z rokami obupano objemam svoja kolena in se rahlo pozibavam naprej in nazaj, da vsaj malo razpršim napetost, ki jo čutim v hrbtenjači, v možganih, napetost, ki teče po mojih udih kot električni tok, kot iskreča se kri, napeta sem, kot bi me doletel tetanus. Občutek imam, da bo moja glava vsak trenutek divje zanihala in me bo popadel božjastni napad, tak, kakršen se včasih polasti sosedovega Tončka. Oče pravi, da božjast ni nič takega in da se Tončka zaradi tega ni treba bati. Pokazal nam je, kaj storiti, ko do napada pride, in nam zabičal, naj se še naprej mirno igramo z njim, naj ga ne podimo stran. Mama ostaja sumničava. "Otrok seveda ni nič kriv, toda mati, no, ta je čisto nekaj drugega ... Reci, kar hočeš, Franc,

ampak nekatere stvari ne morejo biti naključje ... Gotovo obstaja kak razlog, da je fant tak, kakršen je. Pravijo, da je ženšče zanosilo, preden je bilo poročeno,” je izjavila nekoč, ko sem se skrivala za divanom v salonu (ko sem bila še mlajša, je bilo to moje priljubljeno pribežališče). S Tončkom se dobro razumem. Dobro vem, da sem v sebi pohabljen: imam bolezen, ki me razjeda že od najzgodnejših dni, od prvih spominov. Tončkova pohaba je očitna, moja malo bolj skrita, a prav tako čutim, da bo z mano ostala vse življenje. Nikoli se ne bom na svetu počutila povsem varno, sem kot rak samotar, ki je izgubil svojo hišico in zdaj brezglavo, brezupno išče novo.

Moj pogled je uperjen v eno samo, smrtonosno točko. Na mizi leži pismo. Stiskam se k steni, že cel dan čutim na obrazu sončno pripeko, ki vdira skozi okno, na hrbtu pa hlad zidu. Medtem moji sorojenci brezskrbno skačejo po bazenu (v mestu sta dva bazena: eden za “taleve”, drugi za “tadesne”). Voda je v obeh enako umazana, izletu tja se ognem, če je le mogoče, zdi se mi, da s tamkajšnjo vodo vame pronica nečistoča vseh vrst (nasploh opažam, da je na svetu čedalje več nečistoče – ljudje so drug do drugega neprijazni, renčijo kot stekli psi, v daljavi neprestano slišim rožljanje orožja).

“Ta otrok je tak kot pes, ki je kot mladič doživel nekaj hudega,” modruje doktor Leitgeb. “Ljudje so taki prihajali iz vojne, saj veš, dragi kolega, kakšni so bili ... Komaj smo jih pokrpali in poslali nazaj v življenje, prenekatero smo poslali prezgodaj, nezaceljene: ko so prišli v svet, so razpadli na majhne kosce ... Vidiš jih lahko, kako popivajo in beračijo na kakem vogalu, Evropa, dragi kolega, je polna takih komaj za silo pokrpanih duš – kdo ve, če je sploh kdo resnično okreval. Trda roka nam je potrebna, dragi kolega. Motiš se, ko zavračaš Hitlerja. On je tudi prišel iz vojne, pa poglej, kaj je dosegel. Evropa potrebuje močne vodje, tako kot tvoja bolnišnica potrebuje močnega ravnatelja. Potrebuje ljudi, ki razumejo, kaj je vojna in kaj ljudje po njej najbolj krvavo potrebujejo ... Najbolj jim manjka ponosa. Občutka vrednosti. Bivanje v jarkih med podganami in tifusom jim je odvzelo vsako dostojanstvo. Kakšni so zdaj? Pobiti. Poženščeni. Le poglej, kakšne so ulice evropskih mest. Sramota. Vsepovsod pederastija in razvrat. V jarkih smo izgubili moralno hrbtenico. Hitler je trpel v vojski, pa poglej, kaj je dosegel!” (Sama preobilice tega, čemur je doktor Leitgeb pravil “pederastija”, nisem opazila. Kdo ve, morda jo vsepovsod vidijo predvsem majhni, pritlehni moški, kot je on sam, ki se vedno nahajajo v višini spolnih organov drugih ljudi.)

“Vojna je razklenila Avstro-Ogrsko, da sta nastali Avstrija in Madžarska in kup drugih majhnih, negodnih držav, nepripravljenih na samostojnost. Kdo ve, morda bi bilo boljše, ko bi ostali skupaj ... ta cela vojna je bila čisto nepotrebna, skratka.”

“Hitler nas vodi v novo vojno, prijatelj,” negoduje moj oče. Ta stavek dobro poznam. Slišim ga vsakič, ko oče nezadovoljen ugasne radio.

Vse me plaši, še posebej pa me plaši vojna. Iz pogovorov odraslih košček za koščkom zbiram kamenčke za mozaik, ki ga sestavljam v svoji glavi in ki prikazuje vojne grozote. Ko padajo granate, je, kot bi se odpirale velike blatne rože. Ljudje živijo s podganami tako dolgo, da že sami postanejo podgane (kradejo drug drugemu, s komolci suvajo drug drugega, da hitreje pridejo do bednega, a težko pričakovanega obroka hrane), nočno nebo kot bolehnih novoletni ognjemeti prestreljujejo izstrelki. Vsepovsod blato, lakota, smrt. To je vojna. Ne bi je rada doživela. Mislim, da je ne bi preživela. Že francoski konzul mi povzroča toliko tegob, kako naj bi potem pogumno prenašala vonj po krvi, zavijanje siren, konje, ki se v obupu pno proti nebu, ponoreli zaradi neprizanesljivega hrupa in groze, ki jo berejo v očeh ljudi.

A na mizi je pismo. Gledam ga kot tempirano bombo, ki jo bo zdaj zdaj razneslo. Pismo je vabilo. Kuverta se vljudno smehlja, polna samozanikanja kot dobra gostiteljica. Vabi me na obisk k francoskemu konzulu. Pisava, s katero je na njej napisan naslov, je kot filigran. Strese me vsakič, ko moje begajoče oči pristanejo na njej. Predala mi ga je Roza. Za razliko od moje mame je vedela, da me bo obtil srh takoj, ko ga bom prebrala.

“Dobila je vabilo k francoskemu konzulu,” slišim mamo, kako kokodaka in se hvali pred sosedo. Navadno misli, da njeni otroci vse, kar dosežemo, dosežemo iz požrtvovalne ljubezni do nje. Tako ji plačujemo za devet mesecev nesrečno pozibavajoče se hoje, za porodne muke, ki ženski trebuh razcepijo, kot bi zarezal v jabolko, za mleko, ki nam ga je omogočila (sama nas ni dojila, imeli smo dojiljo). Misli, da vse delamo zanjo in da se vse naše življenje vrtilo okoli nje. Nad očetom je že obupala, saj se več pogovarja z nami kot z njo, najraje s Heleno. Vem, da otroci tega ne bi smeli vedeti, a to je neizgovorjena resnica, ki vedno lebdi nekje nad nami kot oblak, ki se ne izpoje in ne izpoje. Mama se čisto nič ne zaveda tesnobe, ki jo v meni izzove vsako pismo, poslano na moj naslov (hvala bogu so redka). Roke ima prekrižane na obilnih prsah, kot bi želela preprečiti, da bi se od ponosa napihnila in poletela v zrak. Vseeno ji je in še pomisli ne, da me mrazi, da se počutim, kot bi me lasala nevidna čarovnica, vseeno, če neumorno

potresavam z nogo kot ponoreli ptič. Vseeno ji je. Samo da smo na zunaj videti urejeni, da funkcioniramo, strojčki smo, katerih delovanje ni nikoli postavljeno pod vprašaj. “Zmagala je na tekmovanju v pisanju esejev in zdaj jo na obisk vabi sam francoski konzul,” ponavlja mama vsepovsod. Jaz pa drgetam kot listič v vetru.

Roza se sklanja k vsaki roži posebej, mama jih vihravo pograbi in stlači v vazo na mizi v jedilnici. Roza govori z njimi, ko so še zunaj, ko rastejo, ko z glavami kot dojenček sledijo njenemu ljubečemu glasu, mama poje od ugodja, ko oblikuje ugleden šopek. Enako ravnata z nami. Roza nas boža s svojimi rokami, hrpavimi kot listi žajblja, mama nas sili stati vzravnano kot v nevidnih vazah. Rada ima stvari, ki jih lahko izrazi s preprostimi kretinjami, za besede nima posebne ljubezni ali daru, ne tako kot oče: on nam je vedno pripovedoval pravljice s svojim globokim, pojočim glasom, ki je zaobjel celo sobo kot plin. Pravljice so bile same laži. Strup. Vzbujaile so lažne upe: resnično življenje je bilo polno nepričakovanih pisem (hm, da so nepričakovana, bi pravzaprav težko rekli: še preden je prišlo konkretno pismo, sem se tresla pred tistim domišljijским, vedoč, da bo pravo prej ali slej tu, v življenju je treba prejeti toliko toliko toliko pisem).

Pismo. Pisava je polna krivulj in zank, ki čakajo na obešenčev vrat. Obsojena sem na smrt. V pismu v visokorasli francoščini piše, da sem zmagala na tekmovanju dijakov v pisanju francoskih esejev. Da sem povabljen k francoskemu konzulu, ki mi bo osebno izročil plaketo in nagrado. Da sem pogubljen. Francoski konzul, ki kot grozljivi sedmeroglavi zmaj čuva vrata jugoslovansko-francoskega prijateljstva. Ena glava je bolj strah vzbujajoča kot druga. To ni človek, to je monstrem iz burgundca in plemenitega sira. Med očmi mu kot brazgotina iz boja s pogumnim vitezom teče siva Sena, ogenj, ki ga bruha, smrdi po ogorkih cigaret z Montmartra. Francoski konzul je gotovo kot spaka z gotske katedrale. Njegove oči se zanesljivo svetijo kot ampula, z vsebino katere so mazilili francoske kralje.

Pomladni vetrc dobrohotno ujčka mehko listje na mladih, radostnih vejah, polnih moči in zdravja. So vse, kar jaz nisem. So vse, kar ta čas ni. Oče je čedalje pogosteje mrk in zaskrbljen, večkrat ga slišim, kako prijateljem pravi, da je Evropa kot “njegova umobolnica”.

Dovolj je, da sledim vonju mošusa. Vsakič ko nas Vida Verdnik obiše, ga je steza od naše brezhibno čiste sprejemnice, nabite s krepostnimi vonji

po sivki in žajblju, polna. Vrine se v nosnice kot moško telo v žensko. Zahtevajoč je in ponižuje naše deviške nosnice. Ko odide, mama vedno vsa zagrenjena zrači pritlične prostore. Vide Verdnik ne prenese: ne prenese ne njenih elegantnih klobukov, ne njenih teatraličnih kretenj, ne žametnega, zapeljivega glasu, ki mu sledim kot čebela obljudi nektarja. Njeni nalakirani nohti so kot cvetni lističi vrtnice. Vsakič ko se gromko, brezsravno zasmeje, izpostavi svoj snežno beli vrat kot razdražena ptica bobnarica. Zdaj sedim na postelji in drgetam, iz očetovega kabineta pa prihaja glasen, dvoglasen smeh: basovska linija mojega očeta in predirljiv ženski sopran. Ne glede na to, kako zaskrbljen je oče, koliko težkih primerov ima v bolnici, koliko pisem prejme njegova čudaška hči, z Vido Verdnik se vedno smeje. Vida Verdnik. Ti dve besedi vedno izgovarjamo skupaj kot eno besedo, kot osebek in povedek v francoski slovnici, ki jo očitno tako dobro obvladam. Kasneje bodo na enak način izgovarjali imena, kot so Greta Garbo, Marilyn Monroe in Miki Miška. Odeta je v krzno, vranje črne lase ji venomer pokriva modni klobuček, kakršne vidim v nemških ženskih revijah. Njen obraz je vedno ovit v cigaretni dim kot gora v meglice. Kadar sem sama, iz stebel regratovih cvetov naredim cigareto, nosim jo k ustom in skozi nos izdihujem namišljeni dim čim bolj čutno in večje, kot Vida Verdnik. Ona se gotovo ne boji francoskega konzula. Rada bi se ogrnila v njeno samozavestno telo, rada bi posnemala njeno drzno hojo, rada bi se smejala stvarem tako, kot se jim smeji ona: preizkušeno, trdoživo, z neskončno hrabrostjo. Na dnu njenih oči tli neusahljiv lesk kot trdovratna žerjavica. Francoski konzul bi se vanjo zaljubil, meni se bo rogal.

Vidim dolg hodnik, po katerem je razprostrta rdeča preproga, v daljavi je prestol in na njem sedi komaj vidna postava v črnem fraku. Komaj zadržuje smeh, ko me uzre tako debelušasto in prestrašeno, pordelih lic in široko razprtih oči plena. Smeh zadržuje, dokler ga lahko, a na koncu mu vseeno uide in na glas se zakrohota: "Glejte jo, ta bi rada moje priznanje! Ja, pa kaj še!" Nenadoma se ob stezi prižgejo žarnice kot luči ob pristajalni stezi na letališču, osvetlijo gručo ljudi v elegantnih oblekah, ki stojijo ob njej. Tudi oni prasnejo v nor smeh.

Nekaj me zagrabi za vrat z ledenimi rokami. Dvigne me od tal, nekoliko pomigam z nogami, kot bi z gibanjem lahko nadomestila dihanje. Nisem več deklica, ledena sveča sem, ledeni prijem se strjuje v poguben oklep. Kako sem lahko tako poledenela v tem toplem pomladnem dnevu? Kot zrno žita sem, ki trepeta pred mlinskim kamnom, obenem na smrt preplašeno in

pripravljeno na usodni udarec, ki ga bo naredil za človeka sprejemljivega, užitnega. Šele bolečina in trpljenje stvari naredita blizu ljudem.

“Vedno ta Vida Verdnik,” rentaći mama. “Ni primerno, da ob štirih hćerkah v hiši vabiš to ... To ... Źe veš, kaj!”

“Daj mi mir, Źtefa, ni ti treba verjeti vsega, kar ti povejo branjevke!”

“Kdo pravi, da se pogovarjam samo z branjevkami! Tudi jaz znam ... znam razmišljati s svojo glavo, da veš! Ni mi treba poslušati nikogar, da bi videla, da je tvoja draga prijateljica navadna –”

“Dovolj, Źtefa! Noćem, da te slišijo otroci!”

“A zdaj te pa naenkrat skrbi za otroke! Ne skrbi te pa, da v to hišo prihaja Źenska, ki je noben pošten ćlovek ne sprejema in –”

“Zdaj je pa res dovolj! Ne bom te već poslušal! Prosim, pusti me pri miru s svojimi babjimi ćenćami, imam pomembnejše delo!”

Vsake toliko ćasa takole izbruhne v oćetovem kabinetu. Ob polni luni. Ob mlaju. Ob dneh, ko je mama govorila s teto Lojzi in ji je ta kot Hamletovemu oćetu v uho kanila nekaj kapljic posebej za to pripravljenega strupa. Teta Lojzi mami zavida nas in oćeta. MoŹa je izgubila v vojni, sina ji je kmalu za tem vzela Źpanska gripa.

Vojna. BliŹa se nam, pravi oće, kadar prisluškujem njegovim pogovorom z znanci v kabinetu. Vse kaŹe na to. Ne glede na to, kako pazljivo zapiramo okna, vonj po njej se priplazi do nas skozi vse razpoke kot vonj po nećem neužitnem. Po Evropi kot strupene gobe vznikajo skrajni, sovraŹni reŹimi, ki zatirajo, ki preganjajo, ki eliminirajo.

“Motiš se, prijatelj, to je zaćetek nećesa ćisto novega,” gode doktor Leitgeb. “To je nova Evropa, ponovno moćna, ponovno bogata, ponovno ponosna.” Oće molće odkimava. Ker prisluškujem pri vratih, ga ne vidim, a v rokah zagotovo zaskrbljeno suće kozarec s konjakom. Vida Verdnik (vedno se zdi, da se smeji, tudi takrat, ko govori smrtno resne zadeve) pripomni: “Stalin, Mussolini, Hitler ... Źe na pogled so vsi videti kot pustne Źeme.”

“Draga prijateljica, vi se kar posmehujte,” uŹaljeno, kot bi se posmehovala njemu, odvrne doktor Leitgeb. “Boste videli, Evropo bo k Źivljenju spravil le Hitler s svojo dinamićnostjo, s svojim Źarom. Siti smo papirnatih birokratov, ki jim gre le za lastno kariero in ki stolćke zasedejo brez boja. Hitler ima Źar. Njemu gre za stvar, to je tisto, kar evropski ćlovek pogreša. Ponosni bi morali biti, da smo Evropejci, oći bi nam morale Źareti od ponosa in patriotizma, tako pa so mrtve. Ohlapni smo kot odrta koŹa, mrtvi!”

“Bojim se, da bo Hitler prinesel le še več mrtvih,” zamišljeno odvrča oče.

“Naj prinese mrtve, naj jih, če bo potem na gnojišču pognalo življenje!”

“Eno tako gnojišče že imamo,” zelo suho pripomni Vida Verdnik. Glas se ji trese.

Besede, ki se pretipajo do mene, prisluškujoče pred trdno zaprtimi vrati, ki naj bi me obvarovala pred okrutnim svetom odraslih (čeravno je moj, otroški svet, prav tako okruten in zavržen, poln nabrušenih rezil in tresočih se prstov), mi vzbujajo strah. Zdi se mi, da prihaja nekaj, česar ne bo mogel ustaviti niti moj očka, napoveduje nesrečo, napoveduje usodo, neusmiljeno kot napeta žica. Moj oče ni nepremagljiv, so stvari, ki ga presegajo, so stvari, ki se jih tudi on s svojo mogočno, medvedjo postavo, s katero vedno zastre sonce, boji.

A trenutno me bolj skrbi pismo. Vojna je daleč. Vojne morda sploh ne bo. Francoski konzul pa bo, neprizanesljivo bo. Najraje ne bi šla, a mama tega nikakor ne bo dovolila – kakšna sramota, da bi njena briljantna hčerka zavrnila gostoljubje francoskega konzula! Nekdo me je postavil v mučilnico. Moje trebušasto telo je razprostrto na kolesu, po njem pa brutalno udarjajo s težkimi lesenimi koli, da čutim, kako se mi drobijo kosti. Na stopalih imam uteži, ki so me prikovala k tlom, nekaj pa me zgrabi za vrat in potegne navzgor, da imam občutek, kako me bo pretrgalo na dvoje. Moje kratke prste so mučitelji zajeli v jeklen primež in zdaj zdaj mi jih bodo strli. Obrnjena sem na glavo, vsak trenutek mi jo bodo potopili v vrelo olje, ki privošljivo cvrči pod mano. Spominjam se le bolečine, doživljam le bolečino, pričakujem le bolečino. Kmalu bom brez nohtov, nato brez oči, brez jezika. Ne bom več videla zakritih obrazov mučiteljev, ne bom več slišala njihovega zloveščega smeha. Moj Torquemada bo postal neznana sila, ki se razkriva le prek zadane bolečine. Moje telo se mu nič ne smili, moja duša še toliko manj. Novoveški mučitelji so ljudi trpinčili, da bi ozdravili dušo, on muči, da bi si pogasil žejo. (Je moja duša čista? Vem, da je čisto moje telo – nihče se ga ne želi polastiti, predebela sem in namrgodenega, tečnega obraza. Moja sestra Vera je res lepa – vsi, ki jo vidijo, mami zanosno rečejo: “O, ta bo pa še mešala glave!” Zelo milega značaja je, svoje lepote se sploh ne zaveda.) Uteži, kavljji, klešče, vse to me obdaja, vse to mi streže po življenju.

Sedim na robu postelje, na stranico se naslanjam, kot bi bila privezana na grmado. Doktor Leitgeb bi bil moj mučitelj. Z veseljem bi mi zvrtil luknjo

v lobanjo. Z očetom sta se spoznala že med študijem, tesnejše vezi pa sta stkala med vojno v grozljivi poljski bolnišnici, ki je, neudobna kot mišji brlog, vzbrstela na robu fronte. Cele dneve sta poslušala obstreljevanje in udarce granat: ko z nekom takole režeš prste in noge brez anestetikov ali čistih instrumentov, se stkejo vezi, ki segajo daleč onkraj tega, ali ti je nekdo všeč ali ne, ali nekdo hvali Hitlerja ali ne. Očeta in doktorja Leitgeba so vezali vozli, močnejši od tistih, ki jih zveže sorodstvo ali prijateljstvo iz šolskih klopi. Očeta pred vojno nisem poznala, otroci smo se mu rodili šele po vrnitvi domov. Prej je bil menda veseljak, nemara celo ženskar (do tega sklepa sem prišla šele mnogo let po njegovi neimenljivi smrti, ko sem govorila s teto Lojzi, pa mi je ta brutalno, kot bi odrejala, katera žival naj gre v zakol, začela naštevati njegove številne trofeje).

Poljska bolnišnica. Razrita tla, rjovenje ranjenih, izdihi smrtno ranjenih. Nikoli več se ne sme ponoviti, pravi oče. A se bo. Čutim v kosteh. Hitler, nor od prihodnosti, ne bo miroval. Bojim se, ker čutim, da se boji oče. Vojna mi bo vzela ogromno. Očeta bodo odpeljali nekega zamolklega večera, ko bo v zraku jedek strup izdaje in poniglavosti. Vse to bo. A zdaj je pismo. Pismo, zaradi katerega me zvija v želodcu, zaradi katerega mi blede obraz, zaradi katerega bi mi šlo na jok, če bi solze lahko pritekale iz od groze zamrznjenih, osteklenelih oči.

Meje se na zemljevidu vijejo kot boleče brazgotine, kot nedopovedljivo trpek spomin na prestano grozo.

Kaj sem jaz povedala babici

V bolniški sobi smo videti kot triptih: na desni jaz, na levi mama, v sredini, na postelji, babica kot Kristus, pravkar snet s križa. Tako prosojno kožo ima, da bi lahko skoznjo skoraj videli notranje organe. Po njenih rokah se prepletajo zemljevidi žil, njene oči se svetijo kot vedno, a lesk je vročičen, odraža bolečino, strah. Popolnoma je izgubljena v svojem svetu. Kar naprej jo odlagamo v sobe, kjer nato strmi v snežno bel strop. Tu je vse bele ali umazano krem barve, vsi predmeti, vsi ljudje. Mar je to tisto, kar nam je vsem namenjeno? Pogled se oži in oži, na koncu gre le še za brezciljno strmenje v pobeljeni strop, brez prave želje ali moči, da bi videli kar koli drugega. Barve so tu žalitev. Že svetlo modre uniforme izžetih medicinskih

sester, ki plujejo med pustimi posteljami, se zdijo nekoliko drzne. Babica ima priprta usta in skozi nje si ob vsakem izdihu pot izbiri čuden piskajoč zvok, ki ga ne morem primerjati z ničimer na svetu. To je zvok umirajočega telesa, od nje dih prihaja in odhaja kot varnostnik v muzeju, ki kroži okrog grške vaze: dragocena je, a mrtva.

Mami je rahlo nelagodno. Rada govori z nemočnimi bitji: z otroki, z ljudmi s posebnimi potrebami, ob svoji nekdanji tako zahtevni tašči pa se nekako ne znajde.

Sem prihajajo ljudje okrevat in umirat.

Ponoči nisem mogla zaspati. Na nebu je sijala polna luna, svetila se je kot srebrn ščit, prislonjen ob temno modro nebo.

“Si kaj žejna?” vpraša mama babico bolj zato, da prekine samostansko tišino, ki jo moti le klokotanje iz pacientkinega ostarelega grla. Njen pogled, udrt v naguban obraz, je popolnoma odsoten. Sprašujem se, kje je. Sprašujem se, ali tudi ona razmišlja o tem, kakšna je bila to noč luna, ali se tudi ona boji njenega plesa med oblaki, ko je tema in tesnoba in se ni mogoče nikamor skriti ...

Kaj si babica nasploh misli o luni? O tem se nisva nikoli pogovarjali. Čudno, pogovarjali sva se namreč o številnih stvareh. O tem, kako so ji všeč skandinavski filmi, o tem, kako slastno zahtevna je latinščina, o tem, kako je nekega večera med vojno prišla črna roka in odpeljala njenega oboževanega očeta, kako ga je pokončala nekje na barju, celo o tem, kako je materinstvo baje velika zabloda, past, v katero ujamejo eno mlado perspektivno žensko za drugo (babica se nikoli ni ozirala na svojega sina, mojega očeta, ki je tem pogovorom prisostvoval in brez pripomb poslušal, kako brezciljno in odvečno naj bi bilo vzgajanje lastnih otrok).

Luna nas izprašuje stvari, kot star, izkušen kriminalist se nagiba nad nas in nam gleda naravnost v oči. Nagonsko ve, kdaj lažemo, kdaj olepšujemo, kdaj dan ni bil tako lep, kot bi ga radi prikazali v večerni molitvi. Luna, ki vleče k sebi morje, da poplavlja. Luna, ki sveti z drugačnim sijem kot sonce, luna, za katero se zdi, da mora biti vsa spolzka in ledena. Spim, kot bi drugi radi živeli – ovita v razburljive, žive sanje, v nočne strasti in blodnjave privide. Živim, kot bi drugi ljudje radi spali.

Vsake toliko časa zrak kot zablodel komet preči beseda iz babičinih brez-zobih ust, sicer pa smo obrobļjene s tišino kot žalujoči v mrliški vežici.

Tu je zrak miren kot v notranjosti piramide, cevke vodijo v posteljo in iz nje kot veliki prozorni deževniki. Težko je reči, kaj človek odda, kaj prejme. Meni in mami ničesar ne dovajajo, zato imava povedati bolj malo. Razlagam o svoji službi. Ničesar ni, kar bi zganilo tiho ravnotežje v zatohli sobi. Ko vidim, kako malo tehtnega imam povedati o naši firmi, sploh pa o svoji mini vlogi v njej, se skorajda počutim nekoliko bolje. Tak obisk v bolniški sobi stvari postavi v pravo perspektivo: v službi ni ničesar, kar bi se lahko merilo z vsakim šibkim babičinim izdihljajem. Direktor je neuravnovešen. Tajnica je izgorela. A tu nič ne preglasi babičinega dihanja. Dihanje je tu vladar.

Pripovedujem. Pripovedujem svoje nepomembne, nezanimive zgodbe, kot jih je vedno pripovedovala ona o svojem očetu, večjem od življenja samega, o vljudnostnih obiskih, o družinskem prijatelju, ki je s svojo genialnostjo rodil *Butalce*, o gradu, kjer je preživljala počitnice, o pecivu s popačenim nemškimi imenom, o vseh nemških besedah, ki so kot packe iz nalivnika. Te besede so ostre, tuje, a položene do domačnosti s stalno rabo in nostalgijo, s katero so izrečene. Čuden spoj slovanskega in nemškega. Nevaren spoj, ki so ga v desetletjih po vojni skušali izkoreniniti. A da bi babica opustila svoje utečene krevljaste in grbaste spakedranke, ki vedno zvenijo, kot da jih je izza zob potegnil nemški vojak, bi ji morali odrezati jezik. Bile naj bi znamenje dobre vzgoje, bile naj bi nekaj boljšega, a so zgubane pritepenke, izginjajo skupaj z generacijo, ki je po vojni v roke kot nenapovedan paket dobila čisto novo državo, na kateri so mnogo let kasneje kot na naplavinah *Titanika* pognale nove države, krhke in krvoločne kot ogroženi ris. Koliko držav je preživela moja babica? Mimo nje so brzele kot vagoni mimo otroka, ki v pričakovanju stoji ob železniški progi.

Babica drema v budnem stanju. Njene oči, nekdam tako prodorne in včasih polne pikrega leska, iščejo nekaj, na kar bi se oprle, neki kavelj, na katerega bi obesila pogled. Besede jim komaj sledijo. Kar izreče, je nepovezano, zmedeno. Mojemu bratu je zadnjič razlagala o čudežnem drevesu, na katerem rastejo hrenovke. Ker ne vem, kaj drugega v mojem praznem življenju, ki si ga delim z muhasto in neustrašno mačko, bi jo utegnilo zanimati, začnem govoriti o službi. Babico so vedno najbolj zanimali faks, šola, kariera. Nikoli ni povprašala po prijateljicah, fantih, študentskih zabavah,

absolventskem izletu. Hotela je vedeti, kaj delamo pri latinščini in kakšna je lektorica. Zato začnem govoriti o službi, sprva oklevaje in negotovo, nato čedalje bolj sproščeno in gostobesedno. Omenim tudi Sestanek. Direktor si zanj že brusi nože, zaril mi jih bo v stegna, kot bi rezal praznično pečenko. Vsaj tako se zdi meni. Vsi drugi mi pravijo, da gre za čisto običajen, rutinski razgovor, da me po šestih mesecih trdega dela povpraša, kako se počutim v kolektivu, ali mi delo ustreza, kaj se sklada z mojimi plahimi pričakovanji in kaj ne. Vendar ne pomaga. Ponoči ne spim, podnevi ne jem. Ko hodim po cesti, si na tihem želim, da bi se Zemlja nenadoma razprla in me brez pomisleka požrla. Mirno bi izginila z obličja sveta, Sestanek bi moral odpasti. Zvezde ponoči ne govorijo z mano, ignorirajo moje roteče oči, ki na nebu iščejo nekaj tolažbe, nekaj spodbude. So kot zelene oči žametno črnega mačka, neranljive in nematerinske. Enakomerno brnim kot fluorescentna svetilka, pripovedujem o službi, o sicer popolnoma človeškem direktorju, o tem, kako me je strah kot njo pred srečanjem s francoskim konzulom. Ko omenim dogodek, se babičina glava rahlo premakne. V njenih očeh zagori plamenček, kot bi prižgal ogenj na plinskem štedilniku. Vidim, da se je burno odzvala na moje besede.

“Se spomniš francoskega konzula?” zahlastam, ko opazim, da je postala pozorna na to, kar govorim. Njeno prisotnost je treba zagrabiti z obema rokama, da se mi ne izmuzne, redka je in nenadejana kot mavrica.

“Se spomniš?” ponovim nekoliko glasneje, da se moj glas drzno vzpne iz oblaka enoličnih šumov, ki obdajajo posteljo. “Dobila si nagrado in vabilo k francoskemu konzulu. Grozno si se bala. Nisi hotela iti. Na koncu pa si le šla in nič hudega ni bilo, prav nič hudega. Konzul je imel dve hčerki približno tvojih let, pričakal te je z njima. Lepo ste pokramljali in potem je bilo vsega konec. Ti pa si se tako bala, čisto po nepotrebem, tako kot se danes bojim jaz, najbrž tudi jaz čisto po nepotrebem!”

Govorim jasno in razločno, malo zato, da bi me dobro slišala babica, malo pa tudi zato, da bi dobro slišala samo sebe. Da bi predrila balon strahu. Da bi se vzpela kot zadovoljen konj in s svojo divjo grivo predrila grozo, ki me obdaja.

“Jaaa, spomnim se ... Pa sem že pozabila,” nenadoma pride iz babičinih brezzobih ust. Njen obraz se pomladi za več desetletij, v očeh ji gorijo vžigalice spomina. “Spomnim se,” počasi ponovi in njen pogled je osredotočen, čeprav zre preteklost, ki je že skoraj celo stoletje ni več. Blaženo zre tja, kjer so spomini. Moj strah, njen strah, zlila sta se v eno in zdaj sobivata na tistem skrivnostnem, navadno nedosegljivem mestu, kamor obremenjeni s težo dni ne moremo kar kadar si bodi. Pred njenimi očmi

vstaja njena preteklost, za katero se je zdelo, da je že izpuhtela, pa vendar je bila tukaj, tukaj in zdaj, živa in barvita in tako zelo resnična, tako zelo oprijemljiva. Pred njenimi očmi so vstali tako ljubljeni in tako tragično izgubljeni oče, vase zaverovana mama, lepa Vida Verdnik s krvavo rdeče naličenimi ustnicami, doktor Leitgeb s svojimi slivospevi Hitlerju na mesnatih, z mastjo pomazanih ustnicah. In tu je bila vojna, ki je prihajala, ki se je valila proti temu edinstvenemu domu kot nevihtni oblak. Babica je ovita v trenutek spomina, popolnoma neločena je od svoje preteklosti, po rokah ji verjetno mezi tesnoba, tako kot takrat, ko je v stiski strmela v prijazno konzulovo pismo. In ljubezen do družine. In občudovanje do Vide Verdnik. Vse je tam. Tako je zaverovana v to vizijo, da ima usta na stežaj odprta, odprta in črna in prazna kot nebo brez zvezd. Vrnila sem ji spomin kot žogo. Morda le za nekaj sekund, morda le za en dan, a vrnila sem ji spomin, ki mi ga je podarila ona, ko mi je pripovedovala o svojem otroštvu, o svojem očetu, o vojnem pohodu. V grlu me stisne in primem jo za koščeno roko. Srečali sva se.

**Sodobna
slovenska
proza**

Dušan Čater

Dežela ZOO

Odlomek iz romana

Ko je Friderik Habermann prvič videl Ruzano, je imela kri na zgornji ustnici, v lasih pa bel cvet. Pozneje, ko je bil pri svoji družini že povsem osovražen, je rad povedal, da ga je ta prizor spravil s svetom. V trenutku se je zaljubil vanjo, čeprav tega takrat niti sam ni vedel. Še preden je sedel na vlak, ki ga je pripeljal do Šmartnega ob Paki in ga je Teta peljala do pekarnarke Mlakar, da mu nakupi svežih kajzeric, ga je prevel čuden občutek odraslosti. Stara Mlakarca se ni mogla načuditi, kako je zrasel, in je to v nedogled ponavljala, ne da bi pozabila omeniti, kako majhen pob je bil, ko mu je prvič stisnila vroče pekovsko pecivo v roke, kar je bilo Frideriku tako odveč, da je to opazila tudi Teta in je stopila mladeniču v bran. Rekla je nekaj, kar bi lahko označili kot preroško: Fant je zdaj odrasel, mu je pomežiknila. Čas je, da vzame v roke neko drugo vročo stvar. In upajmo, da se ne opeče! In ko mu je Ruzana vrnila pogled, ko se je na dolgo zazrla v njegove oči, tako hipnotično, da sploh ni mogel odvrniti pogleda od nje, čeprav si je to nadvse želel, je bil Friderik dejansko že na pol pečen.

Bil je že na hribu, ki deli Ljubijo od Mozirja, dobršen del poti od Šmartnega ob Paki je že imel za sabo in razgled z vrha mu je postregel z lepoto, na katero je med služenjem vojaščine malone pozabil: videl je Savinjo, kako se vije med hribi, kot bi se jim umikala in iskala svojo pot, gledal je v bistro reko, kako spretno vijuga med zaselki, med zelenimi poljanami in gostimi, predvsem smrekovimi gozdovi; videl je dim, ki se je valil iz nekaterih hiš,

in videl je kmete na njivah in videl je karavano ciganov, kako se pomika ob Savinji proti toku navzgor. Sedel je na skalo, da bi si odpočil in pojedel eno od ducata Mlakarjevih kajzeric, ki mu jih je Teta dala za na pot. Niti še ni uspel ugrizniti vanjo, ko ga je od zadaj zadel glas stare ciganke, od nikoder, kot strela z jasnega neba se je pojavila tam in ga vprašala s hripavim glasom, v katerem je bilo slišati na tisoče pokajenih cigaret tobaka, da ga je od presenečenja in strahu kar vrglo pokonci, v njem pa ni bilo več nobene želje po pekovskem pecivu.

Kakšne ženske so ti všeč? ga je vprašala povsem resno in se mu zazrla v oči.

Friderik se je presenečeno obrnil in zagledal staro ciganko s pisano ruto na glavi in odeto v še bolj pisana oblačila, ki so jih krasili bleščeči zlatniki in srebrniki. Malo za njo je hodila mlada ciganka, lepa, da je njena lepota povzročila popolno ohromitev Friderikovih ust in malone celega telesa. Ni mogel umakniti pogleda od nje, od njenih črnih, zdelo se mu je, da vražjih oči, ki so gledale vanj, in od belega cveta v njenih gostih in črnih laseh; še najbolj pa je, kot komaj rojeno tele, gledal v kri na njeni zgornji ustnici. In zdela se mu je mirna, preveč mirna za tisto, kar je nosila na sebi: cvet, kri in neskončno lepoto. Dvaindvajsetletni, skoraj da odsluženi vojak ni imel do tedaj nikakršnih izkušenj z ženskami, tudi spogledoval se ni nikoli z njimi, kaj šele kaj več, zato niti njegovo telo niti on nista vedela, kaj odgovoriti stari ciganki. Mirne?, je čez nekaj časa bolj vprašal, kot odgovoril, stara ciganka pa se je na ves glas in s široko odprtimi usti zasmejala, da je jasno videl luknje v njenih dlesnih, kjer so nekoč bili zobje. Samo mrtve ženske so mirne, je rekla čez nekaj časa, ko je malenkost pomislila, s pogledom, uprtim proti karavani, ki se je leno pomikala ob reki navzgor, čeprav je bilo jasno, da njene oči gledajo v prazno, da ne vidijo ničesar ali pa tisto, kar navadno oko ne vidi, nato pa je bolj zase dodala: Tudi mrtve niso mirne. In se je kljub letom, ki jih je kazala, spretno obrnila na petah, rekla: Del tuha, zbogom, in šla proti gozdu zadaj, dekile pa za njo. Friderik je zmedeno gledal za njima. Izginili sta med gostim vejevjem, kot sta prišli, dekile pa se je še dvakrat ozrlo nazaj proti njemu.

Ko je tudi karavana izginjala iz njegovega vidnega polja, ko so psi potihnili, ko je na obzorju videl samo še bele plahte ciganskih vozov, se je spraševal, kdo so ti ljudje, od kod prihajajo in kam gredo. Takrat še ni vedel, da bežijo pred fašizmom, ki se je v sosednji Avstriji že močno razrasel. Kalderari, cigani, katerim je pripadala Ruzana, so morali predvsem zaradi tega dejstva in še nekega sila neprijetnega dogodka, ki pa se ni zgodil po njihovi krivdi, zapustiti Pliberk, kjer so živeli malone že devet generacij. Po besedah Ruzanine matere Dude, ki si je s starostjo prislužila naziv

Phuro daj, kar je pomenilo, da je ženska z ugledom, pa so Kalderari bivali, z manjšimi premiki, seveda, na avstrijskem Štajerskem že tristo let prej. Sicer so bili nomadi in ni najbolj znano, zakaj so se tako dolgo zadržali tam na avstrijskem, obkroženi s hribi, soteskami, rekami in gorami. Eden njihovih rekov je pravil, da ne smejo dvakrat piti vode iz istega vodnjaka in ne dvakrat prečkati iste reke, pa bi že zaradi tega morali živeti nomadsko življenje. Do nastanitve v bližini Pliberka so vedno bežali pred ljudmi in kamor koli so prišli, so jih naslavljali z divjaki, drhaljo, nadlogo, jedci mrhovine, mačk in vran; imeli so jih za železne kobilice, goljufive pijavke in nepotreben zarod. Iz tega gre sklepati, da so jim avstrijski Štajerci dali tristo let mir, kar pa je povsem zlagano, saj so jim že za časa Marije Terezije prepovedali medsebojne poroke in jim jemali otroke, da bi jih prevzgojili, ženske pa sterilizirali, da se golazen ne bi širila naprej; vse v imenu cerkvenega zakona, ki so ga prikrili z lepo zvenečim bojem proti klateštvu. Če so se Kalderari že kje ustalili, so se navadno tam, kjer je bilo veliko ljudi in kjer so se preživljali kot vrači, preroki, dreserji in prekupčevalci s konji, delali so kot krotilci medvedov in se predstavljali kot glasbeniki, čeprav je bil večji del ljudi, s katerimi se je križala njihova pot, prepričan, da je vse to samo paravan za krajo. Konji, ki jih prodajajo, so ukradeni, se je strinjala večina tistih, ki so radi prevečkrat podajali svoje mnenje, nakar jih je doletel pljunek v obraz, kar pri Kalderarih velja za najhujšo žalitev. Pošteno, je bila mnenja Phuro daj. Cigan ima pravico vzeti bogatejšemu in: Mire mule, je rekla, pri mojih mrtvih prisegam, da smo kupovali bolne konje, jih z vsem svojim medicinskim znanjem, ki ga premoremo le posvečeni, ozdravili, jih poredili in prodali naprej. Cerkvenim veljakom v Pliberku je v obraz zabrusila, naj njihovi mrtvi lajajo kakor psi, se grizejo do krvi in tepejo do smrti. Naj vstanejo od mrtvih in naj bodo prekleti, ker častijo tistega, ki ga križanega gledajo takšnega, kot so ga naredili cigani. Naj ne pozabijo, jim je žugala z dolgim koščnim prstom, na katerem je bil velik zelen kamen, ovit v srebro: ko so Kristusa križali, so imeli štiri žeblje, cigan je enega ukradel, zato so mu morali pribiti eno nogo čez drugo, da ne bi nesrečnik v vetru po nepotrebem opletal naokoli, se je rada pošalila na svoj način in na svoj račun.

Friderik je cigane spet videl, ko se je s hribov, ki so že močno dišali po materini dušici, po divjem timijanu, ki se je že bohotil pod njegovimi nogami, spustil v dolino. Videl je, da cigani na travniku ob Savinji postavljajo tabor. Vozove z belimi plahtami so postavili v polkrog, konje odpeljali do reke, da se napijejo vode, in tam ob reki, malo stran od žejnih konjev, je spet videl Ruzano. Njeni divje rastoči, bujni in neukročeni črni lasje so

sicer pokrivali večji del njenega obraza, a jo je vseeno prepoznal, tudi po belem cvetu, ki ga je še vedno imela vpetega v lase. Ustavil se je ob stari Pukmajstrovi lipi, stopil pod njeno krošnjo, v njeno senco, bolj zaradi tega, da bi se skrnil pred Ruzaninim pogledom kot pa pred soncem, ki je sicer že bilo visoko na nebu, a vendarle še ni premoglo tiste svoje prave toplote, pred katero bi se bilo treba skrivati. Nekaj skrivnostnega, nekaj žgečkljivega in rahlo prepovedanega je bilo v tem njegovem početju. Počutil se je kot tat, ki krade nekaj lepega, nekaj, kar bo odnesel s seboj, kamor koli bo že šel, in s tem trenutkom, s tem prizorom, ki ga je tako kradoma občudoval, bo šel marsikam in kamor koli. Opazoval je njene gibe, njene roke, ki so milile in spirale belo oblačilo, katere vrste, tega izpod Pukmajstrove lipe ni mogel ugotoviti; njeni lasje so, čeprav vihravo črni, lahkotno plapolali v nežnem vetrcu, ki je vlekel po reki navzdol, od Logarske doline proti ravnici, ki se začne tam nekje za Letušem.

Potem je opazil, da je do skupine ciganov, ki so si dali opraviti s sekanjem lesa, da bi zakurili ogenj, prišel kot bik močan moški, po videzu in postavi nekaj let starejši od njega. Ni ga poznal, kot ni poznal večine ljudi, ki so živeli v teh krajih, saj se je tu zadrževal le redko, med šolanjem in pozneje na kakšnem daljšem obisku, kadar je bilo treba spravljati les v dolino ali kaj podobnega, pri čemer so domači potrebovali kakšen dodaten par rok. Dogajanje je bilo od njega preveč oddaljeno, da bi lahko slišal, kaj se dogaja, videl pa je, da moškemu ni všeč, da so se nomadi ustavili preblizu njega in njegove domačije; v gestikuliranju in kriljenju z rokami je opazil jezo na eni in na drugi strani in kmalu zatem so cigani, sicer neradi, spet vpregli konje v vozove, Ruzana se je od reke premaknila do vozov in srdito gledala v prišleka, zavihtela mokro obleko v enega od vozov, nato pa še sama izginila v njem. Konji so počasi odvlekli vozove naprej, stara ciganka, ki jo je srečal na hribu, ki deli Mozirje od Ljubije, pa je pljunila proti postavnemu moškemu in s koščenicim kazalcem dolgo kazala vanj. Kaj mu je govorila, ni slišal, je pa spet gledal v oddaljujoče se vozove, v bele plahte, ki so izginjale za ovinkom, in takrat se je nenadoma počutil zelo osamljenega. Morda prvič v življenju, saj je ne glede na to, da je rad živel v mestu, med ljudmi, prav tako rad pobegnil pred njimi v samoto, v kateri je znal uživati.

Ravno si je oprtal bisago čez rame, prtljago, ki jo je vlekel s seboj že vse od Prištine, ko je s krošnje Pukmajstrove lipe na njegovo glavo padel jabolčni ogrizek, se odbil od njegove glave in padel na tla. Nagonsko je skočil korak vstran, potem pa se je zagledal v krošnjo, ki se je kot svod razprostirala nad njim. Najprej je videl samo gosto listje, skozi katerega je prihajal navihan, po zvoku sodeč otroški smeh, trenutek pozneje pa je

med prepletenimi vejami zagledal visoke škornje. Stopil je še korak nazaj, da bi bolje videl, in v krošnji zagledal mlado žensko, oblečeno v srajco in hlače, ki so segale malenkost čez kolena, da je bila videti kot fant, izdajali so jo le dolgi, v čop speti lasje. Bila je drobne postave in lepih obraznih potez. Smejala se mu je. Friderik je tam zgoraj prej pričakoval kakšnega navihanega mulca s katere od okoliških kmetij kot pa mladenko svojih let. Metanje ogrizkov na neznanca se mu je zdelo sila otročje početje, zato jo je vprašal, ali ni malo prestara za takšne neumnosti, mladenka pa se je le še bolj nasmejala in začela lesti z drevesa. Ti si tisti iz Celja, kajne? ga je vprašala, in ko ji je Friderik pritrdilno odgovoril in ko je stala naravnost pred njim, se je predstavila kot Helena. Helena Lipold, njegova bodoča svakinja. Ne izdaj me, je rekla in, ko je videla, da mladi vojak zmedeno gleda vanjo, dodala: Da rada plezam po drevesih.

Takšno je bilo njuno prvo srečanje. Prve Friderikove besede so seveda zvenele pokroviteljsko, čeprav so bolj kot ne izdajale njegovo neodločnost, kateri se je še sam malenkost počudil. Helena Lipold pa je imela skrivnost, ki jo je po vsej verjetnosti zamolčala svojemu bodočemu možu Maksu Albinu in ki je od edine hčere mestnega učitelja, ki je padel v nemilost oblastem, ne bi pričakoval nihče. In to skrivnost je najprej pokazala in zaupala Frideriku. Ja, Helena Lipold je rada plezala po drevesih. Že od malih nog, tako rekoč. Še preden je dobro shodila. Oče Benjamin Lipold je to opazil že zelo zgodaj in si kljub učenosti nikoli ni znal razložiti tega pojava, pretirano pa si tudi nikoli ni dal opraviti s tem. Ko so še živeli v mestu, je Helena zlezla na skoraj vsako drevo, ki ga je ponujalo urbano okolje, ko pa se je bil zaradi domoljubnega protesta in nesrečne in prehitre smrti žene Sabine, ki mu je povila hči Heleno, na neki način prisiljen preseliti v Zagrad, na drugo stran celjskega Starega gradu, je njegova že na pol odrasla hči glede te svoje navade že malce pretiravala; malone ni bilo drevesa v Zagradu, ki bi imel veje, ki bi vsaj za silo zdržale drobno postavo bodoče učiteljice slovenskega jezika, na katerega se ne bi povzpela. In teh dreves ni bilo malo. Ko jo je oče nekega dne povprašal, zakaj to počne, je samo skomignila in dejala, da ima rada pogled od zgoraj in da se tam zgoraj počuti večjo in varnejšo. Pozneje o tem nista več govorila. Benjamin Lipold je sprejel njeno razlago kot nekaj samoumevnega, kar je na neki način tudi bilo, upal je le, da bo z leti to minilo, in ni mu preostalo drugega, kot da ji je rekel, naj pazi nase in da se v mnogo primerih od višine tudi zvrtili.

Friderik seveda ni imel nikakršnega namena, da bi se vmešaval v odnos brata Maksu Albina z njegovo izbranko, še manj, da bi mlado učiteljico izdal. Ko je izvedel, s kom govori, je od zadrege umaknil pogled proti reki.

Videl je, da Ciganov ni več tam, je pa na drugi strani Savinje in še prek Drete opazil, kako se iz neke domačije pod nebo vali gost črn dim. Tako se je zagledal v dogajanje, da je povsem pozabil na Heleno Lipold in niti ni opazil, ko je ta stekla proti hišam, ki zasedajo center Mozirja, od koder je bilo zaznati vznemirjen pogovor ljudi, preveč oddaljen, da bi se dalo razbrati besede.

Tudi trg v Ljubnem ob Savinji, imenovan preprosto Plac, se je napolnil z ljudmi. Povhov Albin je zložil svojo šaro na police, ki jih je postavil pred trgovino, Žagar je na stežaj odprl okna svoje gostilne, da se je cigaretni dim od znotraj razkadil po ulici, otroci so tekali po cesti in se spotoma po golih nogah udarjali z leskovimi šibami, ki so jih natrgali ob kamnitem plotu, ki obdaja cerkev svete Elizabete Ogrske. Smejali so se in poskakovali od skelečih udarcev in nemalokrat podrli razstavljeno blago na trgu. Blag severozahodnik, ki je vel iz Radegunde in Smrekovca, je po zraku nosil vonj po cvetju. Beli cvetovi jablan, hrušk, ringlojev, sliv in predvsem češenj so plapolali po zraku in se nabirali na tleh ob robovih stavb, da so bili videti kot sneg. Dišalo je po prebujajočem se življenju. Prvi splavi so šli *Hoja-ruk!* na pot, vse je buhtelo, ptički so peli; iskali so partnerja, s katerim se bodo ženili, in mačke so se leno pretegovale na pragovih hiš in mežikale v spomladansko sonce.

A v zraku je bilo čutiti tudi nekaj težkega, nekaj, kar ni dišalo po pomladi. Od vzhoda je prihajalo nekaj neprijetnih vonjav, ki so se zažirale v nos. Vonj je malenkost spominjal na pečeno meso, pa na goreči les in na gnilobo. O nenavadnem vonju, ki je bolj spominjal na smrt kot na prebujajoče se življenje, so se spraševali tudi v Juvanju, ob potoku Ljubnica, kjer so Herman Habermann, njegova žena Marija in hlapec Vengust sedli h kosilu. Njihovo radovednost je potešil Juvan ml., ki je brez trkanja vstopil v hišo. Ker je našel domače za mizo, je tudi sam dobil krožnik govejega golaža in zajeten kos kruha, da je pojedel z njimi, kot mu je to že počasi prešlo v navado. Prinašal je novico, pa sam ni vedel, ali je dobra ali slaba. Na dan z besedo, je ukazovalno rekel Herman Habermann, ki mu ob golažu, ki se je počasi kahal že od jutra, ni bilo do cincanja.

Pri Lunaču gori, ga je s polnimi usti ubogal Juvan ml.

Kaj gori? je vprašal Herman Habermann in Juvan ml. je rekel, da hlev.

Trenutek tišine je bil pospremljen z radovednimi pogledi, ki so begali od prišleka, od katerega so pričakovali podrobnejšo razlago, pa do gospodarja, od katerega je bilo pričakovati vprašanje, a Herman Habermann se je odločil za trditev: Stari norač je skuril hlev, kjer je bilo vse kužno, s preostalima dvema kravama vred. Pošteno, je rekel, si obrisal ustnice, na katerih je bilo

nekaj rjave omake, odrinil krožnik od sebe in s prsti pobobnal po mizi. Ne bi rekel, da ga je sam požgal, je bil skrivnosten Juvan ml.

Lunač je za požig krivil Sedlarjevega Zvoneta. Na prigovarjanje ljudi, da je revež nepremičen, da leži v svoji postelji, da zastoka ob vsakem najmanjšem premiku telesa, ker mu je ravno on zapičil vile pod rebra, je odmahnil z roko, rekoč: Je bil pa eden od njegovih! Niso ga mogli umiriti. Sam je komaj ušel ognjenim zubljem, ki so naenkrat vzplamteli vse naokoli njega, ko je bdel ob Minki in ji delal družbo za zadnje dni, je pravil. Ljudje si niso bili edini, med njimi tudi Juvan ml., kaj se je pravzaprav zgodilo. Mogoče je res kdo od Sedlarjevih iz Lačje vasi v povračilo požgal njegov hlev. V teh krajih se grde stvari ne pozabijo zlahka, zamere se znajo vleči iz roda v rod, to je del folklore. Znalo bi tudi biti, da je od bolečine strti in napol blazni stari norač zaspal ob Minki in nehote prevrnil petrolejko in je zagorelo. Še najbolj verjetna pa se je Juvanu ml. slišala tretja možnost, da je v staro razmajano lopo res priletela kakšna petrolejka, pa ne od Sedlarjevega Zvoneta ali koga od njegovih. Ne pozabimo!, je dvignil kazalec v zrak, da bi podkrepil svoje besede. V hlevu so bile tri bolne, no, vsaj za eno je dokazano, z bovino okužene krave. Za zdaj po regiji še ni dokazov ali vsaj govoric, da se je okužila še kakšna žival, je pa samo vprašanje časa, kdaj bo do tega prišlo, in v takih primerih je to najbolje preprečiti, saj se ve, kako: če se hočeš znebiti čebel, skuriš panj!, je rekel Juvan ml., ki je prihajal iz družine, ki je v preteklosti dala kar dva zdravnika, in si še sam s hrbtno stranjo dlani obrisal od golaža mastne ustnice.

Čeprav si Herman Habermann ni dal kaj preveč opraviti z bovino, ki naj bi razsajala po regiji, je bilo več kot očitno, da drugi, predvsem tisti, ki so se ukvarjali z živinorejo, niso bili tako ravnodušni. Bilo je nekaj rejcev živine, goveda, konjev, prašičev in drobnice, katerih življenje je bilo odvisno od zdravja živali, sploh v Zadretju, kjer je bil Lunač doma. Krivec bi lahko bil kdor koli od njih. Med ljudi se je naselil strah pred pandemijo in le malo čustev ima takšen vpliv na človeško obnašanje in počutje kot strah. Strah pa je ..., je rekel Juvan ml. in v pomembnost svojih besed dvignil kazalec v zrak, a ga je kmalu spustil in segel po kozarcu vina. Naredil je dva dolga požirka in omizje podučil, da je strah, ne pozabimo, osnovni mehanizem za preživetje, ki se sproži kot odgovor na nevarnost. V veliki meri pa je strah tudi sposobnost prepoznavanja nevarnosti in nemalokrat vodi k potrebi po soočenju s to nevarnostjo, najsi z begom ali z bojem. To čustvo je ljudem vrojeno in jim zna biti tako v pogon kot v pogubo, je pravil Juvan ml.

Ko je beseda o strahu, bi bilo na tem mestu dobro povedati, da je imel tudi Herman Habermann svoje strahove: bal se je medsebojnih odnosov,

čeprav se tega nikoli ni zavedal in je dejansko bil v teh odnosih še najboljša inačica samega sebe. Skrival je svojo ranljivost in po vsej verjetnosti ravno zaradi tega prenehal peti, ker bi moral pokazati več čustev, kot jih je bil sposoben, kar mu je očital tudi profesor petja, gospod Bleiweis v Celju. Strah pred razkritjem je pri njem vodil v strah pred navezanostjo. Vzgibe za te njegove strahove bi težko iskali v preteklosti, v otroštvu. Oče Ferdo je imel ljubeč odnos do vseh otrok, mati prav tako, so ga pa vzgajali, tako kot vse Habermanne, gospodarje in trgovce z lesom, trdo in odločno, pri čemer je bilo treba večkrat pustiti strah ob strani. Sploh čustva. Takšen je bil on in takšen je bil tudi njegov prvorojeni Maks Albin Habermann, ki ni svojih strahov nikoli pokazal navzven, da so bili vsi, tudi Herman Habermann, prepričani, da strahu sploh ne pozna. V potrditev svojih besed je Herman Habermann še navrgel, da je njegov prvorojeni sin pred leti, ko je obtičal s splavom v ledu v fari Oborovo, v okolici Siska, več kot dva meseca ostal na splavu in odganjal turške in druge kradljivce lesa; sam proti vsem. Tega dogodka se je Herman Habermann večkrat in s ponosom spominjal. Takega poguma tudi njemu ne manjka, je rad povedal, je pa, kot rečeno, spretno prikrival svoje strahove, ki so izvirali iz čustev, in se jih po vsej verjetnosti niti ni zavedal. Vedel je, da se ta dan vrača domov njegov drugorojeni sin, Friderik Habermann, ki je tik pred tem, da odsluži vojaščino. Sina že dolgo ni videl. Pa saj je bilo tudi prej tako, a ga je zdaj vedno znova preletaval nelagoden občutek ob zavedanju, da bo moral stopiti pred sina in mu zaželeli dobrodošlico. Pa daleč od tega, da mu je ne bi zares iz srca želel, sploh ne; kot rečeno, bal se je svojega odnosa z njim, svojih čustev in končno, bal se je tega svojega strahu.

Friderik je stopil v hišo domačih okoli sedme ure zvečer, ko se je po dolini že večerilo, zgoraj po obronkih gozda in po hribih, na Smrekovcu, na Raduhi in na Bočni, pa so se še zadnji sončni žarki zaletavali v pobočja, dokler niso s soncem vred izginili za obzorjem.

V Juvanje je prišel kakšne štiri ure prej. Najprej se je oglasil pri Žagarju v Ljubnem ob Savinji in stari birt ga je takoj prepoznal in mu postregel najprej z velikim kozarcem vode, potem pa je predenj postavil še štamprle žganega. Za moč in dobrodošlico. Friderik ni bil vajen piti žganja in je ponujeno najprej odklonil, na prigovarjanje birta Žagarja pa se je le vdal in popil štamprle. In potem še enega in še enega. Ni mu bilo do tega, da bi šel domov, in vsak požirek domačega šnopsa je v mladem vojaku podžgal spomine na preživete dni v Juvanju in noge, ki naj bi ga ponesle še tisti dober poldrugi kilometer poti do doma, so bile vedno težje. Je pa imelo žganje tudi dobre učinke nanj: z vsakim kozarčkom je podoživljal srečanje z Ruza-

no. Vsakič ko je po grlu spustil pekočo brezbarvno pijačo z močnim vonjem po slivah, hruškah in jabolkah, je zaprl oči, a ga je za spuščnimi vekami namesto teme pričakal temen obraz mlade ciganke, kri na njenih ustnicah in bel cvet v njenih bujnih črnih laseh. Ko se je štiri ure pozneje prikazal na vratih domače hiše, ni premogel drugega kot momljajoč pozdrav materi, ki se ga je najprej iskreno ali narejeno razveselila, kdo bi vedel, pozneje pa se je njeno veselje spremenilo v skrb. Nebodigatreba, je rekla, a ni najbolj jasno, ali je mislila s tem, da je on tisti, ki ga ne bi bilo treba na ta večer, ali pa se ji je zdelo, da ni bilo potrebe po popitem žganju. Kakor koli. Da se je zadržal pri Žagarju, je seveda vedela, kot je to vedela dobra polovica vasi; tako gre to v manjših krajih. Spravila ga je v posteljo, mu sezula vojaške čevlje, slekla suknjič in tiste noči ni Friderik sanjal nobenih sanj, ali pa jih je, pa se jih zjutraj ni mogel spomniti.

Ko se je zdanilo, je, ne da bi okusil zajtrk, kar je bilo s strani njegovih staršev pospremljeno z godrnjanjem ter zmajevanjem z glavo, sedel pred hišo in se, bolj kot s čim drugim, ukvarjal z glavobolom, ki je s svojo bolečino zameglil vse lepo v njegovem življenju in okoli njega.

Nasprotno pa je bila tistega jutra, na cvetno nedeljo 1939. leta, v srcu Helene Lipold ena sama lepota. Trg v Ljubnem ob Savinji je na cvetnico dobesedno cvetel. Hozana! Hozana! so vzklikali otroci in tekali po Placu gor in dol ter tako izražali vero v Jezusa Kristusa kot kralja in Odrešenika. Zvonovi iz cerkve Matere Božje, ki stoji na hribu nad Ljubnim in ki se je drži ljubensko pokopališče, so glasno zvonili, da je odmevalo po dobršnem delu doline, in kolona ljudi se je kot jara kača pomikala proti cerkvi. Helena Lipold je hodila pri koncu kolone in se smehljala. V mestu, kjer je prej živela, pa tudi kasneje v Zagradu, ni bila vajena takšne ceremonije. V rokah je nosila butaro iz sedmih vrst lesa, iz ive, meke, božjega lesa, tise, bršljana, čremze in dreva, ter jo dvigovala visoko v zrak, da jo bo župnik pred cerkvijo Matere Božje blagoslovil, potem pa jo bo blagoslovljena butara ščitila pred strelo in drugimi ujmani, pospeševala bo rast in povečevala plodnost ter odganjala zle sile in bolezni. Navdušena je bila nad preprostostjo vere v boljše življenje: kako malo potrebujejo preprosti ljudje za srečo in varnost. Sama ni bila te sreče. Ni bila tako preprosta. Ko je Farovski Janez, že vrsto let hlapec v župnišču, zdaj že povsem sključen in star, pred cerkvijo položil zelenje, na katero je stopil župnik, oblečen v rdeča bogoslužna oblačila, ker je rdeča barva simbol ljubezni in trpljenja, se ji je nenadoma zazdelo, da ima to zanjo neki višji pomen. Ljubezni in trpljenja je bila vajena še iz Celja, vedno pa je to povezovala z enim samim imenom: Kondi.

Odnos, ki ga je imela Helena Lipold s Konradom Ojsterškom, imenovanim Kondi, bi lahko opisali kot boj med nebom in zemljo, pri čemer je treba omeniti, da je bila Helena Lipold zemlja, Kondi pa eno samo širo nebo. Vsaj v njenem mladem in naivnem življenju. Takrat je štela rosnih sedemnajst let, Kondi, vajenec pri znanem celjskem fotografu Josipu Pelikanu, pa prefriganih šestintrideset. Po očetovih nasvetih, sploh po smrti matere, ji je bilo zapovedano, da mora, kljub svoji navadi, da rada pleza po drevesih, stati trdno na tleh, z nogami na zemlji, Kondi pa, znani mestni fičfirič, je letal visoko, visoko na nebu in, kot je razvidno iz pričevanj sodobnikov, se je le redko spustil na zemljo, na realna tla. Njuno druženje se je pričelo, ko jo je dolgo lasi in s kozjo bradico ovenčani Konrad Ojsteršek prvič videl v slaščičarni Pri Kosti, kjer je s prijateljico, mlada, kot je bila, uživala prve čare in draži mesta. Kondi se je, kot da bi imel v sebi kompas, ki bi ga vodil naravnost do takšnih in podobnih brstečih cvetov, naslikal s svojo kamero na stojalu, za mizo zraven njune. Nepremično je zrl v mlado hči znanega učitelja slovenskega jezika, o katerem so že krožile razno razne besede o njegovi radikalnosti in podobne čivkarije, da Helena, dišeča kot jutranja rosa na mladi travi, zaradi zadrege, kot jo imajo mlade punce v takšnih primerih, ni mogla niti zagristi v znano Kostino kremšnito. Slabo uro pozneje je že sedela na stolu v ateljeju Josipa Pelikana v srčni veri, da bo vajeniški fotograf ovekovečil njeno lepoto za vse prihajajoče burne čase in še dlje. Končalo se je tako, da se je znašla v zadnjem prostoru ateljeja, od studia ločenim le s paravanom, kjer je imel Josip Pelikan žimnico, na kateri si je znal po napornem delu večkrat odpočiti in na katero je Kondi, resda nežno, položil brstečo deklino in ji vzal nedolžnost.

Helena je bila dekle odprtih pogledov in nazorov. Izguba nedolžnosti pred poroko ni zanjo predstavljala nikakršnega problema. Težava je nastala, ko je od fotografskega vajenca pričakovala več kot samo popoldansko skakanje po žimnici, pa je glede tega naletela na gluha ušesa. Kot je pravil Kondi, se v imenu umetnosti ni mogel vezati samo z eno žensko, to bi bil njegov konec, ji je kot lokalni umetnik trobezljal in poleg govoril še o poklicanosti, odrekanju in žrtvovanju, pri čemer ni pozabil naglasiti, da je žrtev on, ona, Helena Lipold, sedemnajstletno dekle iz profesorske družine pa, verjela ali ne, srečna izbranka, ki ji je dano, da je njegova, recimo tako, muza. Ona je bila zemlja, nad katero se je razprostiralo neskončno Kondijevo nebo. Čeprav se je po malem zavedala svoje vloge v njegovem vesolju, ni mogla umiriti svojega srca. Njena glava ga je prezirala in se je zavedala njegove omejenosti, srce pa je neusmiljeno razbijalo v njegovo smer, da je bila v vsakdanjih zadevah povsem zmedena, mestoma nerodna

in predvsem žalostna, kar je opazil tudi profesor Benjamin Lipold in jo v veliki meri tudi zaradi tega odpeljal v Zagrad, čez Savinjo, na drugo stran celjskega Starega gradu, misleč, da bo tako rešil njene srčne zadeve. Ampak srce ne pozna preprek. Ne reke, ne griči, ne ruševine starega celjskega gradu, nobena daljava ne ustavi nedolžnega mladega srca, ko ta začne biti za prvo ljubezen. Helena se je še dolgo potem vračala v njegov objem, legala z njim na žimnico v fotografskem ateljeju Josipa Pelikana, ne da bi profesor kar koli vedel o tem. Ko pa je slavni fotograf izvedel, kaj se dogaja v njegovem studiu, je temu po hitrem postopku naredil konec. Ojsterškovega Konrada je nagnal, s Heleno Lipold pa je nekaj mesecev pozneje na celjskem Glavnem trgu posnel nekaj osupljivih fotografij mladenke na moškem kolesu, ko je Helena držala noge visoko vznak, da se ji je bela obleka napolnila z vetrom in je plapolala okoli nje.

Jaz sem pot, resnica in življenje, je župnik pred cerkvijo Matere Božje ponavljal besede Jezusa Kristusa in s sveto vodo škropil butare, ko je med vernike kot črna slutnja udarila novica, da so ob Savinji spodaj, lučaj od Batlnovega mosta, našli na Luzarjevi jablani obešenega starega Lunača.

Čeprav so si bili vsi edini, da je bila tisto leto ceremonija ob cvetnici res lepa in da je bilo tudi vreme prijazno do vernikov, je Lunačeva smrt vrgla temno senco na praznični dan. Še bolj, ko so sumničavi ljudje prišli do spoznanja, da se žlaborski norač nikakor ni mogel sam obesiti na tako visoko vejo. Pa še tako daleč od svojega požganega doma. Tja gor, pod sam vrh Luzarjeve jablane, ne bi mogel splezati ali vreči vrv niti mladenič v najboljših letih, kaj šele stari Lunač. Noge so mu bingljale vsaj dva metra od tal, veja, okoli katere je bila privezana debela vrv, pa je bila daleč daleč zgoraj in videti je bila tako tanka in trhla, da je pravi čudež, da se ni zlomila pod njegovo težo. Medtem ko so si razbijali glavo, kako ga spraviti dol z drevesa, se je nekaj radovednežev že spogledovalo z ostanki njegove domačije. Prejšnji večer so jo do konca požrli ognjeni zublji, ki so se s hleva razširili na slamnato streho hiše in jih kljub trudu niso mogli pogasiti, da se je zrušila sama vase v eno samo pogorišče, v en sam tleči pepel.

Kakšna tragedija, so stokale stare ženice, ki so se gnetle v prvi vrsti pod jablano, Lipoldova Helena, ki je rada plezala po drevesih, pa se je takoj, ko je z drugimi verniki prišla na kraj dogodka, pognala na drevo in prerezala vrv, da je revež zgrmel na tla kot vreča krompirja in tam nepremično obležal, da je bil videti prav tako žalostno kot njegova domačija: preteklost, zravnan z zemljo.

Veliko jih je bilo, ki so bili mnenja, da ga je na Luzarjevo jablano obesil Sedlarjev Zvone, v maščevanju in v povračilo za tegobe, ki mu jih

je povzročil pokojni. Bovina in norost, povezana z njo, sta se omenjali v gostilni Žagar, kjer je v besedi spet prednjačil Juvan ml. Če je bil Sedlarjev Zvone, je imel pomagača, je pravil in svoje besede potrjeval z znanstvenimi dokazi o Lunačevi teži, postavi Sedlarjevega Zvoneta, o višini veje, na kateri so ga našli, še najbolj pa jih je potrjeval s kozarčkom vina. Ko je svoje trditve dodobra zalil, je dvignil prst v zrak, da bi podkrepil pomembnost svojih besed, in z razločnim glasom, kar je bilo po popitem vinu pravi mali čudež, dejal, da se nobena grozota v zgodovini ni razvila le zaradi zlobnih ljudi, ampak predvsem s široko podporo molčečih in naivnih ljudi, ki sicer gojijo dobre namene, a so bore malo pozorni na širše kontekste! Ker so njegove besede med gosti gostilne Žagar naletele na mešane odzive, od nerazumevanja, krohotanja in muzanja pa vse do trepljanja po ramenu, je Juvan ml. udaril po mizi in zaključil debato: Jaz molčal ne bom!

Žagar je izza lesenega šanka iz hrastovine, tistega, ki ga je v Celju izrezljal mizarški mojster Guttmann, mirno opazoval dogajanje. Bil je vaje besed Juvana ml. in bil je vaje gostilniških postavljanj in špetirov. Sam je bil bolj tihe sorte. Ni vnamar izgubljal besed, je pa vedno povedal svoje mnenje in bil je pravičnik. In to v taki meri, da se ga je kmalu prijel ta vzdevek: Pravičnik. Čeprav, kot je to v navadi malone povsod po svetu, se vedno najdejo ljudje, ki se radi ponorčujejo iz vzdevkov, pa je zategadelj iz Pravičnika kmalu postal Devičnik. Koliko je bilo resnice v tem njegovem vzdeoku, ki si mu ga v obraz ni upal povedati nihče, so ga pa za hrbtom večkrat ogovarjali z njim, je vedel le on. Res, da žensk v bližini Žagarja ni bilo dostikrat videti. V njegov lokal so tako in tako zahajali samo moški in tisti, ki naj bi s časom to še postali. Tudi zunaj gostilne žensk ni bilo. Nikoli ni bil poročen, nikoli ga niso videli, da bi s kakšno sokrajanko spregovoril več kot deset besed; navadno se je začelo in končalo z vljudnim dobro jutro, dober dan in dober večer. A Herman Habermann je vedel za njegovo druženje z neko žensko še iz časa, ko je Žagar služil vojaščino v Mariboru. Kaj je bilo, kako se je zgodilo in kako končalo, ni vedel ali pa ni hotel povedati. Je pa Herman Habermann povedal o Žagarju nekaj iz otroštva, ki sta ga večji del preživljala skupaj po okoliških hribih in gmajnah. Žagarju je že v ranem otroštvu umrla mati, zato ga je vzgajala njena sestra, teta Josipina, ki sama nikoli ni imela moškega, kaj šele da bi imela svoje otroke. Namrgodena in zaprisežena sovražnica vsega, kar je moškega spola, je bila do nečaka povsem pasja, je znal povedati Herman Habermann. Silila ga je, da ji je vsak dan, celo večkrat v enem dnevu, posebej pa še zvečer, pred spanjem, česal lase, nad čimer je mladi Žagar večkrat jadikoval. Njeni sivi in večkrat obilno mastni lasje so se mu uprli do te mere, da je Josipini neke noči, ko

je, še v spanju namrgodena, spala, porezal lase skoraj do glave. Bojda ga je takrat oče tako premlatil, da nekaj časa sploh ni mogel hoditi, ko pa se mu je po treh tednih uspelo spet postaviti na noge, je stekel stran iz Ljubnega ob Savinji in iz cele Savinjske doline, vse do Celja in še naprej. Ustavil se je šele v Mariboru, kjer je izkoristil primeren trenutek in se vpisal v vojsko v upanju, da bo čim dlje časa čim dlje stran od očeta in mamine sestre. Pa ga oče takrat ni prvič namlatil, je pravil Herman Habermann. Menda ga je krivil, med drugim, tudi za materino smrt. Mladi Žagar ni imel več kot pet let, ko je imel psa, mešanca, ki se je potikal po Zadretju, pa ga je senzibilna duša, kakršna je bil, poln empatije do živali in, vsemu navkljub, do ljudi, vzel domov in skrbel zanj. Dodobra sta se že navezala drug na drugega, ko je razposajeni in nemirni kuža neke pomladi, ko se je sneg v hribih stalil in napolnil strugo Savinje do te mere, da je skoraj prestopila bregove, njen tok pa je bil tako močan, da še tisti najpogumnejši splavarji niti pomislili niso na to, da bi se podali na rajžo, padel v reko. Petletni Žagar je hotel skočiti za njim, a ga je mati prijela za ovratnik, ga potegnila nazaj in takrat ji je spodrsnilo na razmočenem bregu; izgubila je ravnotežje in padla v deročo reko. Tistega dne je ni bilo več na spregled. Našli so jo naslednje jutro, dva kilometra nizvodno, z razbito glavo in utopljeno, da bolj utopljena ne bi mogla biti. Njegov oče je najprej s sekiro potolkel psa, ki se je po nekem čudežu uspel rešiti, potem pa se je spravil še na lastnega otroka in bi malone do smrti pobil tudi njega, če se ne bi vmešali sosede in preprečili še večjo tragedijo.

Igor Šmid

Družina, kolodvor in vlak sreče

Od plemen nomadskih hominidov do družine kot življenjske celice sodobnega človeka je preteklo veliko časa. Oblike življenjskih skupnosti človeka so v preteklosti nastajale in se spreminjale izključno z namenom izboljšanja možnosti za razmnoževanje in preživetje. Šele v novejši dobi so z intenzivno pridelavo hrane in splošnim napredkom ustvarjeni pogoji za nastanek nove osnovne bivanjske celice, v kateri njeni člani uresničujejo široko paleto svojih potreb. Tako danes poznamo jedrno (nuklearno) družino, ki jo glede na odprto opredelitev sestavljata dve osebi v zvezi oziroma ena odrasla oseba in vsaj en biološki otrok ali posvojenec, in razširjeno družino z dvema podvrstama, in sicer po vertikali, to sestavljajo tudi stari starši oziroma več generacij, in po horizontali (bratje, sestre skupaj s partnerji in otroki).

Vloga sodobne družine je v najglobljem bistvu še vedno skrb za elementarno gonilo narave, torej ohranitev vrste. Druge vloge in naloge pa so nekakšen prilagoditveni mehanizem na zahteve časa v povezavi s širšimi pričakovanji in normami družbenih sistemov. Eden od teh je princip dedovanja, ki naslednikom ohranja ustvarjeno premoženje in njegov antipod, ki na dediče prenaša tudi obstoječa dolžniška razmerja. Iz tega izhaja, da nova družbena ureditev pravzaprav pogojuje njen obstoj. V preteklosti so bili otroci predvsem “naložba” staršev, ki so z njimi pridobili dodatne pare rok za delo in si zagotovili potencialne skrbnike za čas starosti. Zaradi tega

demografska politika nekdanj ni bila tako pomembna, v sodobni družbeni ureditvi pa je načrtovanje rojstev tema z visoko prioriteto. Temu botruje dejstvo, da so se motivi za rojevanje izrazito spremenili, čeprav še vedno zelo veliko vlogo igrajo naravni nagon na nezavedni ravni in splošna pričakovanja okolice ter celotne družbe. Reprodukcijska je že zelo dolgo izrabljana za "višje" in sploh ne nujno plemenite interese. Poleg tega družbeni sistemi dodatno prevzemajo nekdanje pretežne funkcije družine, kot sta na primer duševni in mentalni razvoj otrok, kar zasleduje potrebo moderne družbe po učinkoviti delovni sili.

Z malo pretiravanja in ščepcem ironije lahko zapišem, da je sodobna družina kot kolodvor, na katerem se stvari večinoma odvijajo okoli voznega reda. Zaradi prirojenih vzorcev, pogosto pretiranih želja staršev, že omenjenih pričakovanj okolice in družbe ter zapovedanega cilja neoliberalizma po stalni rasti smo se znašli v vlogi kretničarjev – nekako poskušamo (pre)usmerjati celotno dogajanje v kolikor toliko znosen potek. Če so člani družine v tem primeru vlaki, se za kratek čas srečujejo samo še na postajah, potem pa po voznem redu odbrzijo naprej. Ta zgolj na videz urejeni nered dodatno poganja in mu neslutene pospeške daje silovit tehnološki napredek, ki je že zdavnaj presegel naše zmožnosti za učinkovito in predvsem s človeškim bistvom skladno prilagoditev. Zaradi tega nastaja vse večji prepad med hitrostjo razvoja tehnologij in zmožnostjo posameznika, družine ter družbe, da temu sledijo. Žrtve smo v tem primeru vsi, saj postajamo vse bolj odtujeni sami sebi, svojim najosnovnejšim potrebam in najbližjim, ki imajo vse manj vloge naših sopotnikov.

Iskanje izhoda iz začaranega kroga je skrajno kompleksna naloga. Najprej je za kaj takega nujen zavedajoč posameznik, ki ima zmožnost uvida v vseprisotno kaotičnost, nesmisle, preusmerjanje pozornosti in povratne zanke, ki mu neusmiljeno narekujejo delovanje in nenehno megljivo pogled. Tak posameznik naj bi zmožni premislek o usodnosti potrebe po odmiku od samoumevnosti, konformizma, potrošništva in o dejstvu, da se vsaka sprememba začne s prvim korakom, in to pri samem sebi. Šele ko je dosežena kritična masa tako mislečih posameznikov, lahko pride tudi do širšega družbenega napredka. Čeprav se morda zdi, da je težko izluščiti osnovni moto bodoče družbene inovacije, temu ni tako. Odmisliti je treba vso navlako, ki jo centri moči in kapitala plasirajo kot nujno potrebno in neizogibno, ko pa resno premislimo in jo seciramo, razkrinkamo njen pravi namen: ustvarjanje novih potreb pri nekritičnem potrošniku in s tem ustvarjanje dodatnega dobička ter vzpostavljanje pogojev za udejanjanje lastnih interesov in interesov določenih skupin. Novi tir je torej fokusiranje na

dejanske potrebe slehernega posameznika in s tem usklajeno delovanje. V osnovi sta za to potrebna zavedajoča zaznava samega sebe kot gonilo spremembe in odmik od delovanja skozi pretežno tendenco po zadovoljivi zgolj lastnih potreb do uveljavitve mehanizma zunanje namere, ki je osredotočen tudi na potrebe drugih, posebej na potrebe različnih ranljivih skupin. To že udejanjajo civilna družba in neprofitne organizacije. Upanje vliva tudi dejstvo, da je takega zavedanja vse več med gospodarstveniki, ki so s primeri dobre prakse v podjetjih prišli do spoznanja, da zelo ugodno vplivajo na zadovoljstvo med zaposlenimi in posledično na medsebojno sodelovanje ter končno na njihovo počutje. Pred nami je naloga, da se zavestno vpelje koncept delovanja vseh nas z osnovno mislijo na človeka pred narekom kapitala in nenehne rasti. Taka sprememba bi v temelju zamajala našo percepcijo realnosti in vzpostavila osnovo za odskok od plenilskega hlastanja po še višje in še več. Ponovno sem mi zdi pomembno poudariti, da mislim na pričakovani vnos spremembe od spodaj navzgor; zavedanje se širi najprej horizontalno, prek osebne izkušnje posameznika. V njegovi izkustveni shemi bi ta proces povzročil široko paleto pozitivnih občutenj in delovanj, na primer boljšo povezanost s samim seboj in z okolico, odpiranje prostora povezovalni komunikaciji, povezovalnemu vedenju in varni navezanosti. S tem bi se medčloveški odnosi dvignili na višjo raven, kar bi izboljšalo pogoje za občutke varnosti, pripadnosti, sprejetosti in sreče. Bližnjica ne obstaja. Poraja se logično vprašanje, kako premostiti pridobljene vzorce vedenj, spremeniti pričakovanja okolice, vzpostavljen sistem vrednot in motivacije ter vse ostale motilce. Očitno je v človeški naravi, da nas vsi zunanji znaki drvenja v prepad (globalno segrevanje, ekstremni vremenski pojavi, naravne katastrofe, pandemija covid-19) ne streznijo kaj dosti, razen če smo neposredno ogroženi.

Menim, da bo ključen signal prišel od znotraj. Pri tem imam v mislih dejstvo, da ima organski in izkustveni sistem človeka kapaciteto, da s pomočjo naravne težnje po ohranjanju ravnovesja ustvari pogoje za aktivacijo miselnih centrov v zavedno spremembo delovanja. Odločilni za sprožitev tega signala bosta težnja posameznika po vnovični zadovoljivosti osnovnih bivanjskih potreb, ki mu je bila na neki skrajno perfiden način odvzeta, ter težnja po odpravi nelagodja in tesnobe, ki ju čuti zaradi neskladja med njegovimi dejanji in vrednotami. Ena od gonilnih sil bo težnja po obuditvi doživljanja občutenj, ki jih povezujemo s srečo. Tistih prvinskih, ki so nam dani, pa potem poniknejo v vrtinec življenja. Vlak sreče pogosto stoji na postaji prav blizu vsakega od nas. V nadaljevanju bom navedel nekaj njegovih odhodnih časov.

Občutenja sreče doživljamo že takoj po rojstvu, za kar poskrbi telesni stik med mamo in otrokom, ki novorojencu vzbuja občutke varnosti, udobja, zadovoljstva, topline in pripadnosti. Ti občutki naj bi nam doživljanje sreče prinašali vse življenje. V resnici jih pozneje premešajo vplivi okolja in dogajanja, ki spremenijo naše dojemanje teh občutkov. Od njih se nekako odmaknemo, saj nas dogajanje v telesu v času pubertete pripravlja na ločitev od staršev, poleg tega pa v tem času intenzivno iščemo lastno identiteto, s čimer se zaključi obdobje elementarnega otroškega zavedanja samega sebe in okolice. Mladostnik preneha biti čuječ, otroško radoveden, saj si je dotlej skozi te danosti nabral dovolj osnovnih izkušenj. Narava te čudovite lastnosti otroškega obdobja žrtvuje za vzpostavitev stanja, v katerem mladostnik občuti močno potrebo, da bi zapustil primarno družino (nekdanj v davnini plemo), da se posledično ne bi mešali geni (v istem plemenu), s tem pa postane ujetnik tudi sebi nerazložljivih hotenj. Navzven postane razdražljiv upornik, pogosto je raztresen, menja razpoloženja. Telesno hitro raste, pojavijo se zunanji spolni znaki, kar povečuje občutek nelagodja, zmedenosti, nepripadnosti. Mnogi starši imajo težave z odzivanjem na te spremembe, kar dogajanje samo še zaostri. V zreli dobi posameznika se zdi, da si na različne načine poskuša povrniti prvotna občutenja sreče, ker pa je to težka in zahtevna naloga, v ta namen išče različne nadomestke, ki mu jih zelo spretno nastavlja okolica.

Razpon opisov stanj, ko je posameznik srečen, je mnogo. Raztezajo se od sreče in hvaležnosti za vsak vdih in izdih do recimo zadetka na loteriji. Že v tej omembi se vzpostavljata dva različna generatorja občutkov, ki jih povezujemo s srečo, in sicer nematerialni oziroma bivanjski ter materialni, ki je vezan na stvari oziroma denar in ga lahko smatramo kot nadomestek. Oba konca zapisanega razpona se bistveno razlikujeta tudi v dosegljivosti, saj nam je dih dan z rojstvom in je z nami vse življenje, glavni dobiček na loteriji pa razveseli zelo majhno število sodelujočih v igrah na srečo. Besedna zveza igra na srečo je sama po sebi zelo intrigantna: ali ni sreča, če dobro premislimo, preveč dragocena, da bi jo prepustili neki igri, nad katero nimamo nobene kontrole in na katero sploh ne moremo vplivati?

S srečo je zelo podobno kot z zdravjem – običajno se njene odsotnosti zavemo takrat, ko smo nesrečni. Dostikrat šele ob kakšni koreniti spremembi v življenju spoznamo, da smo imeli "srečo" tik pred nosom, le videli je nismo. Eden od razlogov, zakaj je tako, tiči v konceptu samo-umevnosti. Skozi evolucijo se je človeštvo razvijalo, napredek je ljudem zagotavljal dostop do vse večjega ugodja, vendar nas je ta razvoj hkrati oddaljeval od našega bistva, to je od zavedanja, da smo samo del narave,

s katero smo bili nekdanj dosti bolj povezani. To se odraža skozi dejanja, ki temeljijo na nezmožnosti vzpostavitve stika s samim seboj, s svojimi občutenji in hotenji. Z drugimi besedami: ugodje in dosežke napredka jemljemo za samoumevne, kot da nam nekritično pripadajo, neusmiljeno jih izrabljamo, pravzaprav zlorabljamo. K temu nas precej uspešno spodbujajo veliki magi korporativizma, katerih cilj je povečevanje lastnega dobička. Druga pot, ki jo danes imenujemo osebnostna rast, zahteva veliko truda in vztrajne prakse, vendar je bogato poplačana.

Koren besede srečanje je sreča, in to ne brez razloga. Srečanje asociira na človeka kot socialno bitje. Za izpolnitev večine svojih potreb potrebujemo drug drugega. Nekateri so nam dani (starši, otroci, sorodniki), druge si izberemo sami (partner, prijatelji), s tretjimi se križajo naše življenjske poti (vzgojitelji, učitelji, sodelavci, sosedi, znanci). Skozi stike z vsemi naštetimi rastemo, se izpolnjujemo in spoznavamo sami sebe. Toda ključ do sreče je v nas samih, zato je pomembno, da "srečamo" tudi sami sebe. Pri tem mislim, da smo zavedajoč posameznik, ki teži k zavednemu bivanju. Preprek na tej poti je ogromno. Privzgojeni vzorci in priučene spolne vloge so med glavnimi motilci zavednega bivanja, saj nas potiskajo v odločitve in dejanja, ki so v skladu s pridobljenimi vzorci in s pričakovanji okolice ter kot taki povzročajo obvod zavedajočemu ravnanju. Drug zelo močan motilec je sodoben in z napredno tehnologijo prepreden način življenja, ki nas obstreljuje s pretirano močnimi dražljaji, hkrati pa načrtno preusmerja našo pozornost. Tretji motilec je naš um, zato ni daleč od resnice rek, da smo sebi pogosto najhujši sovražnik. Nenehen miselni tok potiska naše zavedanje iz sedanjega trenutka in sproža čustva strahu, tesnobe in jeze, ki so posledica premlevanja preteklih dogodkov. V tem "plesu" sami sebi z mislimi sprožamo stresni odziv telesa brez dejanske zunanje grožnje. Teh dejstev se moramo najprej zavedati, nato moramo spoznati njihove skrite pasti, šele s tem uvidom pa lahko tlakujemo pot spremembam.

Stres je med pomembnejšimi rušilci sreče, ampak stres je le posledica določenih ravnanj posameznika in reakcij na situacije, interakcije s so-ljudmi in prostorom, v katerem se nahaja. Če je temu tako, lahko povzamemo, da na ravnanja drugih ljudi in na okolico nimamo neposrednega vpliva, imamo pa vse možnosti, da temu prilagajamo svoj odziv, kar nato posredno vpliva na dogajanje okoli nas in s tem tudi na naše doživljanje.

Potrpežljivost je vir sreče. Vsaka sprememba se začne s prvim korakom. Na preizkušnji je naša vztrajnost. Za uspeh je pomembno, da ne pričakujemo takojšnjega učinka, ampak se zavedamo, da bo za spreminjanje utrjenih poti nujno vztrajati dalj časa. Pomaga, če hkrati ozavestimo, da je sreča

v malih stvareh, ki so sicer naše vsakdanje spremljevalke, samo dojeti jih je treba na tak način. Na nekatere okoliščine nimamo vpliva, vendar lahko vedno oblikujemo lasten pogled tako, da na videz nepomembne dogodke in dogajanje zaznavamo kot potencialni izvir občutkov sreče.

V naravi ljudi je, da si venomer nekaj želimo. V sami srčiki tega dejstva je tudi veliko lepega in koristnega, na primer razburljivost pričakovanja, hrepenenje, volja po nečem novem; vse to je tudi osnova za napredek. V sivi coni tega istega hotenja pa se skrivajo pasti, ki močno vplivajo na občutenje sreče. Ena od teh je povezana z močno težnjo posameznika po imeti, kar se nanaša tako na bivanjski pol, predvsem pa na materialnega. Izkazuje se v bistveno večji usmerjenosti pozornosti v tisto, česar posameznik nima, kot v to, kar že ima. Pri tem se kot veliki pospeševalci tega pojava vnovič vključijo ponudniki blaga in storitev, ki zelo dobro poznajo navade in še bolj šibkosti potrošnikov in ki z različnimi orodji pri njih ustvarjajo nove in nove potrebe. Če bi uspeli ceniti predvsem to, kar imamo, bi s tem gojili vrt, na katerem kali sreča.

Poleg usmerjenosti v srce je drugo področje gojenja sreče naša glava oziroma misli, ki so lahko naravnane v ozek tunel brez stranskih izhodov ali pa na široko polje s številnimi potmi. Prvi bodo ostajali v prepričanju svoje nezmožnosti za spreminjanje in se venomer vrteli v krogu podobnih zaključkov, kar jih bo verjetneje pripeljalo do neuspeha. Poleg tega bodo kljub uspehom predvsem pod vplivom občutenj ob neuspehih, za svojo nesrečo pa bodo krivili druge. Tisti, ki mislijo v širino, pa se tudi ob občasnih neuspehih učijo, saj slednje vzamejo kot del rasti in s tem sprejmejo svojo nepopolnost. Kritike doživljajo za nekaj pozitivnega in jih izkoristijo za uvedbo sprememb. Ob tem so tudi bistveno bolj odprti za praznovanje svojih uspehov. Na ta način vzpone in padce sprejmejo kot sestavni del svoje življenjske poti. In na njej je zato sreča pogost spremljevalec.

Srečo lahko opišemo tudi kot ujeti trenutek. To v prenesenem smislu pomeni, da nam je venomer na doseg, samo pozorno moramo opazovati in dovoliti, da nas oplazi. Da nam kaj takega uspeva, je pomembno, da imamo čim manj begajočih misli, da smo s stopali trdno na tleh, odprti za vse okoli nas in da mislimo iz srca. Poleg tega naših spoznanj o izviri občutenj sreče ne smemo prepuščati pozabi. Bolj ko jih bomo usidrili v svoj spomin, več možnosti bomo imeli, da jih vedno znova obudimo. Na ta način gradimo svoj edinstveni jaz, ki ga v veliki meri določa spominjanje.

Pozabljanje pogosto dojemamo kot nezaželeno dejstvo, vendar je v resnici prilagoditveni proces. Pozabljamo tako travmatične in manj prijetne dogodke kot tudi podatke, ki jih ocenimo kot nepomembne in nepotrebne.

Vendar pa iz spomina izgubljam tudi vsebine, ki jih nismo nameravali pozabiti, a se to zgodi zaradi težav pri oblikovanju spomina v povezavi s hipersenzorično naravo našega življenjskega prostora. Število dražljajev, ki nas nagovarjajo skozi običajen dan, je enostavno eksplodiralo. Naši "filtri" so vse bolj obremenjeni. Skoznje uhajajo vsebine, ki nas usmerjajo v delovanje izven zavestnih odločitev, hkrati pa povzročajo pozabo občutenj in doživetij, ki si jih želimo zapomniti. Vidim celo bolj črn scenarij, v katerem imajo presežni dražljaji načrtno nalogo, da nadomestijo naše spomine na lepa doživetja s tem, da nam na ta mesta poskušajo vtihotapiti neko ciljno izkušnjo oziroma potrebo po njej. Zdi se, da bo eden od ključev za ohranitev zavestnega delovanja posameznika zmožnost nadzora nad dražljaji in s tem njihovo učinkovitejše selekcioniranje ter prestrežanje namere preusmerjanja pozornosti.

Ko prejmemo neko informacijo ali izkušnjo, se dobljena vsebina usede v naš senzorični spomin. Ta poskrbi, da ohranimo senzorične informacije tudi po tem, ko njihov vir preneha. Pri tem je zelo pomembno, da je bilo hkrati s strani naše zaznave poskrbljeno za utišanje preostalih dražljajev, ki bi lahko motili vtiskanje zelene vsebine v čutni spomin. Čeprav je trajanje tega spomina kratko, pa ima odločilno vlogo pri shranjevanju vsebin v kratkoročni spomin. Kljub temu da se zdi, da ta proces poteka samodejno, je zanj ključna pozornost ob zavestni odločitvi. Omogoča nam, da lahko vsebino obnovimo in jo povezujemo s svojim izkustvenim sistemom. S tem povečujemo verjetnost, da si bomo vsebine zapomnili za daljše obdobje. Hkrati je to osnova za ustvarjanje dolgoročnega spomina, ki poteka skozi procese učvrščevanja in urejanja vsebin v nevronskih sklopih. Ti pretežno potekajo v času spanja, zato je tako pomembno, da si zagotovimo dovolj spanca.

Ustvarjanje pogojev za spremembo posameznikovega dožemanja in delovanja zahteva višje kognitivne procese. Pri tem ima odločilno funkcijo operativni spomin, ki sestoji iz kratkoročnega spomina ob hkratnem razmišljanju, vrednotenju in primerjanju z dosedanjimi izkušnjami. Na tej osnovi izvajamo refleksije, sprejemamo odločitve in načrtujemo svoja dejanja. Tu je kapaciteta za odboj, za premik kretnic.

Običajno je tako, da za odločitev, da nečesa ne bomo naredili, hitro najdemo vsaj deset razlogov, na drugi strani pa je pogosto en sam razlog, ki govori v prid delovanja. V tem principu se skrivajo težnja po ohranjanju starih vzorcev, pomanjkanje motivacije, strah pred novim, neznanim, pa čeprav ob zavedanju, da s trenutnim stanjem nismo zadovoljni. Pri tem sodelujejo tudi naši možgani, saj se na našo odločitev za spremembo

neke navade ali delovanja odzovejo z odporom, kot da bi tudi oni preizkušali našo odločnost. Morda zveni nenavadno, ampak možgani si zelo vztrajno prizadevajo, da bi posameznik deloval na vedno enak način. Ta nezavedna reakcija se je razvila skozi evolucijo, saj je povečevala možnosti za preživetje. Naučeno in utrjeno delovanje posameznika je učinkovito, zahteva manj razmišljanja in energije. Drugi zaviralec sprememb je prikrit spremljevalec slabih navad, ki so pogosto povezane z občutki ugodja – ob navadah nas preplavi dopamin, kar dodatno otežuje njihovo opustitev.

Občutki nelagodja in stiske v času, ki ga živimo, nas prav gotovo opominjajo na to, da je potreben premislek, kje smo in kako naprej. Čeprav je videti, da predvsem poskušamo z različnimi strategijami zaobiti realnost, je energija, ki jo bomo vložili v spremembo povezav in delovanja, pravzaprav ključna. Še več volje nam bo prineslo spoznanje, da je naša prihodnost odvisna od dejanj, ki smo jih ali pa jih nismo naredili v sedanjosti. Poleg tega je na dlani, da neusmiljeno prerivanje okoli nekaj drobtinic ugodja za vsako ceno ni prava strategija. Delna odpoved nekemu ugodju pri vsakem posamezniku omogoči ogromne premike v družbi. Predstavlja lahko osnovo za nov družbeni konsenz.

Vrnimo se na začetek, k družini. Trend upadanja števila družin, v katerih sta dve odrasli osebi v zakonski zvezi, se nezadržno nadaljuje. V razvitih deželah lahko pričakujemo, da se bo rodnost še naprej zmanjševala. Ob pričakovanem podaljševanju življenjske dobe in slabšanju gmotnega položaja srednjega sloja bodo verjetno vse številčnejše razširjene družine. Z razvojem tehnologij in zaradi sodobnega načina bivanja se bo vse več stikov med družinskimi člani odvijalo na daljavo. Odnosi med njimi bodo zato še bolj površinski in tehnični, sobivanja bo v resnici vse manj. Neizogibna posledica tega bo še manj “srečnih” družin. Ob védenju, da se na drugi strani povečuje število primerov družinskega nasilja, zlorab in zapostavljanja, si je nujno zastaviti vsa vprašanja, tudi to, ali je družina sploh še tisto varno zavetje in prostor, v katerem lahko posameznik uresničuje svoje osnovne življenjske potrebe.

Jana Juráňová (1957) je slovaška pisateljica, dramatičarka, prevajalka, publicistka, urednica in založnica. Od prvenca, kratkoprozno zbirke *Menažerija* (*Zverinec*, 1993), je izdala še osem proznih del, roman *Ničvrednica* (*Naničhodnica*), iz katerega je pričujoči odlomek, je izšel leta 2020. Prejela je številna literarna priznanja – nagrado Biblioteke za prozo, nagrado Egona Erwina Kischja za stvarno literaturo, nagrado Mateja Bela za prevod in nagrado Literarnega sklada za najboljšo dramsko besedilo, njena proza je redno uvrščena v ožji izbor anasoft litere – osrednje slovaške nagrade za prozo. Njena dela so knjižno izšla v nemščini, madžarščini, makedonščini, češčini, francoščini in angleščini. Leta 2019 je za izredne zasluge pri razvoju demokracije, za zaščito človekovih pravic in svoboščin ter razvoj literarne dejavnosti prejela najvišje državno priznanje – red za zasluge L'udovíta Štúra I. razreda. Avtorica je ena od pobudnic in ustanoviteljic združenja žensk *Aspekt*, prve feministične organizacije na Slovaškem, v okviru katere kot koordinatorica in urednica deluje od nastanka leta 1993 do danes.

Jana Juráňová

Ničvrednica

L'udmila

Sedi pri kavomatu. Zatečene noge ji kipijo čez preproste lahne črne mokasine z zlizanimi petami, temno vijoličaste pajkice ji segajo do polovice meč, nad najlonskimi nogavicami ji gleda ven košček gole suhe kože s krčno žilo, skrivenčeno v obliki mrtvega deževnika. Lahek stol iz kroma zraven mizice iz enakega materiala v avli poliklinike ni udoben, trd je, a ima naslonjali za roke, za kateri se lahko L'udmila pri vstajanju prime. Hojico, nosilni okvir z majhnim sedežem in košarico, polno plastičnih vrečk, ima parkirano ob steni. Če bi se je pri vstajanju s stola hotela prijeti, bi se ji lahko spodmaknila, zavore ne primejo več najbolje. Mariena je temu rekla hodulja, hotela ji je kupiti novo, a ni več utegnila. Skrbna Mariena si je naprtila preveč vsega. In zdaj mora L'udmila sama poskrbeti zase. Vse svoje imetje ima v vrečkah na hojici, čez pa položen plašč. V tem letnem času bi ji prišel prav toplejši.

Na mizici pred njo so razpostavljeni reklamni letaki različnih farmacevtskih podjetij. Ob strani, kakšen meter od mizice, stoji

avtomat s toplimi napitki. Pred njo velik papirnat kozarec s kavo. Videti je mirna in sprijaznjena, kajti kar se je moralo zgoditi, se je zgodilo, davno in nedavno, časa ni mogoče zavrteti nazaj. Kar še pride, pa je tako in tako vseeno. Mimoidoči si lahko zlahka predstavljajo, da je ravno prišla s pomembnega pregleda in čaka, da jo kdo od domačih odpelje domov. Ljudje v vhodni avli hodijo gor in dol, ven in noter, nihče se tu ne zadržuje dlje, kot je treba. L'udmila zdaj čas preživlja pri zadnjem vhodu, nedaleč od hodnika, ki bolnišnico povezuje s polikliniko. Spredaj ne hodi, tam je boks z informatorko, ta ima oster vid, zato se tistemu predelu izogiba. Samo občasno oddrsa do bifeja ali se sprehodi mimo obešalnikov z oblačili.

Nihče se ne zmeni zanjo, čeprav je na bolnišnični polikliniki že nekaj dni. Kar težko že prešteje, katero jutro je za njo. V ponedeljek so jo odpustili iz bolnišnice, tam je ležala štiri dni. Odkar Mariena ne skrbi več zanjo, je L'udmilino življenje padlo iz ritma in dnevi minevajo nekako zasilno. Tudi sama bi najraje izginila, a nima kam. In tako sedi in pije kavo. Za zdaj se je niti tukajšnje osebje ni zapomnilo. Je pa morala oditi z urgentnega centra bolnišnice, saj je šla s svojimi vrečkami babnici za okencem grozljivo na živce. V redu, ob vhodu se ne poseđa, tam greš samo mimo. Na polikliniki je drugače, na srečo.

Za hrbtom ima velik plakat z nebotičniki, povezanimi v ne najbolj verjetno gručo. Pogled s ptičje perspektive na ulice metropole, mogoče Šanghaja, morda Dubaja v kombinaciji z delom New Yorka ali kakega drugega mega mesta – večpasovne ulice brez avtomobilov in opusteli pločniki. Toda mesto ni videti kot po apokalipsi, čisto je, nedotaknjeno, celo nobene sledi zanemarjenosti ali propadanja ni videti. Na ravnih strehah štirih nebotičnikov kraljujejo skodelice s kavo. Majhna z espressom zavzema celotno streho stavbe, kozarec latte se dviga v višino, na naslednji strehi je večja skodelica, v njej verjetno dvojni espresso, zatem pa največja in najširša, očitno s kapučinom. Skodelice so bele, nebotičniki svetlo sivi, logotip proizvajalca kave rdeč. Plakat v visoki ločljivosti je svetlih barv in ima poseben lesk, svetloba kot sredi najbolj sončnega dne, vendar brez senc, zato je vzdušje kar malo srhljivo. Povsod mrtvilo, samo za okni čistih steklenih zgradb je mogoče slutiti srečne, ustvarjalne ljudi, verjetno mlade in perspektivne, ki tekmujejo v uspešnih sanjskih poklicih, nosijo drage znamke, imajo polizane lase in popoln mejkap, obuti so v zloščene čevlje z visokimi petami ali mehкими podplati, nemara v najdražje modele tenisk. Pri opravljanju svojih poklicev za popolnimi displeji pijejo najrazličnejše vrste kav.

Svet na plakatu se L'udmile ne tiče. Ona srka svojo žlobodro iz povoskanega papirnatega kozarčka in se smehlja. Gleda v prazno, vendar ne predaleč, saj je

stena nasproti samo par metrov pred njo. Njen pogled se zaustavi na pol poti k steni in se nato obrne spet navznoter. Tako je najbolj varno.

Vse stene avle pri vходу so do višine ramen povprečno visokega odraslega popleskane z zeleno oljno barvo. Umetna svetloba ustvarja vtis navidezne čistoče. Zjutraj tukaj tal ne pomiva nihče, mogoče jih kdo pomije zvečer, ko L'udmile ni tu, kljub temu pa so tukaj majhni prometni znaki v velikosti vrtnega palčka – rumena plastična strehica s silhueto padajoče figure, ki v zraku dela premet.

Na polikliniko vstopa sključen možki z berglo, ob pogledu na strehico s piktogramom človečka v luftu se še bolj zgrbi, zakrči in šele po določenem času zbere pogum, da se začne z drobcenimi drsajočimi korakci v tempu ranjenega polža premikati naprej. Zunaj je mokro, snežilo je takoj po božiču, ki je bil blaten, kakor je v tem mestu že leta. Podobe popolnega božiča so se z voščilnic preselile v reklame mobilnih operaterjev, od tam pa ljudem v misli, kjer ustvarjajo podgobje obupa. Kaj res nikoli nihče več ne bo doživel belega, kristalno hrskajočega, po mrazu dišečega, čistega božiča? Ulice mesta so dotrajane, drevesa gola, lučke, ki jih že oktobra razobesijo po vsem mestu, pa ravno pred prazniki nehajo delati. Veliko punča je treba spiti in na obe očesi zamižati, da je vzdušje vsaj malce božično. Zakaj ne bi ulic mesta pred božičem posipali z umetnim snegom? Samo malo, da ne bi prišlo do naravne katastrofe. Če lahko v hribih zasnežujejo cela pobočja, zakaj ne bi mogli imeti umetnega in varnega posipa tudi v mestu za veselje, dobro voljo in okras?

Mokra umazanija se ujame na predpražnike in se pomešana z lasmi, dlakami in drugimi celoletnimi ostanki raznaša po sveže pomitih tleh. Piktogram padajočega možiclja velja ves dan. Še dobro, da je blizu zdravniška pomoč.

Ob strani pri vratih otroškega paviljona stoji ogromen Božiček. Lutka iz lahke plastike je oblečena v kostum Božička z nekaterimi primesmi svetega Miklavža. Kapo ima smešno visoko, na obrazu brado in brke iz vate, na levi mu ta čudna poraščenost malce odstopa. Rdeča obleka je obrobljena z belo imitacijo kožuha. Božiček se na prepihu rahlo maje, podstavek, na katerem stoji, je z ene strani obtežen z loncem z odmrlo in neopredeljivo sobno rastlino. Božiček stoji pokonci in je malce zaprašen, božič je že mimo, on pa sveti tu že od vseh svetih, če ne še dlje. Njegov nasmešek do ušes je napol blazen, kot da otroke kar naprej mami z nekimi obskurnimi darili. Redki ga opazijo, občasno kak malček v strahu plane v jok, sicer pa se zdi, da so se nanj navadili tudi tisti, ki ga vidijo prvič. Božiček se kdaj pa kdaj rahlo zaziba, odvisno od tega, kako sunkovito se odprejo vrata in

kakšen prepil butne vanj. Glede na njegov videz bi človek rekel, da niti on ni izpustil nedavnega silvestrovanja.

Na polikliniko pride starejši moški. Rahlo sklonjen živahno drobenclja, ima trdo zatilje in pas. S težavo pogleduje desno in levo, obrača se tako rekoč s celim telesom in dela manjše smešne priklone, kot da koga pozdravlja, čeprav v avli razen L'udmile v tistem trenutku ni nikogar. Prikloni se ji, ona pa ga odsotno spregleda. Možak najde v žepu kovance, stopi h kavomatu in ga potihoma ogovori. Kima in si ogleduje ponudbo, potem pritisne nekaj tipk in čez hip zadovoljno vzame kavo. Ne usede se za mizico na prazen stol zraven L'udmile, temveč na lesene sedeže, pritrjene na steno nasproti. Videti so, kot bi jih sem prinesli iz kakega starega ukinjenega kina, kakršne so zapirali pred leti, ko so se filmi začeli predvajati v multipleksih velikih nakupovalnih središč, zguljeni so, vendar, čeprav malce razmajani, držijo. Možak srka kavo in upira pogled v plakat z nebotičniki in skodelicami za L'udmilinim hrbtom. Zadovoljno si mrmra in kima. Ogleduje si ljudi, nekaj si šepeče, potem vase zvrne preostanek kave, se zaguga naprej in nazaj, da bi laže vstal, se previdno vzravna in s praznim kozarcem v roki odločno zakorači h košu za smeti. Trenutek proučuje, kako se koš odpira, nazadnje dvigne pokrov in vanj vrže kozarček. Pomane si roke, se zasuka na petah, prikloni se L'udmili in se odpravi k izhodu.

Ona strmi predse in se zadovoljno nasmiha. Dogajanje okoli je ne zanima, šumenje korakov in glasov jo zaziba v sen. Zadrema, glava ji omahne na prsi. Čez trenutek ima vrat povsem trd, počasi, previdno dviga glavo, pridržuje si jo z levico, ta rama je ne boli več tako zelo. Odpre oči in strmi nad vrsto sedežev v steno nasproti.

Odkar je tukaj, se ji občasno sanja o možu. In sinu. V sanje se ji prikradeta, kot da je v tej stavbi prepust, koder lahko prideta v njeno zavest. Saj ne, da ju sploh ne bi hotela spustiti noter, to ne. Se pa zaloti, da ju ne pogreša. Zlasti ne moža. Na sina se boji misliti, saj ne ve ... ne ve, kje je, ne ve, ali ... boji se izgovoriti, četudi le sama pri sebi.

Poliklinika se dopoldne hitro polni. Še pred osmo laboratorij, potem pregledi. Ponekod se čaka tako dolgo, da ljudje že pred šesto stojijo pred urgentnim centrom, dokler jih ne spustijo noter. Potem se nagnetejo v čakalnice in avla se spet izprazni. Kakor koli, ko so ljudje notri, se med njimi ni težko izgubiti. L'udmila lahko poseda na katerem koli stolu pred katero koli ambulanto, pomembno je samo, da ne sedi preblizu vrat. Šele popoldne se hodniki in čakalnice počasi praznijo. Redkokatera zdravnišca dela dlje kot do treh, nekatere ambulate imajo en dan v tednu tudi popoldanski urnik, a največ do petih, izjemoma uro dlje.

L'udmila gre od zadnjega vhoda skozi avlo in se prestavi v stranski hodnik. Medicinske sestre vse pomembne hodijo po hodnikih in rožljajo s ključi ali pa se, nasprotno, s slabo vestjo tihotapijo iz bifeja. Kaj se dogaja za zaprtimi vrati ambulate, vedo le tisti notri. Kdaj pa kdaj se vrsta pred kakšno čakalnico ustavi in nihče ne ve, ali notri koga obravnavajo ali pa sta se zdravnica in sestra zatopili v pogovor, mogoče kofetkata, jesta ali pa sta celo zaspali. Odmor za malico večinoma na vratih ni napisan, toda na kosi-lo hodijo ali pa jim hrano prinesejo. Takrat se vrste pred vrati podaljšujejo. Sicer pa življenjski slog sester in zdravnic ni kaj prida. Gotovo so tudi one bolne, včasih jim lahko diagnozo razbereš že z obraza, s svojim videzom redkokatera dela dobro reklamo lastnemu poklicu, a morajo hliniti, da so zdrave. Redko imajo čas, da skočijo na pregled.

V pritličju se L'udmila že čisto dobro znajde, v druga nadstropja pa sploh ne hodi, saj je dvigalo enkrat pokvarjeno, drugič prepolno, zakaj bi se v njem peljala s hojico? Lahko bi se spotaknila ali zataknila. Glede na to, kaj je napisano na informacijski tabli za hrbtom na pogled odločne informatorka, je tako in tako vseeno, ali čas preživlja v pritličju ali pa nadstropje ali dve više. Tu spodaj ima avtomat za kavo, bife, trgovino z oblačili na obešalnikih in stoli. Ko se je enkrat ali dvakrat smukala tam okrog, je prodajalka takoj budno vstala s stola in jo nestrpno opazovala, hodila za njo in jo nekajkrat vprašala, kaj išče in ali ji lahko kako pomaga. Ker kaj če bi L'udmila kakšno cunjo kar tako mimogrede poveznila čez hojico? Nihče ne bi vedel, ali jo je imela tam od nekdej ali jo je pravkar ukradla. Izogiba se tudi informatorki. Kadar koli pogleda v tisto smer, jo zbode v predelu trebuha. Babnica jo zlobno, sovražno premerja. L'udmila se ne zmeni zanjo, raje se potika po hodnikih, kamor njen pogled ne seže. Tako ji ni treba vsakič, ko se ozre proti informatorki, teči na stranišče.

Ko so jo iz zavetišča za brezdomce pripeljali v bolnišnico, so jo sprejeli na geriatričnem oddelku. To je bilo na štefanovo. Ni čudno, da ji je na sveti večer postalo slabo. Saj ne da bi bil božič v L'udmilini družini vedno praznik miru, spokoja, blaženosti in predvsem ljubezni, a preživeti ga v zavetišču skupaj z brezdomkami je bilo zanjo preveč. Narasel ji je tlak, dobila je bronhitis, to je bilo odločilno, lahko bi okužila druge. Tudi sklepi so jo boleli, a to nikogar ni prav posebej zanimalo. Nazadnje se ji je zvrtilo in je padla skupaj. Na tla je zlezla. Bila je pri zavesti, vendar tega ni pokazala, zelo ji je bilo slabo. Poklicali so rešilca, z zdravniškim osebjem sploh ni sodelovala, odločena je bila, da bo umrla. Vedela je, da ji bodo tako in tako dali samo tableto za pritisk in jo pustili v azilnem domu, sploh jim ne bi bilo treba hoditi.

Na geriatрії se je po dolgem času spet počutila dobro. Če ne bi bilo božiča, je sploh ne bi vzeli. "Veste, babica," tako nekako so jo klicali, "to se ne dogaja zmeraj, čez praznike so nekateri, predvsem tisti dolgotrajno bolni, ki imajo lastne družine, šli domov. Za božično mizo so jih odpeljali." Dobila je infuzijo, ne cele štiri dni in cele tri noči je preživela v postelji in njeno zdravstveno stanje se je izboljšalo. Pritisk in vročina sta ji padla, bronhiji so se po močnih antibiotikih čudežno popravili, predvsem pa se je končno naspala. Ker se ji je stanje tako zelo izboljšalo, niso imeli več razloga, da bi jo še naprej zadrževali v bolnišnici. V sobi je bila z osebo, ki je bila od nje veliko starejša in ni govorila, samo tu in tam je pomlaskala. L'udmila se ji je vsake toliko nasmehnila, a odziva ni bilo. Prevleke so bile čiste, čeprav so ponekod manjkali gumbi. Hrana je bila rahlo brez okusa, vendar topla in prinesli so jo trikrat na dan. Vse je pojedla, da bi si pridobila moč, in to je bila napaka. Tako življenje ne obstaja, da bi kar ležal in ti ne bi bilo treba na nič misliti. Ko naj bi jo četrty dan odpustili, je prosila zdravnika, ali lahko ostane vsaj še čez vikend, kaj jim to naredi? Toda primarij je bil neomajen. Vse vrednosti so se ji izboljšale, pazi naj, da bo na toplem, pa na vnos tekočin naj tudi pozimi ne pozabi. Ko mu je povedala, da nima kam, se je vznejevoljil in ji odgovoril, da mu je žal, a gotovo ima kako družino, saj ni videti kot brezdomka. Ni videti, vendar je. Na osebni ima napisan stalni naslov. Ki pa že zdavnaj ne velja. Razložil ji je, da se po praznikih na geriatrijo vračajo dolgotrajno bolni, ki so bili pri sorodnikih, zato ne bodo imeli prostih postelj. Ona pa ni ležeča pacientka. Potrepljal jo je po roki in rekel, da ji bo poslal socialno sestro. Prišla je s ponudbo, dvema. Ena je bila nekakšno zavetišče na robu mesta, drugi pa točno tisti azilni dom, iz katerega je pobegnila. Smrad, hlad, postelje grozne in nobene zasebnosti. Trdijo, da ne sprejemajo pijanih žensk in moških, toda pozimi se jih usmilijo, da ne zmrznejo, če seveda niso mrtvo pijani. Zahvalila se je, saj je dojela, da nima smisla.

Odšla je k dvigalom, se odpeljala dol in obsedela v prostorih urgentnega centra. Tam je bilo toplo. Niti ven ni šla, saj ve, kako je po božiču. Nobeno obdobje leta ni tako brezupno kot to. Trenutek je premišljevala, koliko dni mora še miniti, da bo lahko šla na pošto po pokojnino. Dokler je bila v tistem lepem domu za upokoјence, so ji jo pošiljali tja. Mariena je doplačevala za vse, česar pokojnina ni pokrila. Toda v nekaj mesecih po njeni smrti je nastal dolg in L'udmila ga ni imela s čim odplačati. "Saj imate kako družino, ne? Potem pa ne povešajte glave." Saj je ni povešala. Vedno je tako povešena zaradi vratne hrbtenice.

Urgentni center je kot vrata v nebesa. Ali v pekel, odvisno, kdo vstopa in v katero smer je namenjen. Sedela je in čakala, naprej ni imela več kam. Tudi če bi bilo poletje, se ji ne bi ljubilo krevsati po mestu. Babnici za okenčkom je šla na živce, skušala jo je odgnati. Zato se je L'udmila presedla na malce bolj oddaljene stole. Ljudje so hodili gor in dol in L'udmila je po dveh dnevih brezupnih prizadevanj, da bi se vrnila v bolnišnico, doжела, da zanjo tam ni prostora. Vendar ni imela kam, in tako se je predstavila na polikliniko, ki je bila z bolnišnico povezana s hodnikom. Tako je bilo varneje. Celodnevno sedenje na enem, in to tako obljudenem mestu, kot je urgentni center, se lahko ne bi dobro končalo.

Miloš

Obleče si bolnišnično haljo in odide v pritličje v bife kupit časopis, da bo na tekočem z vsem, kar mu je te dneve, ko je tu ležal z razbito glavo, ušlo. Saj ne da ne bi imel interneta na mobiju, ampak varčuje s podatki, ne ve namreč, ali bo ta mesec sploh kaj zaslužil. Reportažo, zaradi katere je bil na trgu na praznovanjih konca starega in začetka novega leta, je delal za prazen nič, kot tudi nekaj posnetkov in intervjuje, ki jih je naredil z manjšo kamero, da bi jih lahko prepisal in do jutra uredil. Nekaj dni po silvestrovem je, on pa okleva na oddelku za kirurgijo in travmatologijo in bo še nekaj časa tukaj, da bodo izključili morebitne posledice. Na srečo lobanje ni imel počene, a vseeno to ni hec, kot je rekel primarij na viziti. Videti je, da bo moral ostati še teden dni, v boljšem primeru brez vikenda. Miloša je malce stisnilo, dandanes odslovijo vsakega, ki ga lahko, v bolnici ostanejo samo resno bolni, on pa se nikakor ni počutil slabo. A si je rekel, če grozi, da se na kakem prehodu za pešce zloži naravnost pod avto, potem bo raje ostal tu. Cele dneve poležava, vsake toliko gre v bife in občasno na skrivaj v halji in vetrovki ven na cigareto. Na pogled je še nekoliko bolj zanemarjen kot običajno.

Nikoli ni izstopal po moški lepoti, a če ga kakšna ženska pogleda poblíž, v njem odkrije nekaj ganljivega. Večina hitro umakne pogled, saj so se pri podobnih moških že tolikokrat opekle. Za mnoge tip z umazano blond lasmi in tenkim, kakšnih trideset centimetrov dolgim čopom na hrbtu ni vreden, da bi vnovič tvegale. Miloš v vsakdanjem življenju na sebi pogosto zazna rahlo začudene poglede, zato s seboj nosi ogledalce. Ob hitri kontroli na obrazu ne najde nobene sledi čokolade niti krvave brazgotine po britju

in tako le zmedeno zmaje z glavo in gre naprej. Če bi mu vsaj katera pojasnila, zakaj. Ne more jih kar ustavljati na ulici in prositi za razlago. Lase na sencih ima rahlo razredčene, toda bodoča pleša že nekaj let ne napreduje prav hitro. Pivskega trebuha se povsem skriti ne da, Miloš nosi ohlapnejše majice. Ve, da bi lahko vsaj malo shujšal, vendar se mu ne ljubi. A ni na svetu že dovolj trpljenja, zakaj bi si ga po nepotrebnem povzročal še sam, in to še takega z negotovim izidom? Kdo ve, koliko časa mu še ostaja, zakaj bi si ga kvaril z dejavnostmi, uperjenimi proti sebi? Njegovi partnerki Silvii vsaj ni treba imeti tistega alarmantnega občutka, da je hud problem, če ima na trebuhu kak obroč več. Saj smo ljudje, ne pa lutke iz reklame. Le da zdaj že nekaj časa ne ve, ali je Silvia še zmeraj njegova partnerka. A to je že drugo vprašanje.

Miloš najraje obleče kavbojke in športni pulover, pod njim pa majico s kratkimi rokavi ali dve, odvisno od letnega časa. Manj je vpadljiv, boljše je. Enkrat na tri štiri leta zamenja okvirje očal, a ljudje niti ne opazijo, da jih sploh ima. Obut je večinoma v kaj, kar je podobno teniskam, kaj nevpadljivega in da ni firma, ne bo menda hodeča reklama nekega mega podjetja. Ko pripravlja reportažo s kakega dogodka, sprejema, podelitve nagrad, se pomeša med fotografe, ki v svojih delovnih cunjah brez kroja in stila ustvarijo kuliso, in izgine med njimi. Opazil je, da mlajši letniki prisegajo na razne hipsterske ali metroseksualne kreacije, a Miloš svojega imidža leta in leta ni spremenil, tako shaja že desetletja. Cilj je udobje, pa tudi, da ni videti, kot da so ga ravnokar izpustili iz zapora in se je oblekel v neke stare cunje z začetka devetdesetih. Oblačila preprosto zmeče v pralni stroj, likati mu jih sploh ni treba. Ko je kolegica v navalu človekoljubnosti in ekoloških pristopov začela nedavno pisariti članke o tem, kako si nekateri slavni več let ne kupijo novih oblačil, da bi varčevali z viri in delom v tovarnah na drugi strani zemeljske oble, kjer se ženske udinjajo za plačilo, s kakšnim tu ne moreš niti na kavo v bolj luksuznem trgovskem središču, se je sam pri sebi začel smejati. Na sestanku je nakladala nekaj o kapsulni garderobi, ki temelji na kombiniranju različnih kosov. Moral je vzeti papirnat robček in se delati, da bo kihnil. Njegova mama je imela v socializmu tako kapsulno garderobo po sili razmer in ni vedela, da se bo nekoč temu tako reklo. Trenutek je razmišljal, ali naj ji to pove in doda, da je zadnja desetletja on sam nerazumljen predhodnik takšnega pristopa, a se je potem odločil, da bo ostal zvest svoji filozofiji – ne biti vpadljiv. Ta mlada koza bi z njim še naredila intervju in se s tem resno ukvarjala naprej. Raje jo bo odmisllil. Mlajši v uredništvu mu vzbujajo trajen in vse bolj intenziven občutek ogroženosti, znak so, da se stara. Nihče od njegovih kompanjonov iz preteklih desetletij ni ostal pri časopisu tako

dolgo kot on, razen če so napredovali – eden v glavnega urednika osrednjega časopisa, drugi v zvezdniškega kolumnista, tretji v ekskluzivnega analitika. Če kdo s časopisa odide, potem gre kam za tiskovnega predstavnika ali predstavnico, svetovalko, vodjo oddelka za odnose z javnostjo česar koli. Miloš je večkrat razmišljal, da bi poskusil kaj podobnega, a ga je vedno zaustavila misel na menjavo garderobe. Moral bi se postriči, se redno briti in nastopati s tujimi stavki oziroma oblikovati besedila tako, da ne bi nič povedala, ob tem se mu je kar stemnilo pred očmi. A tudi zdajšnji poklic si je v prihodnjih letih težko zamišljal. Novinarke in novinarji bodo vse mlajši, on bo vse starejši, veselilo ga bo vse manj. Teme bodo enake ali pa veliko neumnejše. Pred božičem nakupovanje, kuhanje, po božiču hujšanje, plesne zabave, večerne toalete, potem dopust, med tem zdravilne terapije, barvanje pirhov, hujšanje za v kopalke, vrtnarjenje, priprava poletnih jedi, nato šola, spet božič in vse znova, spet od začetka. Včasih pomisli, da bi lahko mirno na novo izdajali stare številke, nihče ne bi opazil.

V tabloidih že leta neuspešno išče temo, ki bi jo lahko uporabil kot predlogo za knjigo. Dolgo je hotel napisati kriminalko, a so ga tudi na tem področju prehiteli mlade hijene. Če se pojavi kaj zanimivega, en, dva napišejo knjigo, kdo po tem na hitro posname film, vsi imajo občutek, da je družba doživela izjemno refleksijo, in svet gre naprej, samo Miloševa frustracija se povečuje. Škarje med njim in svetom se vse bolj razpirajo, ne razume več, kaj se okoli njega dogaja in kaj se od njega pričakuje. Stara se. Samega sebe prepričuje, da ne bi smel popolnoma obupati, knjige lahko piše tudi na stara leta, če seveda ne bo postal tako senilen, da ne bo znal sestaviti večstavčne povedi. Miloševa težava je, kako se uveljaviti, če nisi prodoren. Punca, ki je morda nima več, se ravno zaradi tega približno enkrat na leto in pol z njim razide, potem pa se vrne, saj pri njenih letih prav tako ni lahko najti koga boljšega. Tudi zdaj imata pavzo. Silvia mogoče niti ne ve, da je Miloš v bolnišnici. Malce je računal, da ji bo sporočila sestra, čeprav mu je jasno povedala, da se ona v njegove odnose ne bo vtikala. To je sprejel, več pa ni dal od sebe. Še smiliti samemu sebi se mu ne uspe, kar je najbrž dobro, vsaj ne trpi. Mogoče je otopel od zdravil.

Silvia se je po tridesetem letu hotela poročiti in si zagotoviti neko varnost. Začela je govoriti tudi o otrocih. On je bil takrat že blizu štiridesetih, varnosti nobene, po zaobljubah do konca dni v dobrem in slabem ni hrepenel. In kakšna je alternativa? Menjavati punce vsakih pet let? Boljše ženske, kot je njegova sedanja, za zdaj ni našel, ona verjetno podobno, tako sta pač skupaj in včasih gresta za kratek čas narazen. Takrat se ona za nekaj časa vrne k mami, Miloš pa počiva v svojem dvosobnem stanovanju, ki je

nenadoma večje, prostornejše, ni mu treba paziti, kaj bo kam postavil, kje kaj pustil, česa ne pospravil. Nikoli ne ve, ali in kdaj se bo Silvia vrnila, če sploh. Tuhta, kaj bi se zgodilo, če bi si med njeno odsotnostjo našel drugo. Osamljenih žensk je veliko, a so lepljive, kot bi imele priseske, samo gledajo, kam se prisesati. Mlade so agresivne, stare frustrirane in prav tako agresivne, četudi pasivno. Potem je že boljše ostati v starem odnosu in vsake toliko iz njega izstopiti v samoto. Miloš ne razume moških, ki začnejo po štiridesetem živeti s petindvajsetletnico. Ravno pred kratkim se je neki igralec pritoževal nad svojo hčerko študentko, da mu gre s svojim pristopom na živce, pri tem pa je sam živel z njeno vrstnico. Nikakor si ne misli tako zakomplicirati življenja. Toda ta njegov odnos-neodnos ga tudi ne izpolnjuje več.

Če ne bi bilo poletnih glasbenih festivalov in taborjenj s kolegi, ne bi imel za kaj živeti. Nekaj časa se je zdelo, da ne bo imel več s kom iti, toda nekateri kolegi so se na srečo sčasoma ločili in Miloš se je v njihovi družbi počutil blaženega, lahko si je rekel, da ni ničesar zamudil, ko se ni naprezal s poroko, otroki, vrtci, svetom staršev, ločitvijo, pričkanjem za otroke in preživnino. Ko se družčina dobi pod enim šotorom na kakšnem raftingu, so vsi na istem, samo Miloš je mirnejši in mobi mu ne zvoni tako pogosto.

Nekoč bo napisal roman. Odlično kriminalko. V njej bo razkril svinjarije zdajšnje dobe, vsi bodo padli na rit. Velikokrat si je že začel delati zapiske, potem pa jih je vrgel stran in nato obžaloval, da jih je vrgel stran. Nekatero je spravil, a se jih boji pogledati. Še vedno upa, da bo prišel pravi trenutek, ko se bo usedel – zvečer ali zjutraj – začel in potem nadaljeval. Samega sebe si zamišlja, kako piše, kako se temu posveča vsak dan. Lahko bi obdržal tudi punco, kolege, hodil na festivale, občasno splavarjenje, kakšen izlet v gore. Enkrat bo vse presenetil. Za zdaj mu to ni uspelo. A sanje je treba imeti.

Miloš ve, da za kriminalko potrebuje čas. Toda od kod naj vzame denar za nekaj mesecev dopusta? Svojega vsakodnevnega življenja ne more poriniti na stran, čeprav nima veliko postavk, ne zna živeti le zasilno in se na polno posvečati pisanju. Razmišljal je, da bi si našel mesto v drugem, resnejšem uredništvu, kjer bi opravljal časovno in zmogljivostno omejeno delo, ob tem pa pisal knjigo. Toda kje bo našel tako redakcijo? Star je več kot petdeset, mediji so polni ljudi, ki bi lahko bili njegovi otroci, če bi jih imel. Zaznal je že, da so mlade, predvsem pa mladi do njega prizanesljivi, in tega res ne potrebuje. V zdajšnjem uredništvu že zna slalomirati, preklopiti na avtopilot, če ne gre drugače. Na glas tega ne bi povedal za nič na svetu, toda ne upa si med nove ljudi in povrhu, bognedaj, še pisati o politiki. Če si predstavlja, da bi se s to mizerijo, v kateri je prisiljen živeti, še okoriščal ...

Ima zlo slutnjo, ki je, da ne bi doživel javnega linča, nikoli ni izrekel na glas, namreč da bi bilo veliko tistih, ki se kar tako na splošno borijo proti avtoritarnim in skorumpiranim politikom, popolnoma izgubljenih, če bi njihovi antiidoli izginili. Proti komu bi protestirali? Ob kom bi izpadli pogumni in ugledni? Nekateri od njih imajo podobne totalitarne prijeme, samo ne v politiki, temveč v uredništvih, kjer delajo. Vsi komentarji, v katerih napovedujejo to ali ono, vsa razmišljanja o svobodi, opevanje humanizma se razblinijo kot cigaretni dim, ko gre za to, kakšno življenje v resnici živijo. Miloš se vsaj ne pretvarja, da je brezhiben. V tem je od njih boljši, čeprav tega, razen njega, ne ve nihče. Razlika med zvezdnicami in marsikaterim javnim intelektualcem je, da zvezdnice svoje fiaske prodajajo, medtem ko intelektualci svoje skrivajo, se pa ponašajo z mnenji, prodajajo se za pogumne in dobre, vendar tega nikomur ni treba dokazati. Uf, mu je zavrelo. Pač nič. Raje bo ostal pri tabloidnem dnevniku, čeprav jih je na silvestrsko noč dobil po betici in mora biti zdaj v bolnici.

Na trgu je delal reportažo, bilo je veselo, čeprav ne njemu. Silvestrovanj ne prenese, tolažil se je, da bi sicer zakrknil pred televizorjem, saj so njegovi kompanjoni kar mrknili, kot vedno na božični večer, potem pa kdove zakaj še za silvestrovo. Kakega skupnega bandanja bi bil vesel, a njihove partnerke na Facebooku rade objavljajo selfije s praznovanja s svojimi možmi, tako da težko. Na trgu je igrala neka grozna muzika, mladina se je zabavala, tudi nekateri starejši. Vedel je, da bi mu bilo doma bedno, a si je vseeno predstavljal, kako si predvaja stare vinilke in pije vino. Spet se je zavedal, da punce ne pogreša. Ko se ni vrnila niti tik pred prazniki, se je prilagodil in ji ni kupil darila. Mogoče je pričakovala, da bo prišel k njej in ji kaj prinesel, toda on je zadevo pustil v prostem teku. Za božič je potem šel k sestri, tam je bila tudi mama, znorel se je s sestrinimi otročaji, padel z vrtiljaka tabloidnih novic, videl normalne ljudi, ki sploh ne berejo njegovega časopisa, in to mu je res dobro delo. Ko je pogovor nanesel na službo, je odmahnil z roko, potožil, koliko dela ima čez teden, koliko gradiva mora dnevno oddati, da mora včasih potegniti tudi čez vikend, o vsebini pa je raje molčal. Vesel je bil, ko so zamenjali temo.

Na trg sploh ne bi smel iti. V nasprotju z njim so uredniški otroci vsi po vrsti preudarno vzeli dopust in med prazniki izpuhteli. Šefica v tisti direndaj na trgu ni hotela poslati kolegice z dvema otrokoma, kajti kljub vsem varnostnim ukrepom so praznovanja novega leta malce tudi bojno polje. Poleti nihče ne poliva ali pometa ulic, ne pobira smeti in ne prazni košev, če še kje kakšni so; središče mesta je videti kot kičasta kulisa iz kakega slabega filma, ki jo je po pobegu z odvajanja od alkohola postavil

operetni arhitekt. Mesto tako toliko več privarčuje za silvestrski laserski šov, ognjemet in policiste v centru, ki pa vseh s steklenicami in petardami tako in tako ne polovijo. Fantje so svoje delo očitno opravili odlično, saj je Miloša še pred polnočjo nekdo prav s steklenico treščil po glavi. Na srečo rešilec ni bil daleč. Zdravstveni delavci so se do takrat tam dolgočasili.

Nekaj šivov, protibolečinska zdravila, zatečeno oko, na srečo brez trajnih posledic. Storilec je ostal nekaznovan, saj ga v tisti zmedi nihče niti ni iskal. Miloš je espejevec, časopis ga ne zaposluje neposredno, zato nima koga zaprositi za nadomestilo plače in odškodnino, za podobne incidente na delovnem mestu pa ni zavarovan, saj ne hodi na vojna območja. "Zakaj bi bil na espeju, časopis naj te redno zaposli ali pa bodi umetnik na svobodi," mu je svoj čas govorila punca. Imela je prav, toda zaposlitveno razmerje spada v kraljestvo sanj, uredništvo nima sredstev, da bi zanj plačevalo prispevke, do umetnika pa mu še dosti manjka. Pred zakonom je tako in tako vseeno, ali je umetnik ali espejevec, negotovost je enaka.

V bolnišnici bo ostal še nekaj dni, vsaj pred samim sabo se bo skušal pretvarjati, da je na dopustu, čeprav espejevec nikoli nima dopusta, ima samo proste dneve, s katerimi pa krade samemu sebi. Še tukaj v bolnišnici ima slabo vest, da poležava ali sedi na hodniku pred tevejem. S šefico se je za vsak primer zmenil za dopust. Šla mu je na roko. Njemu se ni treba ubadati s papirologijo, ona pa ne bo imela kontrole varstva pri delu, prikladno za oba. Kdove, kako dolgo bo ta njena dobrohotnost zdržala. Nista v sorodu, odslovi ga lahko kadar koli. Navsezadnje je lahko vesel, da je bilo na trgu, kjer je utrpel poškodbo, vsaj nekaj prič, ki so bile pripravljene potrditi, da se ni poškodoval sam pod vplivom alkohola.

Za zdaj si druge službe ne zna predstavljati, a kaj, če je čas v bolnici primeren ravno za to, da bi začel o njej premišljevati? Ne. Verjetno bo sestro prosil za tableto proti glavobolu. Ker reportaže o silvestrski noči v mestu ni naredil, je moral njegov časopis uporabiti posnetke in informacije od konkurence in naključnih udeležencev. Na srečo se o takih temah ne poroča dlje kot en dan. Zbodlo ga je pri srcu, ko je opazil, da v njegovem časopisu niso niti omenili, da on, njihov kolega, ranjen leži v bolnišnici, vendar razume, mogoče bi imeli sitnosti. Spet ga zbode pri srcu, da se ustraši, ali mu po telesu ne potuje kakšen zablodeli strdek, kaj če ga kap? Kdo bi skrbel zanj? Prepove si, da bi se smilil samemu sebi, in se raje odpravi v bife na sladico, da se založi s sladkorjem. Še prej pa do konca prelista časopis, ki ga nato vrže v koš.

Prevedla Diana Pungeršič

Stefan Zweig

Dostojevski

3. del

Ljudje Dostojevskega

*“O, ne verjemite v enotnost
človeka.”*

Dostojevski

Ognjeniški je on sam, ognjeniški so zato njegovi junaki, kajti vsak človek izpričuje v poslednjem le Boga, ki ga je ustvaril. Niso spokojno uravnani v naš svet, povsod segajo s svojimi čustvi do prvobitnih problemov. Modern, živčen človek v njih se druží z bistvom začetka, ki v življenju ne pozna drugega razen strasti, in s poslednjimi spoznanji jeclja prva vprašanja sveta. Njihove oblike se še niso ohladile, njihovo kamenje še ni razporejeno, njih fiziognomija je še neobrušena. Večno nedovršeni so in zato dvakrat življenjski. Kajti dovršen človek je vendarle že sklenjen in pri Dostojevskem vse hrepeni po neskončnosti. Ljudje se mu zdijo vredni umetniške upodobitve samo tako dolgo, dokler so razdvojeni, problematične narave: dovršenih, dozorelih se otrse kot drevo sadeža. Dostojevski ljubi svoje ljudi samo, dokler trpijo, dokler so oblike njihovega življenja razdvojene, dokler so kaos, ki se hoče v usodi spremeniti.

Postavimo njegove junake pred kakšno drugačno podobo, da bi jih v njihovih posebnostih bolje razumeli. Primerjajmo. Prikličimo vase kakšnega

Balzacovega junaka, kot tip francoskega romana, pa se vzbudi v nas podzavestna predstava premočrtnosti, neomejenosti in notranje strnjnosti: pojem, jasen kot geometrični lik in zakonit kakor slednji. Vsi Balzacovi ljudje so iz ene same, z duševno kemijo točno določljive substance. Elementi so in imajo njihove bistvene lastnosti, torej tudi tipične oblike moralnih in psihičnih reakcij. Komaj da so še ljudje; skoraj že v človeka spremenjene lastnosti, natančni stroji strasti. Za vsako Balzacovo ime lahko najdemo kot odnosnico neko lastnost. Rastignac je častihlepje, Goriot požrtvovalnost, Vautrin anarhija. Nagonska sila, ki dominira v vsakem od njih, je raztrgala vse druge notranje moči in jih stisnila v smer središčne življenjske volje. Navsezadnje bi jih človek lahko imenoval avtomate, s tolikšno natančnostjo reagirajo na sle življenjske volje. Navsezadnje bi jih človek lahko imenoval avtomate, s tolikšno natančnostjo reagirajo na sleherni življenjski dražljaj – in skoraj lahko izračunaš njihovo storilnost kot pri stroju. Kdor se navadi Balzacovega sloga, lahko izračuna reakcijo značaja na dejstva, kot je mogoče pri metu kamna iz moči njegovega leta in teže izračunati parabol. Grandet bo postal razmeroma lakomnejši, njegova hči pa požrtvovalna in herojska. In za Goriota ve človek že tedaj, ko je še kar premožen in je njegova lasulja skrbno napudrana, da bo nekoč svoj telovnik prodal za hčer in razbil srebrno posodo, svoje poslednje imetje. Nujno mora storiti to, spričo enotnosti svojega značaja, zavoljo nagona, ki ga njegovo zemeljsko meso ne pokriva povsem s človeško obliko. Značaji Balzacovih junakov (in prav tako Hugojevih, Scottovih, Dickensovih) so vsi preprosti, enobarvni, smotni. Enotni so, zato jih lahko izmerimo na tehtnici morale. Mnogo barv in tisoče podob ima v tem duhovnem kozmosu edino naključje. Pri teh epikih so le dogodki mnogovrstni, človek pa je enoten; roman sam pa boj za moč proti zemeljskim silam. Balzacovi junaki in junaki vseh francoskih romanov so ali močnejši ali šibkejši od družbe. Življenje premagajo ali pa jih potegne pod njegova kolesa.

Junak nemškega romana, recimo Wilhelm Meister ali Zeleni Henrik, ni tako gotov svoje osnovne smeri. Mnogo glasov ima v sebi, psihološko je diferenciran, duševno polifonski. Dobro in slabo, močno in šibko se v njem zmedeno preliva, njegov začetek je zmeda, in megle ranega jutra mu pooblačujejo čisti pogled. V sebi čuti moči, sicer še nezbrane, še v nasprotjih, še brez harmonije, toda v njem je trdna volja po enotnosti. Nemški genij teži v končnem vedno k redu. In vsi razvojni romani ne razvijajo v teh junakih ničesar drugega kot osebnost. Nekoč bodo moči zbrane, človek se bo dvignil k nemškemu idealu, k vrlinam, “v veletoku sveta se oblikuje” po Goethejevih besedah “značaj”. Od življenja motni elementi se v miru

zjasnijo v kristal, iz učnih let stopi mojster – in z vsakega lista teh knjig, iz *Zelenega Henrika*, *Hyperiona*, *Wilhelma Meistra*, *Heinricha von Ofterdingna* strmi jasno oko odločno v jasni svet. Življenje sklone spravo z idealom, urejene oči ne učinkujejo več zmedeno, ampak so usmerjene k najvišjemu cilju. Goethejevi junaki se uresničijo v svoji najvišji obliki, postanejo delovni, vrli: skušnje jih naučijo življenja.

Junaki Dostojevskega pa ne iščejo in ne najdejo nikakršnega odnosa do dejanskega življenja: to je njihova posebnost. Sploh nočejo v resničnost, ampak od vsega začetka čeznjo, v neskončnost. Njihova dežela ni s tega sveta. Vse vidne oblike vrednosti, nazivi, moč in denar, vsakršna očitna lastnina ni zanje pomembna niti kot smoter (kot pri Balzacu) niti kot sredstvo (kot pri Nemcih). V tem svetu se nočejo niti uveljaviti, ne obdržati, ne uravnati. Ne ohranjajo se, ampak tratijo, ne računajo in večno so neizračunljivi. Sami sebe hočejo čutiti in življenje, ne njegovih senc in odseva zunanje resničnosti, marveč veliko mistično elementarnost, kozmično silo, občutje bivanja. Kjer koli se človek vkoplje nekoliko globlje v delo Dostojevskega, povsod šumi kot najgloblji izvir ta čisto preprosti, skoraj vegetativni fanatični življenjski nagon, prasilno poželenje, ki noče sreče ali trpljenja, ker to so že posamične oblike življenja, noče vrednotenja in razlikovanja, marveč enotno slast, kot jo človek občuti pri dihanju. Iz praznira hočejo piti ti ljudje, ne iz studentov mest in cest, večnost, neskončnost hočejo čutiti v sebi, pozemsko življenje pa ubiti. Poznajo le večni svet, nobenega socialnega. Življenju se nočejo niti priučiti niti ga premagati, hočejo ga čutiti skoraj golega, čutiti kot ekstazo eksistence.

Svetu tuji zaradi ljubezni do sveta, neresnični iz strasti do resničnosti se zdijo liki Dostojevskega najprej nekoliko naivni. Nobene premočrtne smeri nimajo, nobenega očitnega cilja: kot slepci blodijo in tipajo ti vendarle odrasli ljudje po svetu okrog, in kot pijanci. Obstanejo, se ogledujejo, sprašujejo po vsem in bežijo brez odgovora naprej, v neznano: videti je, da so čisto mladi stopili v ta svet in se mu še niso privadili. Človek razume te ljudi šele tedaj, če ve, da so Rusi, da so otroci naroda, ki je bil iz tisočletne barbarske nezavednosti pahnjjen v sredo evropske kulture. Odrezani od stare kulture, od patriarhalnosti, do nove še nezaupljivi, stojijo v sredini, vsi na razpotju, in negotovost vsakega posameznika je negotovost celega naroda. Mi, Evropejci, prebivamo v naši stari tradiciji kot v toplem domu. Rus 19. stoletja pa je za seboj upepelil leseno kočjo barbarske dobe, a nove hiše si še ni postavil. Izkoreninjeni, brez prave smeri so. Še imajo moč svoje mladosti, moč barbarov v pesteh, a njih nagoni so zbegani od tisočeri problemov: roke, polne moči, ne vedo, po čem naj zgrabijo najprej.

In tako hlastajo po vsem in nimajo nikoli dovolj. V usodi naroda začutiš tragiko vsakega človeka, ki ga je ustvaril Dostojevski, začutiš sleherno razdvojenost ali prepreko. Ta Rusija in sredina 19. stoletja ne veda, v katero smer bi: na vzhod ali zahod, v Azijo ali v Evropo, v Petrograd, v "umetniško mesto", v kulturo ali nazaj na kmetijo, v stepo. Turgenjeva pahne naprej, Tolstoja nazaj. Vse je nemirno. Carizem si naenkrat zre iz oči v oči s komunistično anarhijo, pravovernost, od davnega podedovana, se čez noč spremeni v fanatičen, besen ateizem. Nič ne stoji trdno, nič nima svoje vrednosti, svoje mere v tem času: zvezde verovanja ne žare več nad glavami ljudi, v njihovih prsih že dolgo ni več postave. Izkoreninjeni iz velike tradicije so ljudje Dostojevskega pristni Rusi, prehodni ljudje, s kaosom začetka v srcih, polni ovir in negotovosti. Na nobeno vprašanje niso dobili odgovora, nobena pot ni izravnana zanje. Ljudje prehoda, ljudje začetka so. Vsak kakor Cortes: zadaj v plamenih uničena ladja, pred njim nepoznano.

A to je čudovito: ker so ljudje začetka, se v vsakem posamezniku še enkrat začneja svet. In vsa vprašanja, ki so pri nas že odrevenela v hladne pojme, jim še žarijo v krvi. In naših udobnih, uhojenih poti z etičnimi kraji in moralnimi kašipoti ne poznajo: vedno in povsod gredo skozi goščavo v brezmejnost, v brezkončnost. Vsak posameznik čuti kot Rusija v času Lenina, Trockega, da mora ves svetovni red na novo zgraditi, to pa je nepopisna vrednost ruskih ljudi za Evropo: da njihova neizčrpna radovednost vsa vprašanja življenja še enkrat zastavlja neskončnosti. Tam, kjer smo se mi že polenili v naši tvornosti, so oni še polni žara. Vsak posameznik revidira pri Dostojevskem še enkrat vse probleme, premika s krvavečimi rokami mejne kamne dobrega in zla, vsak posameznik spreminja svoj kaos znova v svet. Vsak posameznik je pri njem služabnik, oznanjevalec novega Kristusa, mučenec in oznanjevalec Tretjega kraljestva. Še je kaos začetka v njih, a tudi svitanje prvega dne, ki ustvarja svetlobo Zemlje, in že slutnja šestega, ki bo ustvaril novega človeka. Njegovi junaki gradijo poti novega sveta: njegovo delo je mit novega človeka, ki se poraja iz naročja ruske duše.

Mit, posebno še nacionalen, pa hoče vero. Zato teh ljudi skozi kristalni medij pameti ne bi mogli dojeti. Le čustvo, bratovsko čustvo, jih bo razumelo. Angležu, Američanu, praktičnemu človeku se morajo štirje Karamazovi zdeti kot štirje raznoliki norci, ves tragični svet Dostojevskega pa kot blaznica. Kajti kar je vedno bilo in vedno bo alfa in omega zdravim, preprostim, zemeljskim naravam, namreč sreča, to se zdi tem ljudem najbrezpomembnejše na Zemlji. Odprimo teh petdeset tisoč knjig, ki jih vsako leto sprproducira Evropa – o čem govore? O sreči. Ženska hoče moža, ali pa

kdo želi biti bogat, mogočen, čaščen. Pri Dickensu je konec vseh želja prijeten dvorec v zelenju z živahno kopico otrok, pri Balzacu grad, poleg visokih nazivov in milijonov. In razglejmo se naokrog, po cesti, v beznice, v nizke sobane, v svetle dvorane, kaj hočejo ljudje tam? Biti srečni, zadovoljni, biti bogati, mogočni. Kateri hoče to med ljudmi Dostojevskega? Nobeden. Niti en sam. Nikjer se nočejo ustaviti, tudi ob sreči ne. Hočejo naprej, vsi imajo "višje srce", ki se trpinči. Zanje je sreča nepomembna, zadovoljstvo prav tako, bogastvo bolj zaničujejo, kot da bi po njem hlepeli. Ničesar od tega, kar hoče človeštvo, ne marajo, ti posebneži. Nimajo zdrave pameti. Ničesar nočejo od tega sveta.

Skromneži torej, flegmatični do življenja, indiferentni ali asketi? Nasprotno. Ljudje Dostojevskega so, to sem že povedal, ljudje novega začetka. Pri vsej genialnosti in dinamični razumnosti imajo otroško srce, otroške skomine: nočejo tega ali onega, hočejo vse. In vse skrajno močno. Dobro in zlo, vročino in mraz, bližino in daljo. Pretiravajo, brez mere so. Pri vseh rečeh iščejo superlativ, povsod rdeče žarenje občutij, kjer se običajne zlitine naključnosti raztopijo in ne ostane nič drugega, le ognjeno tekoče, žareče svetovno čustvo; mečejo se v življenje, bežijo iz poželenja v kesanje, iz kesanja znova k dejanjem, iz zločinstva v priznanje, iz priznanja v ekstazo, toda skozi vse ulice svoje usode na vse strani do poslednjega, dokler se ne zgrudijo s peno na ustih ali dokler jih kdo drug ne pobije na tla. O, ta življenjska žeja vsakega posameznika – ves mladi narod, novo človeštvo koprne s teh ustnic po svetu, po znanju, po resnici. Pokažite mi enega samega človeka v delu Dostojevskega, ki mirno diha, ki počiva, ki je dosegel svoj cilj. Niti enega samega ni. Vsi se mečejo kot za stavo, kot stekli v višino in v globino – kajti po Aljoševem pravilu se mora vsak, ki je prestopil prvo stopnico, pognati do poslednje. Na vse strani, v ogenj in mraz grabijo in hlepajo ti nenasitneži, ti neizmerneži, ki svoje mere iščejo in najdejo edino v neskončnosti, vsak plamen, ogenj nemira. Nemir pa je muka. Zato so junaki Dostojevskega veliki trpini. Vsi imajo razjedene obraze, živijo v vročici, v krčih, v penastih krčih. Bolnišnica za živčno bolne – tako je neki veliki Francoz ves prestrašen imenoval svet Dostojevskega; in resnično: za prvi, zunanji pogled, kakšno mračno, kakšno fantastično ozračje! Točilnice, polne smradu po žganju, jetniške celice, zakotja v predmestnih stanovanjih, ulice z bordeli in krčmami, in v rembrandtski mračnosti vrvež zanesenih podob, morilec s krvjo svoje žrtve na dvignjenih rokah, pijanec, ki se mu krohotajo gledalci, deklica z rumenkastim sijem v somraku ulice, božjastni otrok, ki berači na cestnih vogalih, sedemkratni morilec v sibirski katorgi, igralec v pesteh malopridnih tovarišev, Rogožin,

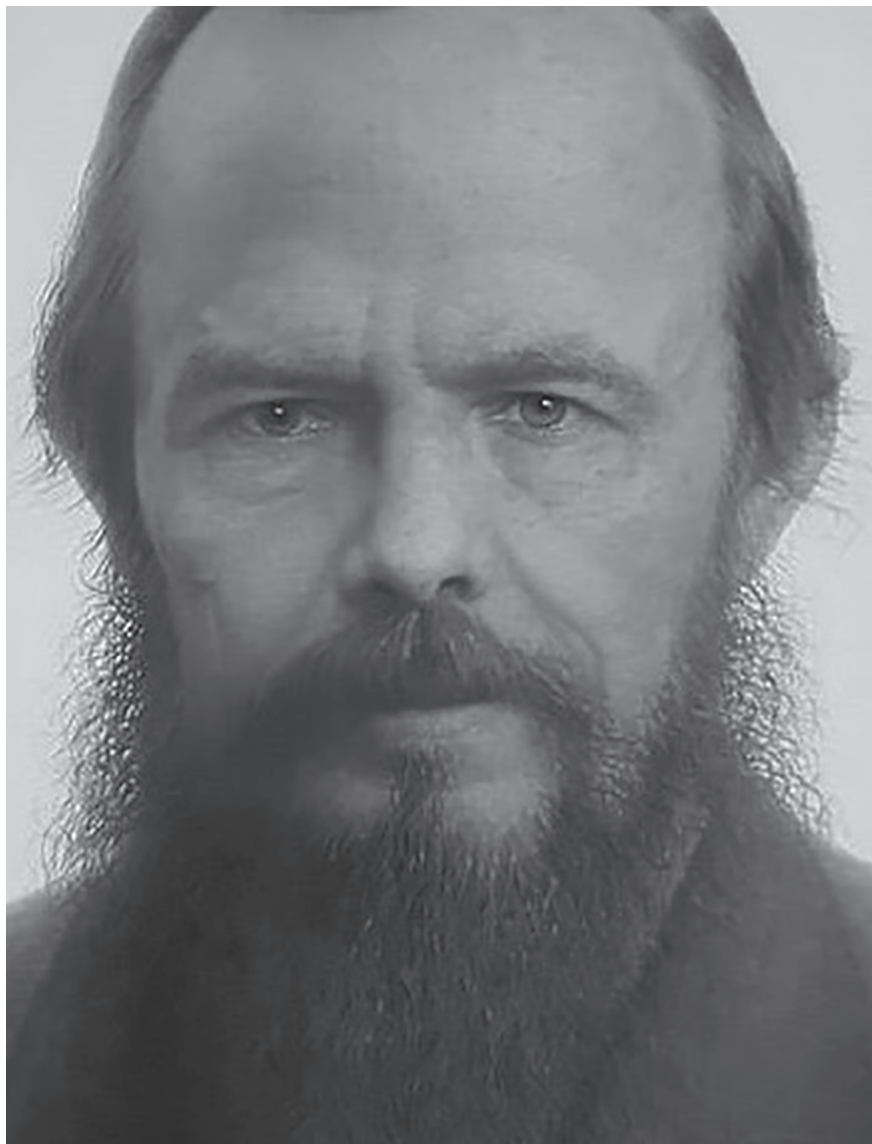
valjajoč se kakor žival pred zaklenjeno sobo svoje žene, pošten tat, umirajoč v umazani postelji – kakšno podzemlje čustev, kakšen Had strasti! O, kakšno tragično človeštvo, kakšno rusko, sivo, večno zamračeno in nizko nebo nad temi podobami, kakšne temine srca in strasti! Pokrajine nesreče, puščave obupa, pekel brez milosti in pravičnosti!

O, kako temno, kako zmedeno, kako tuje, kako sovražno je sprva to človeštvo, ta ruski svet! Zdi se, kot da je preplavljen od strasti, Zemlja pa “prepojena s solzami do svojega najglobljega jedra,” kot togotno pravi Ivan Karamazov. A kot se dozdeva obličje Dostojevskega prvemu pogledu mračno, ilovnato, stisnjeno, kmečko in skrivljeno, a potem blesk njegovega čela, ki žari čez zatopljenost, zemeljskost njegovih potez, razsvetli njegovo globino z vero, tako presvetljuje tudi v njegovem delu duhovna svetloba zamolklo materijo. Zdi se, da je Dostojevski ves svoj svet upodobil iz trpljenja. In vendar je vsota bolečin v njegovih ljudeh le navidezno večja kot pri junakih drugih pisateljev. Kajti v ljudeh Dostojevskega učinkuje nekaj, kar sooči pohoto in slast ob sreči s slastjo gorja, z naslado trpljenja: njihovo trpljenje je obenem njihova sreča, trdno ga držijo z zobmi, grejejo ga v svojih prsih, dobrikajoče božajo, ljubijo z vso dušo. In nesrečni bi bili le tedaj, če ne bi ljubili svojih muk. To menjavanje, to steklo viharno menjavanje čustev v notranjosti, to večno prevrednotenje lahko povsem razjasni morebiti en sam primer, ki se v tisočerih oblikah nenehno vrača: trpljenje, ki ga doživlja človek zaradi ponižanja, dejanskega ali umišljenega. Kakšno preprosto, preobčutljivo naravo, morda majhnega uradnika, lahko užali ena sama beseda, nepomembnost. Prva žalitev je primarni afekt, ki ves organizem podžge k upor. Človek trpi. Razžaljen je, preži na novo žalitev. In druga žalitev pride: trpljenje se torej pomnoži. A čudno: druga žalitev ne povzroča več bolečin. Razžaljeni sicer toži, kriči, a njegova tožba ni več resnična, kajti on ljubi to žalitev. V tem “nenehnem – samozavedanju – svoje sramote je skriven užitek”. Za razžaljeni ponos ima novega: ponos mučenika. In zdaj nastane v njem želja po novih žalitvah, po več in več žalitvah. Začne izzivati, pretirava, provocira: trpljenje je zdaj njegovo hrepenenje, njegov glad, njegova slast: če ga je kdo ponižal, hoče biti (človek brez mere) ponižan do kraja. In trpljenja ne pusti več od sebe, s stisnjenimi zobmi ga trdo drži: kdor mu pomaga, kdor ga ljubi, je zdaj njegov sovražnik. Zato vrže mala Nelly zdravniku trikrat smodnik v obraz, zato Razkolnikov odsune Sonjo, zato ugrizne Iljuška blagega Aljošo v prst – iz ljubezni, iz fanatične ljubezni do trpljenja. In vsi, čisto vsi ljubijo trpljenje, ker edino v njem čutijo ljubljeno življenje, ker vedo, “da lahko človek na tej Zemlji le ob trpljenju resnično ljubi”, in to hočejo, predvsem to! To je njihov

najmočnejši dokaz eksistence: namesto *cogito ergo sum* pravijo oni: *trpim, torej sem*. In ta *sem* je pri Dostojevskem in vseh njegovih junakih največji triumf življenja. Superlativ svetovnega čustva. V ječi vriska Dimitrij veliko himno temu *sem*, tej pohoti bivanja – in ravno zaradi ljubezni do življenja potrebujejo ti ljudje trpljenje. Le navidezno, *sem že* rekel, je torej trpljenje pri Dostojevskem večje kot pri drugih pisateljih. Kajti če je kje svet, kjer ni nič neizprosnega, kjer iz vsakega brezna pelje pot, kjer je v vsaki nesreči še ekstaza, v vsaki brezupnosti upanje, potem je to svet Dostojevskega. Kaj je to delo drugega kot vrsta apostolskih zgodb, legend o duhovni odrešitvi iz trpljenja! O spreobrnitvi k veri v življenje, o križevem potu do spoznanja! O poti v Damask skozi sredino našega sveta!

V njegovem delu se bori človek za svojo poslednjo resnico, za svoj vsečloveški Jaz. Če se zgodi zločin ali žena gori v ljubezni, vse to je postransko, zunanje, kulisa. Njegov roman se dogaja najgloblje v človeku, v prostoru duše, v duhovnem svetu: naključje, usode, dogodki zunanjega življenja so samo gesla, aparat, scenski okvir. Tragedija je vedno znotraj. In vedno se imenuje premagovanje ovir, boj za resnico. Vsak od njegovih junakov se sprašuje kot Rusija: Kdo sem? Koliko sem vreden? Kolikor bolj išče sebe, toliko bolj tudi superlativ svojega bivanja v neutemeljenem, v brezprostorstvu, v brezčasu. Hoče se spoznati kot človek pred Bogom in hoče se izpovedati. Kajti vsakemu junaku Dostojevskega je resnica več kot potreba, mu je eksces – pohota in priznanje pa sta njegova najbolj blažena strast, njegov penasti krč. Notranji človek, vsečlovek, božji človek pronica pri Dostojevskem skozi zemeljskega, resnica pa – in to je Bog – skozi njegovo telesno eksistenco. O, kako pohotno se igrajo s spoznanji, kako jih skrivajo in le na tihem pokažejo – Razkolnikov pred Porfirijem Petrovičem – in potem znova, kako se hočejo prekričati, da bi priznali več, kot je resničnega, kako v steklem ekshibicionizmu razkrivajo svoje napake, kako množijo pregrehe in čednosti – tu, edino tu, v boju za dejanski Jaz je skrita resnična napetost Dostojevskega. Čisto znotraj je skrit veliki boj njegovih ljudi, tu so najslavnejše epopeje srca: tu šele postaja tudi njihova tragedija čisto naša, vsečloveška – in mit Dostojevskega o novem človeku, vsečloveku doživimo v misteriju samorojstva do kraja v vsakem zemeljskem človeku.

Skrivnost samorojstva: tako imenujem v kozmogoniji, v stvarstvu sveta pri Dostojevskem stvarjenje novega človeka. In rad bi zajel zgodbe vseh njegovih narav v eno samo in jo povedal kot njegov mit: kajti vsi ti različni, stokrat variirani ljudje imajo navsezadnje vendarle enotno usodo. Vsi živijo variante enega samega doživetja: učlovečenja. Enak je začetek vseh njegovih junakov. Kot pristne Ruse jih bega njihova lastna življenjska

moč. V letih pubertete, čutnega in duhovnega odraščanja se jim omračijo svobodne in jasne misli. V sebi čutijo kipeti zamolklo moč, skrivnostno gnetenje: nekaj zavrtega, rastočega, izvirajočega hoče iz njihovih nedoletnih oblek. Neka skrivnostna nosečnost jih dela sanjave (to je nov človek, ki v njih klije, a tega ne vedo). Sedijo, "samotni do podivjanosti", v zatohlih sobah, v zapuščenih zakotjih in razmišljajo, dan in noč razmišljajo o sebi. Vse leto tako snujejo v tej čudni ataraksiji, vztrajajo v skoraj budističnem

stanju odrevenelosti duše, sklanjajo se globoko nad svoje telo, da bi kot žene v zgodnjih mesecih prisluhnilo bitju drugega srca v sebi. Vsa skrivnostna stanja oplojenih preidejo; histeričen strah pred smrtjo, groza pred življenjem, bolna grozljiva poželenja, čutne perverzne skomine.

Končno vedo, da so oplojeni z neko novo idejo: in zdaj iščejo, da bi odkrili skrivnost. Brusijo svoje misli, dokler ne postanejo koničaste in ostre kot kirurška orodja, secirajo svoje stanje, razgovore se o svoji stiski v fanatičnih razgovorih, možgane napenjajo tako dolgo, dokler ne grozijo, da bodo zgoreli v blaznosti, vse svoje misli skujejo v eno samo fiksno idejo, ki jo mislijo do poslednjega konca, skujejo jo v nevarno konico, ki se v njihovih rokah obrača proti njim samim. Kirilov, Šatov, Razkolnikov, Ivan Karamazov, vsak teh samotarjev ima "svojo" idejo, idejo nihilizma, altruizma, napoleonske svetovne blodnje, in vsi so osnovali te ideje v bolni samoti. Hočejo orožje proti novim ljudem, ki naj bi nastali iz njih, kajti s ponosom se jih hočejo braniti in jih potlačiti. Drugi zopet iščejo to skrivnostno kal zato, da bi prevpili kipečo življenjsko bolečino z razburkanimi čuti. Radi bi splavili plod, kot ženske skačejo s stopnic ali se hočejo s plesom in strupi znebiti nezaželenega. Besnijo, da bi preglasili te blage vrelce v sebi; včasih uničijo sebe, da bi uničili tudi kal. Namenoma se pogubljujejo v teh letih. Pijejo, igrajo, postajajo razuzdani, in vse to fanatično, do končnega, kot stekli (sicer ne bi bili ljudje Dostojevskega). V pregrehe jih ne žene nemarno poželenje, marveč bolečina. Ne pijejo zato, da bi bili zadovoljni, niti kot Nemci zato, da bi postali zaspani, marveč zato, da bi pozabili svoje blodnje; ne igrajo za denar, marveč zato, da bi ubili čas; niso razuzdani zavoljo naslade, marveč zato, da bi v pretiravanju zgubili svoje resnične mere. Hočejo vedeti, kdo so, zato iščejo mejo. Skrajni rob svojega Jaza hočejo spoznati, predvsem pa lastno globino. V tem poželenju žarijo navzgor, do Boga, se pogrezajo navzdol, do živali, a vedno zato, da bi fiksirali v sebi človeka. Ali pa si hočejo, če se že ne poznajo, vsaj nekaj dokazati. Kolja se vrže pod vlak, da bi si dokazal, kako je pogumen; Razkolnikov ubije staro ženo, da dokaže svojo napoleonsko teorijo; vsi store več, kot dejansko nameravajo, samo da bi dosegli najskrajnejšo mejo čustev. Da bi spoznali svojo globino, mero svoje človeškosti, se vržejo v vsak prepad: iz čutnosti padejo v razuzdanost, iz razuzdanosti v grozljivost in navzdol do najglobljega konca, do mrzle, brezdušne, preračunane hudobnosti, a vse to iz spremenjene ljubezni, iz lakote po spoznanju svojega bistva, iz spremenjenega načina religioznih blodenj. Iz modre čuječnosti se vržejo v vrtinec blaznosti, njihova duhovna radovednost se spremeni v perverzno čutov, njihova zločinstva žarijo do posilstva otrok in umora, a tipičen za vse je stopnjevan odpor v stopnjevani

nasladi: do poslednjega brezna njihove besnosti se trga plamen njihovega fanatičnega kesanja.

A kolikor globlje besnijo v pretiravanju čutov in misli, toliko bližji so že sami sebi, in kolikor bolj se hočejo uničiti, toliko prej se znova vrnejo v prvotno obliko. Njihove žalostne bakanalije so le trzljaji, njihova zločinstva pa krči samorojstva. Njihovo ubijanje samega sebe drobi le skodelo okoli notranjega človeka. Kolikor bolj se napenjajo, kolikor bolj se krivijo in zvijajo, toliko bolj nezavedno pospešujejo rojstvo. Kajti le v najbolj plame-neči bolečini lahko pride novo bitje na svet. Nekaj pošastnega, nekaj tujega mora pristopiti in jih osvoboditi, neka sila mora postati babica ob njihovi najtežji uri, dobrotu jim mora pomagati, vsečloveška ljubezen. Zunanje dejstvo, zločinstvo, ki njihove čute napne do obupa, je potrebno, da rodi čistost, in kot v življenju je tudi tukaj vsako rojstvo osenčeno s smrtno nevarnostjo. Obe najskrajnejši sili človekove zmožnosti, smrt in življenje, sta v tej sekundi globoko združeni.

To je torej človeški mit Dostojevskega: da je vsak mnogovrstni Jaz vsakega posameznika oplojen s kaljo resničnega človeka (tistega pračloveka, ki ne nosi bremena izvirnega greha), s kaljo elementarnega, čistega, božjega bistva. Da donosimo tega pravečnega človeka v svojem minljivem telesu, to je najvišja naloga človeka in najstvarnejša zemeljska dolžnost. Oplojen je vsak, kajti življenje nikogar ne zavrže, a ne rodi vsak ploda. Pri marsikom ta zgnije v duševni nemarnosti, odmre in človeka zastrupi. Drugi spet umrejo v bolečinah, le otrok, ideja, pride na svet. Kirilov se mora umoriti, da lahko ostane resničen, Šatova umorijo drugi, da je njegova resnica dokazana. Tudi drugi, herojski junaki Dostojevskega, starec Zosima, Razkolnikov, Stepanovič, Rogožin, Dimitrij Karamazov, uničijo svoj socialni Jaz, temno, gosenično stanje svojega notranjega bistva, da bi kot metulji vzleteli iz odmrle oblike, krilati iz plazečega, dvignjeni iz zemeljske teže. Skorja duševnih ovir razpade, duša, vsečloveška duša se izlije nazaj v neskončno. Vse osebno, vse individualno v njih je pokončano, od tod tudi absolutna podobnost vseh teh likov v trenutkih njihove popolnosti. Komaj je mogoče razlikovati Aljošo od Starca, Karamazova od Razkolnikova, kako stopajo iz svojega zločinstva s solznimi obrazi v svetlobo novega življenja. Vsi romani Dostojevskega imajo na koncu katarzo grške tragedije, veliko spreobrnitev: nad odbesnelo nevihto in izčiščenim ozračjem plameni vzvišena glorijska mavrice, najvišji ruski simbol sprave.

Šele potem ko junaki Dostojevskega rodijo iz sebe novega človeka, stopijo v resnično družbo. Pri Balzacu triumfira junak, če družbo premaga, pri Dickensu, če se mirno vživi v socialno plast, v meščansko življenje,

v družino, v poklic. Skupnost, za katero se poganja junak Dostojevskega, pa ni več socialna, ampak religiozna, ne išče družbe, marveč svetovno bratstvo. Samo o tem končnem človeku govore vsi njegovi romani: socialnost, vmesni stadiji družbe s polovičarskim ponosom in krivim sovraštvom, vse to je premagano, človek Jaz je postal vsečlovek, in v neskončni ponižnosti, v goreči ljubezni pozdravlja njegovo srce brata v vsakem drugem človeku. Ta končni, očiščeni človek ne pozna več nobenih razlik, ne zaveda se več socialnega položaja: gola kot v raju ne pozna duša nobenega sramu, nobenega ponosa, nobenega sovraštva, nobenega prezira. Zločinci in vlačuge, morilci in svetniki, knezi in pijanci, vsi se pogovarjajo v najglobljem, najbolj dejanskem Jazu svojega življenja, vse plasti se stekajo, srce do srca, duša do duše. Le to odloča pri Dostojevskem: kako daleč je kdo resničen in koliko resnične človeškosti premore. Kako se je zgodilo to očiščenje greha, to najdenje samega sebe, je vseeno. Kdor je spoznal, razume vse in ve, "da so zakoni človeškega duha še tako neraziskani in skrivnostni, da ni popolnih zdravnikov, niti dokončnih sodnikov", ve, da ni kriv nihče, ali pa so krivi vsi, drugemu ne more biti nihče sodnik, temveč le brat. V njegovem kozmosu ni dokončnih podležev, ni "hudobnežev", ni pekla niti najglobljega kroga kot pri Danteju, kroga, iz katerega ne bi obsojenca dvignil niti Kristus. Pozna samo vice in ve, da blazen človek še vedno bolj duševno žari in je bližje resničnemu človeku kot pa ponosni, mrzli in korektni ljudje, v katerih je resnični človek zamrznil v meščansko zakonitost. Njegovi resnični ljudje so trpeli, zato spoštujejo trpljenje, s tem pa poznajo poslednjo skrivnost Zemlje. Kdor trpi, je z usmiljenjem že brat in vsem njegovim junakom je groza tuja, ker gledajo le na notranjega človeka, na brata. Imajo vzvišeno zmožnost, za katero je Dostojevski nekoč dejal, da je tipično ruska: da ne morejo dolgo sovražiti, zaradi tega pa razumejo vse zemeljsko do neomejenosti. Še se večkrat prepirajo, vsi, brez izjeme, še se trpinčijo, ker se sramujejo lastne ljubezni, ker imajo svojo ponižnost za slabost in ne slutijo, da je najplodovitejša sila človeštva. A njihov notranji glas že pozna resnico. Medtem ko se med seboj z besedami sramotijo in sovražijo, se njihove notranje oči ves čas razumevajoče opazujejo, ustnice poljubljajo trpeča bratska usta. Goli, večni človek v njih je spoznal samega sebe – in ta skrivnost vsepremirja v bratovskem spoznanju, ta orfejski spev duš je lirična glasba v mračnem delu Dostojevskega.

Iz knjige Graditelji sveta, ki jo je leta 1966 prevedel Evald Flisar

Helena Šuklje

Preboden s sladko sulico, ti, ki bereš

O pesniški zbirki Iva Svetine Méle

Zadnja in, kot pravi pesnik sam, tudi poslednja pesniška zbirka Iva Svetine je močan *farmakon*, zdravilo, celo obliž. In če zdravila, še posebej zdravila, ki jih lahko kupimo brez recepta, spremlja navodilo, naj se pred njihovo uporabo posvetujemo z zdravnikom ali s farmacevtom, bi tudi pesniški zbirki s skrivnostnim naslovom *Méle* na pot lahko pripisali parafrazo zgornjega predpisa: pred uporabo se povežite s svojim telesom, s svojo animo in s svojimi spomini.

Pesniško zbirko sem dobila v dar junija lani, kmalu po tem, ko je prišla v knjigarne, kot darilo za rojstni dan, in name ni naredila le močnega vtisa, ki traja, ampak me je napolnila s svetlobami in sencami, ki sem jim iskala izvor, da bi na ostri konici prizme našla mavrico, za njo pa ključ do “nikoli končane knjige ... Slovnice ljubezni”. Pesmi so me spremljale celo poletje; knjigo sem prenašala s seboj od doma v našo poletno hiško v Poljanah, od tam na morje, z obale v visečo mrežo pod oljkami, iz mreže v posteljo ... Svetina me je dobesedno šokiral s svojo eruptivnostjo in docela razprto intimno pahljačo. Ali je mogoče, da danes še kdo tako neposredno iskreno, skoraj v klasični, da ne napišem prepovedani, formi in v poetičnem, visoko estetiziranem slogu postavlja spomenik vseprežemajoči ljubezni in ženski, ki je njen izvor? Priznati moram, da sem se vprašala, kako pisati o tako intimni poeziji. Potapljati se v pesmi počasi in v samoti ali se (morda)

pogovarjati o njih z nekom, ki ti je blizu, je eno, napisati in javno deliti svoje razmišljanje pa drugo.

Ivo Svetina je bil tesen prijatelj mojega dedka Igorja Torkarja, od poznih osemdesetih let prejšnjega stoletja pa vse do njegovega slovesa sta imela nadvse lep, skoraj očetovsko-sinovski odnos. Svetina ga je zelo cenil in je napisal več spremnih besed k njegovim pesmim ter izjemen nagovor ob obeležitvi stoletnice njegovega rojstva. Tako sem ga tudi sama nekajkrat srečala in junija lani so nam druženje in morebitno posvetilo v knjigo preprečile le nepredvidene izredne okoliščine.

Zbirka *Méle* je izšla pri Mladinski knjigi v prefinjeni, z vsebino lepo uglaseni opremi v zbirki Nova slovenska knjiga (zbirko je oblikovno zasnoval Radovan Jenko, risbe so delo Ane Sluga). Platnice objemajo pesmi kot nebo, ki ga gledamo skozi zrnato kopreno in za katero ne vemo, ali se skozi rahle odtenke vijoličaste meglice dan nagiba v večer ali zremo v porajajoči se svit na zabrisani meji med nočjo in jutrom, čez katerega letijo sence ptičev, morda tistih, ki jih nosi v sebi dvojica iz knjige. Na hrbtni strani beremo prvo kitico 260. pesmi:

Tako samo ti znaš ljubiti ... po tebi
bom odslej imenoval ljubezen, nikoli več
je ne bom okusil, najsi si bom še tako
divje želel ... samo enkrat, samo ti ...

Da, iz 260. pesmi, kajti v knjigi je zbranih osupljivih 371 pesmi, ki so naslovljene zgolj s števkami. Napisane so bile v kratkem času, morda v dveh, največ treh letih, saj je pesnik v intervjuju z Gabrielo Babnik za AirBeletrino povedal, da jih je pisal vsak dan, včasih tudi po dve, tri hkrati. Kitica lepo nakaže pretežno molovsko tonaliteto zbirke, usodno ljubezen, ki se je zgodila in končala, za seboj pa pustila globok pečat in pesmi, ki so skoz in skoz prežete s kristalno govorico, s čutno nazornim žarenjem podob, s strastno ognjevitostjo in opojno, grenko sladkostjo. Po odkriti, nazorni erotiki in poudarjeni senzualnosti, ki pa nikoli ni banalna ali groba, je zbirka sorodna zbirkama *Joni* (1976) in *Lesbos* (2005): "... vidim / tebe, zardelo od južnih jutranjih žarkov, / lahko, begotno, med vonji Mediterana, / črkujem tvoje lepo ime, božam zloge, / ljubijo se: samoglasniki in soglasniki, / kot takrat, ko sem v tebi ...".¹ A tudi erotika ni sama sebi namen; kot je napisal Igor Divjak

¹ Vsi citirani verzi so iz pesniške zbirke *Méle*.

v študiji k izboru pesmi v zbirki *Plamen iz morja* (Mladinska knjiga, 2018), je “erotika pri Svetini v iskanju pesniške totalitete vedno v tesni povezavi z alkimijo jezika in uporom proti banalnosti.” V pesmih v pričujoči zbirki najdemo tudi za Svetino tako značilne odbleske vzhodnjaške, orientalske duhovnosti in metaforike s ciklično in brezčasno lepoto: “Nisi Mumtaz, živa si, tvoja polt odseva / na gladini jezera, ki že stoletja občuduje / lastno lepoto, Tadž Mahal, oblak, izklesan / iz marmorja, ko dežuje, joka kamen na dnu srca.”; “Divja svila je še vedno v Šantungu, čeprav praviš, / da si oblekla svilo ...”; “Ni je še tako globoke noči, tisoč in ene / noči, da bi v tebi ne ostal do svita. / Pa nisem Salomon, ne ti kraljica iz Sabe, / obsula sva se z darovi, z mirto, z zlatom, s timijanom.”

Zbirka pesmi *Méle* je sicer posvečena Lauri de Noves, Petrarkovi muzi, ki pa jo lahko razumemo tudi kot univerzalno pesniško muzo, s tem pa se Svetinovo posvetilo prav lahko preobrazi v posvetilo tisti ljubezni, ki jo imenuje le *Skrita*, saj je ne more in ne sme imenovati z imenom, kot to večkrat vplete v verze: “Ljubezen moja, Skrivna” in “... Brezimna, niti imena / ne upam zapisati, obsodil bi te na samoto” in še “Mila moja, tvojega imena ne smem izreči, rana / bi zažgala tvoj dom, ker sem, tat, častil / tvoje sladko bitje ...”, pa tudi “Ne povej svojega imena niti rožam, / ... Ne povej svojega imena mojemu poljubu, ... / Ne povej niti ptičem onstran plamena ... / Ne povej ga niti meni, da tem pesmim / za naslov ne bi dal tvojega imena.”

Pesmi bralca zapeljejo v počasno razkrivanje, premišljevanje, zastajanje in vračanje. Brezumno hrepenenje po ljubljeni pretrese in zaznamuje, “... ni ga vetra, ni ga viharja, da bi me odtrgal / od tebe, najbolj resnične pesmi, saj nisi pesem!”. Vendar to hrepenenje ni trubadursko, ne opeva oddaljene in nikoli dosežene ljubezni, ampak sadež, ki je bil, čeprav prepovedan, zaužit in izgubljen: “... noč je prekratka / za vse, kar si morava dati: žerjavico, utrinke / in zaobljubo, da se to ni zgodilo.”, “... koprnenje / je silnejše od viharja, ko spomladi razburka / jezero, najino jezero smaragdne tišine, / saj se ne vrneva več, da bi videla, / kako labod zarije svojo belino v Ledino naročje”. Gorje tistemu, ki ljubi bolj ... “Le kdo mi bo dal moč? (...) / ... koga naj prosim, da mi / pomaga?, koga, če verjamem le vate?” Da, gorje tistemu, ki ljubi bolj, gorje tistemu, ki si bolj prizadeva biti ljubljen in mora naposled uzreti in “prenesti, da drugi noče biti več z njim, ko se je vse omejilo na željo, da ne bi povzročali bolečine,” kot zapiše sijajni Javier Marías. In potem, naj se radosti, da se mu je nekaj tako lepega, enkratnega zgodilo, ali naj toži, ker se je končalo? Pesmi odgovora ne dajo, saj odgovora najbrž ni in ga ne more biti. Pa vendar, nam in tistim, ki pridejo za nami, ostajajo pesmi, z njimi pa skrivnost.

Skrivnost, ki nas ovije kot Monetovi lokvanji v pariškem Musée de l'Orangerie, v katerega vstopimo skozi ozek prehod, za katerim se nam druga za drugo odpreta dve ovalni dvorani, okrog in okrog obdani s platni osupljivih razsežnosti, kot je osupljiva količina Svetinovih pesmi. Modrina vode, sočno zelenje, belo rožnati cvetovi lokvanjev in valujoči lasje vrb žalujk, ki se ogledujejo na gladini, so čudež, stkan iz barve in slikarjeve sile, v katero se ujamemo kot nočni metulji v svetlobno past, da skupaj z njim krožimo po dvorani in se znova in znova vračamo v spiralasto vrtenje okrog luči, ki je pesem. Kot se lahko znova vračamo med vseh 371 pesmi v zbirki, saj pravzaprav delujejo kot veličastna impresionistična slika.

Pesmi seveda niso impresionistične, prav nasprotno, živijo svoje zelo neposredno izpisano, nazorno, meseno življenje, a zdi se, da se bistvo zbirke razkrije šele, če se od posamezne pesmi odmaknemo, oddaljimo in jo uzremo kot delček velike celote, živi koncentrat, iztisnjen iz srca, ki se zlije v podobo šele, ko se sestavijo hladne ploskve modrin in zelenin, zublji rdeče in globoke violetne, svileno prosojna belina ter boleče sivine in črnine. Vsa ta impresija nas zalije kot brezdanje morje, golo in razkrito v svojem hrepenenju, zlata plošča obljubljene dežele, ki se razteza do obzorja in čez in rojeva poezijo. "... Ti si moje upanje, / pesem, obišče me vsako noč, komaj znoči / se, že greš, sejalka besed, mimo mene, / da vsrkam semena, iz njih požene / še pred jutrom pesem, samo ti jo slišiš, / čutiš njeno toploto ..."

Zbirko otvori pesem, še ožarjena s srečo harmonije in čutnosti, čeprav v opoju že zaslutimo nevarne kaplje strupa.

1.

Nisi glina, vlažna, ko te gnetem,
slišim solze tvoje sluznice, čutim kri,
plimuje pod mojimi prsti.
Prst sprejmeš dar, zrno umrem,
rodiš klas, zaljubljeni veter naju ziba,
jambor in jadro v kristalnem jutru,
ko se v zboru ptičev prebudiš, glinena grlica.

Opoldan plaho piješ sinjo vodo,
s katero se nebo dobrika zemlji;
Na njej leživa, sešita z bolečo struno,
na kateri zveni divji zven norosti,

razkošno naročje *primavere* naju odnaša
na jug, kjer prede sončna zver.
Otroka ji izročava sebe, da se odžeja.

Vse pesmi so napisane kot nagovor v drugi osebi ednine, kot neskončno dolgo, nikoli končano pismo neimenovani ljubi, “vedno ti, ljubljena ...”. Zato so skrivnostne, živijo svojo dvojino in se zasvetijo tistemu, ki se jim je pripravljen prepustiti, ki se je pripravljen uglasiti z njimi in si jih pristaviti k prsim, kot mama svojega otroka, da začuti dihanje in utrip srca.

Pesmi se ne obračajo k bralcu, ne prizadevajo si, da bi jih občudovali, same sebi so dovolj, rastejo skozi dišečo sluznico, mokri cvet potonike, divjo norost, slavijo roko na drhtečem trebuhu, mavrične kačice jermenčkov na poletnih sandalih, ki se smejo dotikati gležnjev ljubljene, grenko sladkobo školjke, gladke ostrige, sladko past mehkega tkiva škrlatne maline, naliv zlatega neba, strup, sladek, a smrten.

So dnevi in ure, ko ostajajo okna pesmi zaprta, a to je odvisno od bralca. Pesmi ne morejo vedeti, v kakšnem razpoloženju ga bodo našle, s tem se tudi ne ukvarjajo, to ni njihova naloga. Zato jih je treba brati znova in znova, tudi s predahi in počasi, da se z njimi uglasimo, da jih uzremo in nas zalijejo kot gladka svila, gosta in težka, ki nas prekrije scela, da pod njo začutimo toploto svojega telesa in odsev neke, morda svoje dvojine kot potopljeno Atlantido.

Pesmi so zelo osebne, boleče iskrene, vendar niso zasebne na način, da bi obležale na tleh kot v kakšni resničnostni predstavi. V eseju *Odgovor poezije* (1991) Svetina zapiše, da je “Dušan Pirjevec zanj pomemben zato, ker ga je naučil misliti poezijo in ne le misliti o poeziji”. In v zbirki *Méle* jasno začutimo tudi, da pesnik piše ljubezen in ne piše o ljubezni. Diana Pungeršič je o knjigi za radijsko oddajo S knjižnega trga zapisala, da “je Svetina kot pesnik, čeprav se v kontekstu buhteče čutnosti sliši protislovno, mojster zadrževanja, igre približevanja in oddaljevanja, ki je temelj erotike in tantrike”. Čeprav razkošno čutnost ljubeče dvojice spremljamo od blizu, so v pesmih zamolki, ko stvari niso izgovorjene, tako pa bralcu ponujajo prostor, ki ga lahko dopolni s svojimi doživetji in občutji ter tako vstopi v svojo zgodbo, to pa pesmi dviguje nad golo partikularno izkušnjo določenega para.

Ko jih spustimo vase, utišamo svojega notranjega cenzorja in jim odpremo svojo delto, pozlačeno z zahajajočim soncem, razprto v morje, v globoko vodo, v viskozno raztopino spominov, duše in telesa, se lahko

dotaknemo usedlin ljubezni, morda daljnih, ali pa tako tihih in skritih, da ne vemo, ali smo jih živeli zares ali prihajajo iz nekega drugega, minulega življenja.

Žal se danes zdi, da v minulo življenje odnosov nezadržno drsijo celo povsem običajne ljubeznivosti med moškimi in ženskami. Kot je v svojem eseju za lansko majsko Sodobnost napisal Nara Petrovič, “aktivisti za družbeno pravičnost povzemajo ideje ... Ni nujno, da so sploh kdaj slišali za kritično teorijo. Dovolj je, da vedo za tri temeljne vrednote: enakost, raznolikost in vključenost; da sovražijo arhetipskega zlobneža: belskega supremacista; da podpirajo arhetipsko superherojko ...”. Omniprezentna zaskrbljenost za korektno izreko v govoru in ravnanju je privedla samocenzuro v odnosih tako daleč, da si moški, ki nikoli niso ali ne bi nadlegovali žensk, ne znajo – ali pa si enostavno ne upajo – več dati ženski niti komplimenta.

Zato pa sem ob branju Svetinovih pesmi dobila občutek, da je zbirka pesmi *Méle* tudi svojevrsten oblič za odnose med spoloma, za katere se zdi, da so padli s tečajev, se prekucnili in obležali na tnalu korektnosti. Pravzaprav tudi svojevrsten oblič za druge odnose v družbi, v kateri po eni strani odmirajo obredi, po drugi strani pa se lahko pod okrilje umetnosti vtakne kakršno koli ekscesno vulgarnost, primitivno seksualnost in agresivni performans. Svetina, nasprotno, piše o ženski z ljubeznijo, ki je odkrito erotična, senzualna, a tudi mila in plemenita, povzdignjena ne samo na visoko estetsko raven, ampak tudi vrača vero v lepoto dvojine, pa četudi se ta lepota prej ali slej konča.

Svetina ne podleže nobeni samocenzuri, ker je očitno, da ni potrebna, saj izhaja iz sebe, iz svojega čistega, iskrenega odnosa do drugega, še posebej do nasprotnega spola. V intervjuju z Gabrijelo Babnik pravi, da “je v *Smislu rože* poleg svoji najožji družini hotel postaviti ‘spomenik’ tudi vsem tistim dekletom in ženskam, ki jih je ljubil”. Knjigo je posvetil svoji varuški Štefki Bevk - Keki, brez katere, kot pravi, tudi njega ne bi bilo. O ženskah piše s posebno naklonjenostjo, ljubeznijo in spoštljivostjo, o obeh sestrah, mami, ženi, in pove: “... ker vedno sem ljubil, brez prestanka ...”

Zdi se, da Svetina v pesmih, kljub temu da hrani svojo sončno zver, tigr, ki prede in je ime za naslado, daje ženski prostor, da diha in je to, kar želi, na koncu tudi tako, da odide, saj “če nekoga resnično ljubiš, ga pusti, da gre,” kot Svetina tudi pesmim pusti, da gredo med bralce in za njimi tiho in ljubeče zapre vrata.

*

V zadnji, poslednji pesmi zbirke pesnik "išče pot, da pobegne iz življenja ...".

371.

Tebi, še vedno si moje edino jutro,
svetnica, oblečeno v mrzlo luč zime,
Lucija, Sredozimka, tvoj glas doji čas,
ni ga več, nočeš se ga spominjati.

Oblečena v rožnate vrtnične liste, dotik zime,
zjasni se nebo srca, odhajaš od doma,
v belino, nekje daleč je vzbrstela,
tam, kjer sva bila velika Sreča.

Vsak požirek teme je bil dolg leto dni,
tri sva izpila:
v senci cipres, umirajočih sveč, zaupljivih kresnic ...

Iščeš mir, jaz pot, da pobegnem iz življenja,
Kostarika, otoki brez imena, valovi delfini,
delfini deklice, da me potegnejo na dno ...

niti školjka se ne bo imenovala po meni.
Samo ti, ki si še vedno moje jutro ...

Misli Oswalda Spenglerja iz knjige *Zaton zahoda*, da "bosta nekoč zadnji Rembrandtov portret in zadnji Mozartov takt prenehala obstajati – čeprav se bosta morda obarvano platno in list papirja z notami ohranila –, in sicer zato, ker bosta izginila zadnje oko in zadnje uho, ki bi jima bilo njuno sporočilo še dostopno," se lahko zoperstavi (ne samo, ampak tudi) celoten opus pesnika, dramatika, esejista in prevajalca Iva Svetine in (ne samo, ampak tudi) njegovi bralci. Kajti njegov opus je resnično enormen. Poleg triintridesetih samostojnih pesniških zbirk je napisal številne drame, od katerih nekatere, čeprav nagrajene, žal (še) niso bile uprizorjene, objavljjal je teoretske eseje o poeziji in dramatici, napisal je tudi več mladinskih del ter se podpisal pod številne prevode. Od sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je vstopil v besedno ustvarjanje, je prejel mnogo nagrad. Za pesniške zbirke so se zvrstile zlata ptica za zbirko *Botticelli* (1976), nagrada Prešernovega sklada za zbirko *Péti rokopisi* (1988), Veronikina nagrada za zbirko *Lesbos* (2005) in Jenkova nagrada za zbirko *Sfingin hlev* (2010).

Prejel je štiri Grumove nagrade za dramska besedila (*Biljard na Capriju*, 1987; *Vrtovi in golobica*, 1992; *Tako je umrl Zaratuštra*, 1996; *Grobnica za Pekarno*, 2010), leta 2021 pa tudi nagrado krilata želva za najboljši knjižni potopis, za poetični roman *Malabar*. Že naslednje leto, 2022, sta *Malabarju* sledili še dve knjigi, pesniška zbirka *Méle* in roman *Smisel rože*, ki, kot pravi avtor, ni avtobiografija, ampak knjiga, v kateri je zbral svoje raztresene spomine, z njimi pa postavil tudi nepreklicno piko svojemu več kot petdesetletnemu literarnemu ustvarjanju. Tako je povedal na predstavitvi dela in potrdil še kasneje v več intervjujih. Ali naj v pesnika še naprej vrtamo z vprašanji, ali morda vendarle namerava napisati še kaj, naj ga še naprej sprašujemo o “zarečenem kruhu”, naj ga prosimo, da nam nameni še kakšno knjigo? Mislim, da je pošteno, da ne. V pogovoru s Samom Rugljem za Buklo je povedal, da bo pri odločitvi vztrajal, ampak ne zaradi “zarečenega kruha”, temveč zato, ker ga pisanje ne zanima več in ker je postoril, kar je bilo treba postoriti. S tem se lahko strinjamo, saj je Svetinov opus tako obsežen, da je pesmi, dramatike, esejistike in proze za eno življenje avtorja in za eno življenje bralca, željnega njegove literature, res veliko, morda mu le nekoliko težje verjamemo, da ga pisanje ne zanima več, bolj se zdi, da se je od pisanja umaknil ali odmaknil. Bralci si sicer lahko obetamo, da bomo dobili še eno njegovo delo, poetični roman o največji, pri enaintridesetih letih preminuli pesnici italijanske renesanse Gaspari Stampi z naslovom *Mal di mare*, za katerega je avtor omenil, da je že napisan in še čaka na izdajo. Upamo pa lahko in pesniku tudi iskreno želimo, da mu bo žirija za Prešernovo nagrado končno podelila tudi najvišje priznanje za življenjsko delo na področju literature.

Zato bi si drznila oporekati njegovemu mnenju, ki ga izpelje iz vprašanja o smislu rože, namreč da roža nima smisla, saj (le) vzklje, se razcveti, diši, obiskujejo jo drobna leteča bitja, umiva jo dež, veter otrese cvet, pozimi zaspi, se spomladi znova prebudi, razcvete, a svetu je čisto vseeno, kakšna je videti, svet je, kakršen je, in zato tudi pisanje nima smisla. Svetina za svoje delo celo pravi, da se je “hipoma, po pol stoletja te rabote, nekega novembrskega dne pred tremi leti nenadoma zavedel, da pisanje nima nobenega smisla, saj je več kot petdeset let pisal, namesto da bi živel”. Pa vendar. “Umetnost je spomin na paradiž,” je rekel Plečnik. In Svetina je ukanil smrt z ljubeznijo in s pesmijo, s spominom na paradiž, z arabesko, ki se zasveti iz harmonije, čeprav “sešite z bolečo struno, na kateri zveni divji znoj norosti”.

Pesmi, ki jih beremo v zbirki *Méle*, so kristalizacija nekega odnosa, trpko zveneč, a magičen *hommage* ljubezni, ki ne glede na pesnikovo misel, da

“celo na dnu sreče, ki jo rojeva ljubezen, leži ostro rezilo bolečine”, že s svojim obstojem, čeprav minljivim za določeni par, zanikuje strašljivi nič, mrzlo temo in gluho praznino, s svojim vitalizmom in cikličnim prehajanjem jih premaga in se prerodi v novi dvojici tudi tako, da se prelije v pesem, zgodbo, podobo, zven in ples. Proti koncu knjige *Smisel rože* avtor za poezijo sicer napiše, da “ni nič drugega kot laž. Izklicuje besede, ki se prilegajo tvojemu temnemu razpoloženju in jih nizaš eno za drugo v ogrlico ... da bi jih zjutraj ... položil na vlažno blazino iz solz. (...) To nikakor ni zdravilo, to so nabrekle, patetične besede, ki ne zmorejo sočutja.” A vseeno lahko navkljub tem mislim, ki so morda vendarle bolj pesnikov strah, da bi tako bilo, čisto preprosto rečemo – zaradi rože svet je lepši in lepši je tudi zaradi pesmi.

Dokler bodo obstajali bralci, ki bodo knjige prenašali s seboj od doma v poletne hiške, od tam na morje, z obale v viseče mreže pod oljkami in iz mrež v postelje, bodo obstajala tudi telesa, anime in spomini, ki jim bo napisano ne samo dostopno, ampak se bo v njih tudi obudilo, preoblikovalo in ponovno zaživelo bivanje, ki bo nemara drugačno, a bo s seboj nosilo jasen odtis in genski zapis, predvsem pa zdravilo za črni kaos in mrki nič.

Alenka Urh

Mirana Likar: Ženska hiša.

Novo mesto: Goga, 2022.

Pisanje Mirane Likar se spretno giblje tako v romanesknem kot v kratko-proznem habitatu. O tem priča že njen prvenec, zbirka kratke proze *Sobotne zgodbe* (2009), ki je bil nominiran za prvenec leta in za nagrado fabula. Tudi zbirki kratkih zgodb *Sedem besed* (2012) in *Glasovi* (2015) izkazujeta avtoričino slogovno gibkost in občutek za dobro zgodbo. To je bilo očitno tudi, ko je njeno pripovedovanje prestopilo bregove kratke proze in začelo dolbsti širšo romaneskno strugo: leta 2017 je izšel *Babuškin kovček*, leta 2020 pa *Pripovedovalec*, s katerim se je Mirana Likar uvrstila med nominirance za kresnika in Cankarjevo nagrado.

Ženska hiša torej predstavlja povratek h kratkoprozni formi, ki bralcem prinaša šopek devetih zgodb. Te bralcem odstirajo življenja različnih posameznikov, ki se bolj ali manj naveličano sprehajajo po prepadnem robu družbe, za vse pa je značilno, da z morebitnimi privilegiji, a precej pogosteje s prikrajšanostjo, plavajo v isti sladko-kislo-grenki čorbi, ki se ji reče življenje. Pravzaprav junake tok prej odnaša, kot da bi v njem zares plavali, nosi jih povodenj časa, prostora in širšega družbenega dogajanja. Z vsem, kar je in kar postaja zgodovina, se hlastajoče pomikajo in obupano iščejo nekaj, kar so spotoma izgubili: bodisi identiteto, smisel bodisi zgolj kanček pomirjujoče stalnosti in stabilnosti. V življenja večine junakov, ki naseljujejo *Žensko hišo*, je na neki točki zarezala vojna kot tista nepremostljiva

raztrganina, ki je ni mogoče kar tako zakrpati, saj še dolgo po tem, ko zadnji borci odložijo orožje, kroji življenja posameznikov, družin ter nacionalnih in večnacionalnih skupnosti. Eden od idejnih zapikov *Ženske hiše* je, da smo ljudje v veliki meri odvisni od spleta in prepleta okoliščin, ki so za posameznika povsem naključne in nanje nima nobenega vpliva, pa naj gre za (navidezne) malenkosti ali pogoje tako rekoč zgodovinskih razsežnosti.

Že v uvodni zgodbi *Samostan* srečamo mlad črnogorski par, ki svoje upe na boljšo prihodnost polaga v redne obiske samostana – če ju ne bo uslišal sveti Vasilij, bo imela morda več posluha sveta Ksenija. Kraj, kjer z odprtimi rokami sprejemajo prošnje in kuverte, obiskujejo tudi turisti in človek mora verjeti v čudeže, če že v nič drugega ne more; poletna sezonska tlaka za pičel zaslužek ne more odtehtati celoletne zatohle stagnacije, s katero mladi par nima kaj početi in, kar je še huje, od katere ne more živeti. Ko nazadnje do takšnega čudeža res pride, avtorica z eno potezo natakne vajeti sreči, ki se jima je takrat enkrat in edinkrat nasmehnila, ter pokaže, kako smo kljub vsem zunanjim sponam pravzaprav večni ujetniki nas samih ter naših zavednih in nezavednih strahov.

Tudi zgodba *Osem brontozavrovih kosti* pripovedno napetost črpa iz pretekle travme. Ostarela vojna sirota, zdaj že dedek, obuja spomine na tragično otroštvo in mladost, ko so ga pošiljali od ene rejniške družine k drugi. Je človek, ki ga spomin na to, kdo je, nikoli ne bo zapustil, saj ga sploh nikoli ni imel; junak namreč ne ve, kdaj se je rodil, kot kdo se je rodil in komu se je rodil. Iz te izvirne praznine je sicer tekom življenja uspel stkati nekaj Jazu podobnega, na osem brontozavrovih kosti je zlil vseh šeststo veder mavca (avtorica se pri tem naveže na Twainovo primerjavo med pisanjem Shakespearjeve biografije in rekonstrukcijo brontozavrovega skeleta), da je dobil nekaj trdnega, kar lahko postavi na ogled sebi in drugim.

Tretja zgodba *Dionizovi prašički* odstopa od doslej načrtanega tematskega obnebjaja, toda ko zbirko preberemo do konca, vidimo, da na podoben način izstopata vsaj še dve zgodbi, to sta *Obrobno* in *Parada*. Toda če *Dionizovi prašički* s svojo zgodbo o slovenski študentki mednarodnega prava na Nizozemskem, ki s finsko kolegico raziskuje tudi manj prizemljene in bolj opojne plati študentskega življenja, še vključuje nekaj zanimivih, čeprav nenadnih pripovednih obratov, pa z zgoraj omenjenima bralec pravzaprav ne ve, kaj bi; brez prave poante namreč obvisita v zraku in rušita idejno in tematsko povezanost zbirke.

Zanimiva je pripoved *Pretrgane niti*, ki v kontekstu polpretekle vojne na Balkanu obuja Medejin mit detomorilke. Zgodba je v celoti izpovedana prek izjemno nezanesljivih in vprašljivih pričevanj različnih pripovedovalcev,

bolj ali manj obveščenih opravljalcev, ki so nesrečno družino vsaj bežno poznali. Seveda govorice resnico zgolj oplazijo, bralci posredno in v obri-sih izvemo, kaj se je sploh zgodilo in kaj naj bi do tega privedlo, in prav ta provizorična konstrukcija krhke resnice predstavlja poseben bralski užitek.

Ujetnica lastne preteklosti je tudi junakinja zgodbe *Kri ni voda*, ki zdaj, na stara leta, obžaluje nekatere svoje pomembne življenjske odločitve. Junakinja kot dolgoletna izseljenka drsi iz enega pripovednega registra v drugega in tako tudi na slogovni ravni uteleša breme izmuzljive iden-titete in izgubljenega občutka pripadnosti. Slednji nasploh predstavlja enega od temeljnih gonilnih antagonizmov v zbirki, junaki so razpeti med pripadnostjo tej ali oni krovni celici, temu ali onemu kolektivu, tej ali oni oblasti, iz tega pa izhajajo tudi velika večina težkih bremen in dobršen delež tragičnega naboja njihovih življenj.

S fabulativnega vidika nekoliko prazni in obrobni zgodbi *Obrobno* sledi *Palica*, ki je brž ko ne najprepričljivejša zgodba v tem kratkoproznem iz-boru. Avtorica z izjemnim občutkom stopi v naivne čevljičke deklice, ki si svet še razlaga glede na povsem svoja, od družbe neodvisna in nekonven-cionalna merila. Ta kaotično urejena svoboda, ki jo pozna in priznava le otroštvo, sega tudi na polje jezika, v katerem neskončna igra označevalca in označenca še ni bila zakoličena s konvencijo. Tako nad dejanji vseh in vsakogar bdi vsemogočni kletni *hidrofor*, katerega števec predstavlja vse-vidno in vsevedno stekleno oko, katerega pota so čudna in skrivnostna.

Že omenjena *Parada* je zanimiva predvsem z vidika prvoosebnega ko-lektivnega pripovedovalca, ki nas postavlja v vlogo bolj ali manj prizadetih opazovalcev družbenih neenakosti (kar prek ovinka vendarle deluje ne-koliko kritično in opozarja na kompleksnost perečih družbenih vprašanj), hkrati pa je način boja, ki ga predstavlja mlada mamica in njen za parado ponosa nič kaj meneči se sinek, tako zgrešen, da bralca nehote obide olajšanje, ko se vrata vlaka zapro in mamino *pametovalsko* pravičništvo preglasi "udarjanje koles ob tire". Zagotovo je bil to sicer tudi avtoričin namen, smisel, ki ga je položila v zibko besedila je ravno v tej zgrešenosti, v nekakšni premaknjeni in izkrivljeni ekshibicionistični etiki, po maksimah katere morda res zastopamo to, kar je prav, a iz povsem napačnih vzgibov (si predstavljam, da Kant ni mogel niti slutiti, da se bo nekoč delalo dobro zaradi vsečkov, a toliko je človeško naravo že poznal, da je s svojim kate-goričnim imperativom izključil zgolj interesno delovanje).

Bralec se tako skorajda nekoliko razdraženo, kot bi ga nekdo kriče in nepričakovano izzval na dvoboj, (pre)bere do zadnje, naslovne zgodbe, ki na srečo vnovič poseže po tistih pripovednih globinah, iz katerih črpajo

najboljša besedila v zbirki. Beremo o ostarelem Mostarčanu, ki v ženskem delu hiše, ki se je obranila vztrajnega in neusmiljenega zoba(nja) časa, čaka na vrnitev izgubljene hčere. Po tradicionalni muslimanski arhitekturi je bila hiša zgrajena iz dveh delov, ženskega in moškega, povezana pa sta bila samo z vrati in vzdano omaro v kuhinji, da so moški lahko s polic jemali jedi, ki so jih žene polagale nanje. Šlo je torej za vzdrževanje minimalnega stika, “ženske so skuhale, potrkale in se umaknile”, kar, če pogledamo natančneje, velja za odnos med spoloma v celotni zbirki. Povsod smo priča nekakšni okrnjeni komunikaciji, zadržani predanosti in razkosani pripadnosti. S te plati je naslov nazadnje tudi osmišljen, čeprav se sprva zdi, da je bil izbran povsem arbitrarno. In čeprav se tudi zadnja zgodba deloma ujame v zanko že mnogokrat videne in prebrane *tragike večnacionalnih zakonov* v etničnem talilnem loncu, in to v trenutku, ko začne v njem res brbotati od vročine družbenih konfliktov, zgodba vendarle prinaša dovolj izvirnih zasukov, da zmore prepričljivo nositi lastno idejno tkivo.

Kot zapiše avtorica spremne besede Diana Pungeršič, zbirka *Ženska hiša* pokaže, kako so vojne stanja, ki se ne končajo, le preselijo se v duše posameznikov. To je tudi najmočnejša značilnost pričujoče zbirke, ki sicer ne zmore vselej v zadostni meri napeti pripovednega loka, zato nekatere njene puščice precej negotovo režejo zrak in naposled brez prave energije omahnejo na tla. Tudi siceršnje slogovno mojstrstvo in skorajda eksperimentalna izreka z močnim metaforičnim nabojem, ki smo ju pri Mirani Likar vajeni, tukaj delujeta nekako razredčeno, kot da bi avtoričin prepričljiv prestop na področje romaneskne forme po ovinku vplival na njen sicer pretanjen občutek za snovanje krajših proznih besedil. Kljub temu pa bi knjigi delali krivico, če ne bi ocenili, da *Ženska hiša* vendarle sega dovolj globoko in se v dovoljšni meri dotakne bistva, da bralec po prebrani zbirki ne bo ostal praznih rok.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Katarina Marinčič: Ženska s srebrnim očesom.

Ljubljana: Založba Miš, 2023.

Najbolj jedrnata metafora za opis *Ženske s srebrnim očesom* bi bila najbrž *vihar v žlici vode*. Gre namreč za drobno formo, ob kateri pomislimo na daljšo novelo, ki pa se v nadaljevanju izkaže za notranje tako široko in globoko razvejeno, da ni dvoma, da imamo opravka z romanom. Kot smo pri avtorici že vajeni, nas takoj ob vstopu ovije subtilen, brezhiben, decenten, klasičen slog s sledovi francoske estetike dušilca (*la sourdine*). A tako kot na primer pri vzvišenih klasicističnih Racinovih dramah tudi pri Katarini Marinčič za dušilcem, ki ga vzpostavlja izjemno zadržan slog, vsake toliko počí izjemno močna in natančno umerjena pištola, ki izraste iz vsebine, pa tudi iz sloga samega: iz ironije, paradoksa, kontrapunktov. Fabule je komajda za vzorec, spet bolj za novelo kot za roman, vendar se njen junak pretika skozi labirinte tako kompleksno izpisanih notranjih stanj, da vnovič izgine vsakršen pomislek. Opraviti imamo s koncentrirano, gosto, a hkrati izjemno rafinirano pisavo, zasukano daleč v stran od koordinat trenutnih literarnih in drugih trendov vsečnega, udarnega, enostavnega, pozunanjenega, nezastrttega. Ob *Ženski s srebrnim očesom* (naslov se nanaša na Picassovo sliko *La Celestina*; na njej starkino oko prekriva bolezenska mrena) namreč po dolgem času spet pomislimo na razpravo Viktorja

Šklovskega *Umetnost kot postopek*, v kateri ruski formalist od umetnika pričakuje, da prenovi in pomladi zunanjo pojavnost, tako da njene aspekte nenehno kaže z novih zornih kotov. Vtis je, da Katarina Marinčič razpolaga prav s tem razkošnim, redkim in, zdi se, skorajda neizčrpnim darom pomlajevanja starih stvari, zlasti prek virtuoznih metafor, ki so obenem sveže in popolnoma mimetične, tako da njihov predmet vsakič znova oživi v vseh čutnih in psiholoških tančinah, da je *bolj resničen od resničnosti*. Proti koncu knjige najdemo na primer opis čustva maščevalnosti, ene najstarejših stvari na svetu: “Ne vidi, se je začudil Emil, ko se je od stopniščnih vrat ozrl po lokalu. Ne vidi, kako se Klavdijine oči polnijo z maščevalnostjo. Temnijo, kot bi se vanje zlivalo črnilo, tako staro, tako gosto, da se na njem dela skorjica, prosojna in zlata kot krilo kačjega pastirja.” Za ta opis je poleg izvirnosti značilno še nekaj: da se pisateljica popolnoma umakne za Emila, glavnega junaka svojega romana, njegovi perspektivi ni nič ne dodano ne odvzeto. Emil je po poklicu pisatelj in že po prvih prebranih straneh je jasno, da je dovolj tankočuten in inteligenčen, da avtorica ne zgreši, ko mu, z izjemo nekaj minimalnih (čeprav za bralčevo presojanje odločilnih) avktorialnih posegov, popolnoma prepusti vajeti pripovedi. Zaradi personalne perspektive, ki se učinkovito vzpostavi skozi Emilovo seizmografsko samoopazovanje in širokogrudno razgrinjanje neskončnih prostranosti svojega notranjega sveta, ki je resnično prizorišče, oder romana, obenem pa torišče, kjer se prelamljata junakova zavest in domišljija, ob branju dobimo občutek *écriture de soi*, avtobiografskega pisanja. Slednje postaja čedalje bolj priljubljeno, ne le v Franciji, kjer je v njem izpisana na primer večina opusa lanske Nobelove nagrajenke Annie Ernaux. Čeprav bi morda pomislili, da je *écriture de soi*, podobno kot nekdanji monolog, predvsem posledica “praznega neba” oziroma zatona metafizike, izrinjanja transcendence in pojemanja vere v znanost in napredek, torej razmeroma sodoben pojav, pa je treba biti pri takšnem sklepanju pravzaprav zadržan, kajti že v Montaignevih *Esejih* iz leta 1580 beremo: “Že nekaj let so moje misli usmerjene izključno k meni samemu ... samó sebe proučujem, in če kdaj raziskujem kaj drugega, to brž spet usmerim nase ali vase.”

Navzven je Emil urejen petdesetletnik, pisatelj, poročen, oče, ki pa navznoter tudi sam deluje nekoliko otroško in simpatično negotovo (že na prvi strani se na primer odloči, da se bo mami raje zlagal, kot ji povedal resnico, pisateljica pa nekoliko naprej pomenljivo pripomni, da so otroške za vedno ostale tudi njegove oči). V eni od številnih introspekcij Emil ugotavlja, da je včasih “nebogljeno odljuden”, a nikakor ne mizantrop, saj svoj pogled rad usmerja tudi k drugim, v tuje hiše, kot se izrazi na koncu.

Najbolj značilna za Emila se zdi njegova domišljija, ki ji je že najmanjše znamenje dovolj, da nasnuje ne le psihološki portret opazovanca, ampak njegovo celotno življenjsko zgodbo: "Ogledal si jo je s spokojnim zanimanjem. Vse je videl, vse razumel. Z obraza ji je prebral, kako malo se ji je v življenju zgodilo. V šoli je bila odlična, najboljša v razredu, dobra tudi pri telovadbi, nikoli ji ni bilo nerodno." Nenehno umišljanje prostorov, usod in prizorov se zdi ena od Emilovih najljubših zabav, ki mu (gotovo) pride prav pri pisanju, introvertiranem in hipersenzibilnem, pa tudi ob razreševanju vsakdanjih situacij. Emil se namreč zdi klasičen primer "lepe duše", z neizmerno bogatim in barvitim notranjim svetom, brezbrežnim podgobjem, razpredenim med spomine, zaznave, domišljijo ter vsem vmesnim, še neimenovanim. Vendar se tu zgoraj, na prelazu, tudi zaradi trka s tujim, tršim okoljem – položaj bi lahko zasilno imenovali *Ko Proust zaide na kmetijo* –, zgodi nekaj, kar na Emilove inteligentne psihološke akrobacije vrže povsem novo luč. (Z drugimi besedami: na prelazu počti več pisateljicinih pištol na drugi strani dušilca.) S statusom resničnosti in umišljanjem tujih usod se je avtorica poigravala tudi drugje, na primer v noveli *Zlatko iz Litije* iz zbirke *O treh*, vendar Emilov "primer" izpelje še veliko bolj dosledno in pretanjeno. Poleg tematike umetnika in njegove duševnosti, igre videza in resnice, pisateljica (oziroma njen junak, ne istovetimo!) odpre še eno veliko temo v slovenski literaturi: nasprotje med meščanskim in ruralnim okoljem. Temi, ob kateri takoj pomislimo še vsaj na dve nedavno izdani deli slovenskih avtoric, *Čebelja družina* Anje Mugerli in *Gluha soba* Mojce Kumerdej. Če nekoliko posplošimo, se zdi, da slovensko podeželje v sodobni slovenski literaturi pretežno še vedno fungira kot tuja, neznana pokrajina, polna nenavadnih bitij, pojavov in običajev, kjer se človeku, ki se tja naseli, zelo hitro začno goditi čudne reči; kot bi nenadoma vstopil v vzporedno resničnost, davno preteklost, celo območje mitičnega in iracionalnega. V *Ženski s srebrnim očesom* v mestu popolnoma neškodljivi Emil, esteta in sanjač, na prelazu doživi resno duševno krizo, skorajda zlom, med katerim domačine nenadoma ugleda skorajda kot kateri od Žabotovih junakov: "/.../ kmetavzi nezdravo zariplih lic, prevelikih ušes in krompirjastih nosov, groteskni kakor občinstvo na žanrski sliki z naslovom *Podeželski oder /.../*" In: "Vse tisto zardevanje, režanje, potuhnjeno spogledovanje, škiljenje od strani, izdajalske odbleske sonca na porumenelih zobeh. Ljudje s prelaza, kmetavzi, kojoti, so se mu nagnetli v spomin kot ljudstvo na flamski upodobitvi križanja." Skoraj simptomatično se zdi, da se Emil uravnovesi, takoj ko se spet spusti v dolino oziroma ko s prsti podrsa po živi meji v ograji neke mestne vile. Spet se spomni, da je lepo vzgojen (ta opazka

morda hkrati ironično cilja na Rousseaujevega Emila), ni ga več strah in tudi žensko s srebrnim očesom dokončno potisne v spomin ali podzavest: “Dobro, da sem tak, si je rekel, brez te zmožnosti ne bi zdržal: kar je enkrat za sivim kocem, ostane zadaj.”

V enem od pogovorov je avtorica povedala, da je pri tem romanu nanjo vplival André Gide, vendar je v besedilu vseskozi možno zaznavati tudi sledi poetike Marcela Prousta: na primer v odtenku ironije, podvajanju motivov (Emil na poti domov sreča še eno starco, v prodajalni pa ne more razločiti dveh prodajalk), rabi oklepajev (kot nekakšnega dodatnega komentarja ali povsem arbitrarnega miselnega odvoda) itd. Proustovsko je tudi organsko vpletanje umetniških del v romaneskno tkivo, kar pomeni, da neko umetniško delo ni le omenjeno, ampak postane del dogajanja ali ga celo neposredno usmerja: tako je z osrednjim motivom Picassove starke s srebrnim očesom, ki za vedno prestopi v Emila, Hitchcockovim trilerjem *Gospa, ki izginja*, Radetzkyjevo *Koračnico* ali Goethejevim *Ewig-Weibliche*. Tudi pri Proustu različne umetnine razločno anticipirajo dogajanje (v *Iskanju izgubljenega časa* Proustov prvoosebni pripovedovalec svoj odnos z Albertine večkrat primerja z Racinovo *Fedro*, pripovedovalčeva stara mama živi s knjigami Madame de Sévigné in uporablja njen jezik, Swannu so všeč Botticellijeve upodobitve Matere Božje in odslej išče podoben ženski obraz, v katerega bi se lahko zaljubil, itd.). Vprašanje, ali je bil Proust torej pravzaprav postmodernist, ostaja odprto, *Ženska s srebrnim očesom* pa je s svojim nenadkriljivim slogom, mojstrsko obdelavo zunanje- in notranje-formalnih detajlov ter magično počasnim notranjim tokom razorožujoče delo, s katerim se iz lanske domače knjižne bere nemara lahko primerja le še roman Lada Kralja *Ne bom se več drsal na bajerju*.

Sprehodi po knjižnem trgu

Foto: Roman Špič

Žiga Valetič

Esad Babačič: Navijaj v sebi.

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2022.

Če smo ga vrsto let poznali kot ležernega pesnika, ki je svoje zbirke pustil, da se medijo počasi, kot najboljše knjige, pa se je Esad Babačič pred nekaj leti podal v bolj burne, s časovnimi roki vezane kolumnistično-esejistične vode, kjer že dlje pušča odtise tudi Uroš Zupan. Primerjava med ustvarjalcema ni čisto naključna, saj je bila obema prav glasba vstopna točka v svet umetnosti, pri enem bolj rock, pri drugem bolj pank. In glasbena besedila, seveda: pri enem bolj tista sodobnih trubadurjev, kakršna sta (nobelovec) Dylan in Cohen, pri drugem bolj pesnikov asfalta, kot sta Branimir Džoni Štulić iz zagrebške Azre in pokojni Brane Bitenc iz Otrok socializma, Babačičev prijatelj, ki se izlušči tudi kot tragični lik letošnjega Babačičevega romanesknega prvenca *Balkonci* in upravičeno velja za najbolj izpovednega pesnika med slovenskimi pankerji. Zupanu in Babačiču je zdaj skupna tudi Rožančeva nagrada, le da jo je Zupan lani po petih nominacijah dobil za zbirko *Znamenja v kroženju*, Babačič pa dve leti pred tem že kar za svoje prvo esejiško delo *Veš, mašina, svoj dolg*.

Primerjavo bi tukaj lahko zaključil, pa jo bom peljal še korak dlje, saj nam lahko nekaj pove o odnosu med kolumnami in esei v slovenskem prostoru. Zupan pretežno piše kulturološke eseje, objavljajo mu jih literarne revije in tudi časopisi, kjer in kadar jim eseji, ki seveda vzamejo nekaj več prostora, pridejo prav. Tako so bila posamezna besedila o slovenskih pesnikih

iz *Znamenj v kroženju* že objavljena, za knjigo pa revidirana, dopolnjena in precizirana, kar je širše sprejeta praksa. Znotraj Zupanove esejistike je ta zbirka izkazala največ vsebinske osredotočenosti doslej in je hkrati najbolj pesniško osebna. Pri Babačićevi esejistični zbirki pa osredotočenost niti ni bila pod vprašajem, saj so besedila, ki so večinoma izhajala kot kolumne na zadnji strani Delove Sobotne priloge, učinkovala kot svež podaljšek njegovih pesniških zbirk, pač v drugi izrazni obliki. Ker je bila glavna nit življenje samo, tudi rdeče niti ni bilo treba iskati. In ko so kolumne, ki imajo dvojno dolžino običajnih kolumn, pristale v knjigi, se je pokazalo, da njihovo prestopanje iz aktualistične zasnove v neko nostalgijo za časi, ki so bili, pa jih prav tako tudi ni bilo, mogoče celo bolj sodijo med platnice knjige kot na časopisni papir. In jih je prav zaradi tega vredno brati tudi ob sobotni kavi ali čaju ...

V Sobotni prilogi trenutno kroži osem pisk in piscev in Babačić nika-
kor ni edini, ki tamkajšnja besedila pretaplja v knjige. V resnici je med vsakoletnim naborom del, ki pridejo v poštev za Rožančevo nagrado, vse teže najti eseje, kaj šele celotno zbirko, ki ne bi nastala skozi kolumnistiko ali na podlagi poprejšnjih objav v časopisih ali celo na podlagi spremnih besed (takšna je trenutno *O tistem, ki ždi v meni: trije eseji o Lojzetu Kovačiču Matevža Kosa*). Pisati eseje neposredno za v knjigo si danes časovno komaj kdo lahko privoščijo, po drugi strani pa avtorice in avtorji z objavami v literarnih revijah preverjajo sprotno kondicijo z vsaj bežnim odzivom svojega bralstva.

Dobri dve leti po prvi esejistični zbirki je tu že nova Babačićeva knjiga z običajno večumnim naslovom *Navijaj v sebi*. Knjiga se je kar nekako izgubila v kulminaciji številnih literarnih projektov z njegovim podpisom, od izbora in urednikovanja pri antoloških zbirkah slovenskega panka ter slovenske poezije športa do ponovne izdaje Bitenčeve edine zbirke *Kri* in že omenjenega romana *Balkonci*, ki ga je uredila Gabriela Babnik Ouattara. Avtor v njem dodatno razplasti eno samo razraščajočo se zgodbo, ki tokrat privzame tudi nekaj avtofikijskih prvin. Gre za zgodbo z dvema pripovednima linijama: ena teče avtorju danes, ko med drugim razmišlja o vzpostavitvi Muzeja pank kulture, druga pa teče o ljubljanskem predelu Vodmat, kakršen je bil predvsem nekoč (podobno je Marjan Rožanc recimo pisal o Zeleni jami), pa o panku druge generacije, ki ni izšel iz vil na Kode-ljevem, pač pa iz blokofske, razredne deprivilegiranosti in ga je nemalokrat doletela miličniška represija. Roman razpira vedno nove čustvene odtenke, toda nostalgija ni navadna nostalgija, temveč je v vsem Babačićevem pisanju prelita z veliko pomembnejšim človeškim hrepenenjem, ki se izgublja

v prenasičenosti sveta in družbe. Prav tu so njegovi literarni prijemi tako učinkoviti in obenem nezamenljivi, saj je humor, ki ga uporablja – v času, ko je žanr humoreske v popolnem zatonu in so se nekoč priljubljene televizijske nanizanke *sitcomi* prelevile v *sadcome* – primerno žalosten. In če ne moremo več govoriti o balkanskem humorju, lahko govorimo vsaj o balkanski ironiji, brez katere pa bi bil tudi slovenski prostor, v literaturi in onkraj nje, veliko siromašnejši. Vse to velja tako za eseje kot za roman, ampak če se še za hip pomudim pri slednjem, njegova dobra in tudi slabša plat izvirata iz dejstva, da je bil napisan na dušek. Zanj so se medili le zapiski, ki jih je avtor ustvarjal, ko je v eni od bolj nemočnih točk zadnjega desetletja delal kot čuvaj v Muzeju sodobne umetnosti Metelkova, potem pa čakal na trenutek, ko se mu bo skozi inkubacijo razkrilo, kaj naj z njimi dejansko naredi. Vmes je tragično zaključil življenje Brane Bitenc in čez čas se je pot le nakazala. Medenje, ki je žal izostalo, je bilo v tem primeru delno na strani založbe, saj bi se z večkratnim branjem in s konstruktivnimi posegi lahko izognili nekaterim vsebinskim ponavljanjem. Knjiga, ki je iz tiska prišla februarja 2023, nosi letnico 2022, kar verjetno kaže na hitenje v ciljni ravnini in na lovljenje roka za financiranje znotraj posameznega leta. To pa žal na literarni sceni ni redek pojav.

Zato pa je edini rok, ki ga terjajo časopisni ali revijalni eseji, vezan na izdajo posamezne številke. In prav ta redna spodbuda, ta pritisk in izziv, je v Babačićevem izrazu – v primerjavi s poezijo, ki je z leti postala vse bolj prečiščena in v zadnji zbirki *Včasih* (2021) tudi strnjena – odprla nove razsežnosti upora taistemu tempu življenja, ki je vezan na časovne roke. Na mnoge roke, ki minejo, in na enega, ki je vztraja.

Eseji so dolgi skoraj standardiziranih štiri do šest strani, le peščica jih izstopa po dolžini, izkaže pa se tudi, da jim dolžina pristaja. To so *Luna v košu*, kjer se spominja jugoslovanske košarke in obudi spomin na akcijo *Verjemi v svoj koš*, ki jo je nekoč zagnal sam, pa *Preklete laži za naivne*, kjer se vrne k rock pesniku Štuliću, *Zaporniška izpoved* o igralcu Žarku Lauševiću, ki je po nesrečnem incidentu pristal v zaporu in tam začel pisati štiri knjige, ter na koncu skoraj metafizična mojstrovina *Angeli vedno zamujajo* o filmu Wima Wendersa *Nebo nad Berlinom*, v kateri govori o melanholičnih vzporednicah med Berlinom ter Ljubljano in izpostavi igralca Petra Falka, delno slovenskega scenarista Petra Handkeja in prevajalca Iva Štandekerja, ki je “Handkeja prevajal nazaj v materni jezik, tako kot bi moral nekdo vse nas, ki pišemo v slovenščini, ki je jezik angelov, prevesti nazaj, v naš jezik”.

Eseji so pretežno nastali za Delo, nekaj tudi za Dnevnik in portal LUD Literatura. Uvodni esej *Jezik molka*, ki je pospremil razstavo in bil

objavljen v zborniku *Odjuga* Muzeja novejše zgodovine, govori o usodnih razlikah v poreklu avtorjevih staršev. Tem razlikam Esad kot adolescent ni pripisoval nobenega pomena, niti jih vsem burnim prepirom navkljub ni razumel, četudi ga je mama krstila za Tomislava, slovenski prijatelj pa mu je predlagal, naj mogoče postane kar Edo.

Zdi se, da najraje piše o porazih in o zmagah, le da zmage bolj pripadajo športni zgodovini širšega prostora vse do danes čudežnega Luke Dončiča, porazi pa umetniški generaciji pesnikov in pisateljev (daljše pasuse posveti branju Mozetiča, Debeljaka, Volariča), ki je predvsem sama sebi veliko obljubila in si na pleča – v arhetipsko pesniški maniri – nekoliko mazo-histično naložila odgovornost za marsikateri neuspeh, ki ni nujno njen. Od aktualnih tem najdemo pandemično karanteno in proteste (*Zakaj ne protestiram*), seveda pa bo med ljudmi vedno aktualno tudi prijateljstvo, ki je specifična nit v tem pisanju, nit, ki ji verjetno ne bo konca.

Eno od jezikovnih orodij, ki se jih marsikdo boji uporabljati zaradi potencialne cenenosti, medtem ko jih Babačić uspešno kroti z melanholično liričnostjo, so aforistične akrobacije. “Ne vem, kolikokrat v življenju, če sploh, sem bil zelo srečen, a takrat sem imel zagotovo srečo.” “Angeli imajo majhne beležke, v katere si zapisujejo drobne besede, ki jih vidijo le oni.” “Vsako pisanje je potovanje v neznano.” “Včasih pozabljaš prijatelje, ki so te že zdavnaj pozabili.” In tako naprej vse do pesmi *Besedotvorje* (“Človek, ki vse pospravi, je pospravljen človek.”), s katero se knjiga začne in tudi konča, opraviti pa ima z izpitom iz besedotvorja, ki ga avtorju nikakor ne uspe opraviti, da bi lahko dokončal študij. S tem pa ironijo, ki je njegovo ključno orodje, pripelje do popolnega vrhunca. Življenje, seveda.

Ivana Zajc

Andrej Predin: Arlan pod preprogo.

Ilustriral Peter Škerl.

Jezero: Morfemplus, 2022.

Mladinsko pripoved z naslovom *Arlan pod preprogo*, pod katero se je podpisal pisatelj Andrej Predin in je nastala v sodelovanju z ilustratorjem Petrom Škerlom, zaznamuje napeto, preteče vzdušje. Zgodba nas postavi v izjemno zanimivo deželo pod preprogo, kjer srečamo najrazličnejša bitja: v fantazijskem svetu živijo velikanske pršice, ki “neprestano bljuvajo zbadljivke” in se svetijo v temi, prečkamo pokrajino, polno izgubljenih mlečnih zobkov, kjer živi zobna vila, in spoznamo radoživa bitja, pa denimo okrogle kepice vlaken, ki jih najdemo v popku in odvržemo. Domišljajska bitja delo pred bralca prikljče s prepričljivimi podrobnostmi o njihovem značaju in vedenju, privlači tudi razgibana geografija tega pomanjšanega sveta, ki se zdi prostran. V tem nenavadnem okolju se pojavi izgubljeni deček, ki je pozabil svoje ime in ga k sebi vzame Uhanka, dobro kovinsko bitje z dragocenim kamnom namesto srca. Iz njenih besed bralec izve, da je življenje v teh krajih vse bolj zahtevno. Deželo so namreč preplavili prišleki z ekranskimi glavami, s katerimi so si ljudje ob večerih krajšali čas, saj so se na zaslonih dogajale zanimive reči. Sčasoma so začeli zahtevati denar in nekateri prebivalci so se pri njih tako zadolžili, da so pristali na ulici. Hkrati so prebivalci sklenili, da je pridobivanje znanja zanje nekaj nesmiselnega, poleg tega pa so začeli tujce, ki so jih v preteklosti sicer vselej

z veseljem sprejemali, sovražiti in vnela se je vojna. Težave so se končale, ko je nekdo vse to ustavil s tem, da je ekranska bitja naenkrat ugasnil: "Od takrat je življenje pod preprogo postalo lažje in srečnejše, prebivalci pa so ugotovili, da je znanje precej priročnejše kot prazna glava." Vsi so se tudi odrekli denarju, ki je prinašal zlo.

Antiutopična motivika v delu gre še korak dlje in zaznamuje tudi odnose med liki: некоč so bili tudi prebivalci dežele in pršice zavezniki, pršice so jim z višine pomagale iskati izgubljene predmete, prijetno so se družili, vse dokler se niso pojavili Inšpektorji, ki so od pršic zahtevali, da zanje vohunijo. Harmonija je prekinjena, ko Uhankina sestra brezčutna bitja vnovič oživi in postane njihov vodja. Njen značaj se je spremenil, ko je našla ogledalo in je postala izjemno samovšečna. Najprej so bitja z ekrani namesto glave iskala dragulj, ki ga je med loščenjem nesrečno izgubila, ko pa ga niso našla, je postala sumničava in je od vsakega bitja, ki se je znašlo v deželi, zahtevala, da ima svoje ime. Njeni Inšpektorji so zato iskali tudi dečka, ki je svoje ime pozabil. Prek intimne zgodbe spora dveh sester se tako izriše krizno stanje celotne imaginarne družbe. Deček ima vlogo nekakšnega rešitelja, saj prinaša drugačnost, srčnost in s tem odrešitev: izkaže se, da Uhankino sestro prišlek zanima tudi zato, ker ima čisto pravo srce, sama pa je svoje srce – dragoceni kamen – izgubila.

Zgodbo spremljajo izjemne ilustracije Petra Škerla, ki v rjavih odtenkih in z mnogimi detajli izriše domišljjske pokrajine in prostore, nenavadnim likom pa daje unikatne podobe. Pred nami oživijo rakec in pršice z dlačicami in tipalkami, pa suha južina z dolgimi nožicami, pa Uhanka kot edinstven lik, ki tudi na ilustracijah oddaja toplino in ljubeznivost. Nekonvencionalni prizori, ki jih je ustvarila plodovita literarna domišljija, so ilustrirani brez olepševanj in s preišljenim preigravanjem estetike grdega, ki je za bralce na pragu mladostništva še posebej zanimiva. Primer so dinamično upodobljene pršice, bitja, izrisana s svetlimi odtenki, ki delujejo krhko, a hkrati zastrašujoče. Ilustracije odlikuje tudi odlična karakterizacija likov; slednji na slikah izžarevajo svojo osebnost, kar je posebej opazno pri dvojčicah: dobrosrčna in zlobna sestra sta si na zunaj zelo podobni, razlike v njunih značajih pa so nakazane s preišljenimi podrobnostmi. Na bralca naredi vtis tudi izbrana oprema knjige z debelimi platnicami in tršim papirjem.

Kompleksna zgodba je napeto branje, besedilo strukturirajo nizi dialogov in pripoved, ki drži tempo – včasih še preveč, saj mestoma poteka zelo hitro, vsebina predzgodbe je denimo podana kot sklop hitro podanih dejstev brez posebne prostora za refleksijo. V delu se dinamično

prepletajo načelo družbene solidarnosti, ki ga predstavlja Uhanke, ter načeli kaosa in nadzora, ki ju predstavlja njena sestra. Pomembno je, da pripoved pojasni, kako je prišlo do prevlade zla tako na ravni posameznika kot na ravni družbe. Uhankeina sestra je zaradi nečimrnosti in želje, da bi bila boljša od svoje sestre, postala objestna, ko pa je v deželi pod preprogo prevzela vodstveno vlogo, je slabo ravnala s prebivalci, še posebej s tujci. Posamezniki so nehali sodelovati med seboj, nastrojenost proti tujcem je postala kolektivna, znanje ni bilo več vrednota, kratkočasiti so se začeli z gledanjem ekranov ter tolerirati nadzor in nasilje Inšpektorjev. Svet, ki ga spoznamo, tako ni poln zlobe sam po sebi, ampak so mehanizmi sovražstva osvetljeni, jasno je prikazano, kaj posamezne like motivira za njihovo ravnanje. Pripoved tako preseže zgolj boj med dobrim in zlim; zaznamuje jo več družbenih tematik: od državnega nadzora in sovražstva do tujcev do pomena denarja in znanja, vse to pa je posredovano skozi zelo osebne zgodbe dečka, ki je izgubil svojo identiteto, in para uhanov – sestric, ki sta se razšli. Pri likih Uhanke in njene sestrice opazimo dvojnost, ki je v resnici del vsakega človeka: boj med načeli dobrega ter škodoželjnostjo, z Arlanom pa spoznavamo lik begunskega otroka, ki je v travmatičnih dogodkih izgubil starše in se znašel v družbi, ki ga zavrača. Omenjene tematske niti so v delu prepričljivo prepletene, problemska tematika pa je obravnavana z vso potrebno senzibilnostjo, zato bo delo *Arlan pod preprogo* mladim bralcem pomagalo razumeti kompleksne družbene silnice.

Sabina Burkeljca

David Bedrač: Igravčki.

Ilustrirala Maša Kozjek.

*Ljubljana: Mladinska knjiga
(Knjižnica Čebelica), 2021.*

David Bedrač, pesnik, doktor literarnih ved, profesor slovenščine, mentor, publicist in kritik, v *Igravčkih* prinaša pesmi, ki so izhajale v revijah Cici-ban in Cicido od leta 2006, za knjižno izdajo pa jih je na novo ilustrirala Maša Kozjek. Rdeča nit vseh dvanajstih pesmi, ki je razvidna že iz naslova pesniške zbirke, je igra, igranje, igrivost.

Igra je za razvoj otroka izjemno pomembna; otroci, ki niso deležni spontane, svobodne, sproščene igre in se popolnoma ne zlijejo z njo, ker odraščajo v okolju, ki jim tega ne dovoljuje – v svetu vojn, otroške delovne sile, v družinah, kjer doživljajo različne vrste zlorab, so izkoriščani in travmatizirani –, imajo manj kvalitetno ali celo nekvalitetno življenje, tudi v odrasli dobi. Kaj pa otroci, ki zavračajo spontano igro s prijatelji, saj se njihov svet vrti bolj ali manj za zasloni telefonov in računalnikov, v virtualni osami? Zagotovo so prikrajšani za mnoge prednosti igre z vrstniki, prav tako so prikrajšani za ustvarjalnost, podporo varnih in stabilnih odnosov, razvoj socialnih in čustvenih kompetenc, spoprijemanje s stresom, spodbujanje učenja in razvoja možganov. Igra je povezana z gibanjem, sproščanjem, dobrim počutjem in zdravo tekmovalnostjo. V popoldanskem času ali

ob koncih tedna, na igriščih in zunaj stanovanj v sproščeni igri opazamo bistveno manj otrok kot pred desetletji, kar je gotovo skrb vzbujajoče.

Pesniška zbirka *Igravčki* je eno samo (po)vabilo k igri. Otroke vabi ven, med prijatelje – k skupni igri in veselju, ki je toliko večje, če se deli, s tem pa tudi množi. David Bedrač “reklamira” otroško igro v dvanajstih rimanih pesmih, Maša Kozjek pa v podobe “ulovi” otroke v sproščeni, aktivnih igrarijah (slepe miši, prijateljski plesni krog, vleka vrvi, kipi, telefon ...). Te igre bi morali rehabilitirati in jih načrtno uvesti – v šole in v družine, poleg tega pa strogo omejiti uporabo pametnih telefonov. In seveda, tudi (igriva) poezija in (igrive) ilustracije so za otroke posebna igra – besed in vizualnih podob –, ki ima vrsto pozitivnih učinkov. Zato je priporočljivo skupno branje poezije v družini, šoli in ... povsod, pravzaprav.

Dvanajst rimanih pesmi, namenjenih otrokom od predšolskega obdobja do konca prvega triletja, otroke nagovarja in jim kaže, kako čudovito se je skupaj igrati, kako se lahko uživa na preprost način, kar je, po mojem mnenju, dandanes izredno težko, saj se srečujejo s toliko nepotrebniimi motilci. V šoli opažam, da so v prvem triletju med bolj priljubljenimi knjigami izštevanka oziroma pesmi *Enci benci na kamenci*, ki gredo hitro v ušesa, saj imajo preprosto, rimano besedišče, so kratke, zapomnljive – take so tudi pesmi iz *Igravčkov*.

Že prva pesem *Prijateljski kamenček* je izštevanka in jo lahko uporabimo pri konkretni igri, pri kateri otroci med seboj delijo kamenček. Ponavljanje besed ustvarja ritem, blagozvočje doda rima, oboje pa pripomore k temu, da pesem mlado uho hitro usvoji. In sporočilo? Skupna igra, deljenje, netekmovalnost. Otrokom v pesmih pesnik večkrat da imena: prav vsak v skupni igri je pomemben – brez njega igra ne bi bila enaka. Kako se otroci počutijo, ko naredijo “velik krog iz majhnih rok”? Super, jasno! V pesmi *Promet v dnevni sobi* se otroci sproščeno igrajo s kolesom, z motorjem, z letalom ... Z njimi se igra tudi stric. Tudi v tej skupni igri sodelujejo vsi – odrasli otrokom dovolijo “promet” v dnevni sobi, saj se očitno zavedajo, da je to za njihove otroke zelo pomembno. V pesmi *Zdravnik za medvede* se Lukec igra zdravnika za svoje medvede, kar je bila včasih med otroki priljubljena igra. Ko Lukec vse medvedke pozdravi, jih pospravi v škatlo. Tu se oglasi pesnik: “Konec je za danes s službo – / zdaj pa ven, na zrak in v družbo!”

V pesmi *Jančkova lupa* Janček opazuje svet skozi povečevalno steklo. Nitka postane nit, smetke so smeti, pikica je pika in tako naprej, Janček pa v zrcalu velikana postane Jan. Majhni otroci po navadi želijo biti večji, starejši, za vsem skupaj pa tiči želja, da bi jih odrasli upoštevali. V pesmi

Vrvovleki se otroci pomerijo v vlečenju vrvi – športno se borijo, na koncu pa vsi ležijo na tleh. Tudi tu gre za zabavo, za zdravo tekmovalnost, za aktivno preživljanje časa v prijetnem razpoloženju, v druženju. Na koncu ni pomembno, kdo je zmagovalec – vsi se imajo lepo. V pesmi *Kiparska razstava* otroci – poimenovani z imeni in imajo vsak svojo osebnost – postanejo negibni kipi, ki se ne smejo ganiti kljub žgečkanju, dotikom in smehu. Zabavajo se in sproščeno smeji – takšen smeh je vreden več kot vse drugo! *Smešni gluhi telefon* opisuje še eno staro igro, pri čemer hudomušni lirski pripovedovalec stoji zadnji v vrsti in ne izda besede: “Se porednež hihitam, / ker rešitve ne izdam!” V pesmi *Kdo je višji?* postanejo glavni pripomoček pri igri preproste stopnice, pesnik pa občutke otrok strne v zadnjem verz: “To igrati se je fino!” Fantje, neustrašni piloti, se radi igrajo tudi z letali in sanjarijo, kako bodo nekoč postali piloti – pesnik v *Neustrašnih pilotih* poudari brezmejno moč otrokove domišljije in stoodstotno vero vanjo. Fantovsko igro prekine le “mamin lonec” (ki predstavlja tudi gotovost, varnost), po kosilu pa bodo spet “vsi za nov vzlet nared”. Na *Veselem vrtiljaku* se igramo vsi skupaj, v zadnji pesmi *Prijateljski krog* pa pesnik “igropesmi” sklene v prijateljstvu, kar je namen, pomen in smisel igre. V tem prijateljskem krogu smo vsi, nihče ni izključen, vsi smo dobrodošli in zaželimo si še najkrasnejši dan – “NAJ-NAJ-NAJ dan!”. Z zadnjo pesmijo celotna zbirka zazveni kot oda igri in prijateljstvu.

Pesmi so eno- ali večkitične, preprosto besedišče in ponavljanja vzpostavljajo tekoč ritem, verze združujejo rime. Barvite ilustracije Maše Kozjek, ki večinoma spajajo po dve pesmi, poudarjajo pomen prijateljstva in skupnosti, sproščene igre, zabave. Oba koda sporočanja bi lahko hitro prestopila v patetične vode, vendar se tej pasti uspešno izogneta in se združita v kakovostno pesniško slikanico, namenjeno najmlajšim. Otrokom igra pripada, saj je srečno otroštvo pretežno igranje. Pripadata pa jim tudi dobra poezija in kakovostne ilustracije.

Matej Bogataj

A si ti tudi not'
padel?

Žiga Divjak: *Križe*. Slovensko mladinsko gledališče, Zavod Maska, Zadruga Domino (Zagreb), Bitef (Beograd), ogled na lokaciji Stara pošta, v angleščini.

Že v eni zgodnjih avtorskih predstav *Človek, ki je gledal svet*, za katero so besedila in občutja ob koncu sveta, ki pomeni predvsem okoljsko devastacijo ali celo kataklizmo, prispevali člani ustvarjalne ekipe, se je režijsko zanimanje Žige Divjaka sukljalo okoli ekologije in sociale; v uprizoritvi so prizori, sicer formalno izčiščeni in minimalistični, pa vendar nekako strašljivi, recimo oprashaevanje cvetočega sadnega drevja v zaščitnih skafandrih na Kitajskem zaradi odsotnosti čebel, pa pogled na Zemljo od zgoraj, z gledišča astronavta, vmes je tudi nekaj o izkoriščanju delavcev v pogojih globalizacije, ker je to druga plat ekologije, enako brezobzirno kot okolje pozni kapitalizem izkorišča tudi delovno silo. Potem je v Mladinskem gledališču Divjak na podlagi besedila, ki je nastalo s pomočjo igralske in širše ekipe, režiral *Vročino*, triler o globalnem segrevanju, v katerem igralci v več jezikih – predstava je nastala v koprodukciji s festivalom *steirischer herbst* – skandirajo in postopno vse bolj osebno in zato tudi v nasprotju ali polemično do ostalih govorcev naštevajo dejstva in podatke o alarmantnem podnebnem stanju, o tem, kako se planet pregreva zaradi človekovih posegov v naravo in povečanih izpustov toplogrednih plinov, ob vprašanju,

ali je za akcijo in spremembo morda že prepozno. Kljub temu da je uprizoritev angažirana in dosledna pri soočanju s podatki o spremembah klime, je očiščena vsakršnega moraliziranja, čeprav je njen mobilizacijski potencial nedvomen, včasih tudi performativen in priklicujoč pretekle angažirane umetnike; zapomnili smo si recimo igralčeve poskuse oživljanja mrtve ribe in brutalne prizore policijskega nasilja nad okoljskimi aktivisti, pa takrat še nismo pričevali situacijam, ki so zaznamovale v času korona ukrepov domače, danes pa z drugimi razlogi za proteste tudi bližnje in tuje prostore, tudi v zahodni Evropi, kjer pritiskajo z reformami na delavce, da bi več denarjev odtrgali za profite bogatih, ki so združeni v nekakšnih multinacionalkah.

Krize so tako (vsaj) tretja Divjakova predstava – dramaturg je Goran Injac – v nizu s poudarkom na prihodnosti in ekologiji; besedilo tega gledališkega eseja je nastalo predvsem na podlagi dveh knjig tujih avtorjev, *Manj je več* Jasona Hickla in *Goba na koncu sveta* Anne Lowenhaupt Tsing. Prva govori, nekako v hararijevskem stilu z veliko primeri in poznavanjem zgodovine in pasti, ampak bolj kritično do stanja sveta, o napredku človeštva do danes, ko se vse bolj zavedamo, da sta tista modernost in težnja po permanentnem razvoju, ki sta položeni v srčiko kapitalizma, na prelomnici: ali ju bomo zaustavili, pristali na nekaj, čemur paradoksalno rečemo trajnostni razvoj, ne da bi se povsem zavedali, da to pomeni nobenega razvoja več, prav nobenega, ker lahko vsak nadaljnji korak povzroči kolaps skrbno uravnoveženih in nekdanj stabilnih, danes pa že močno načetih naravnih sistemov; v knjigi in predstavi je uporabljen pojem odrast (*degrowth*) kot zaviranje prekomerne in škodljive rasti. V gonji za napredkom, gnani s pohlepom, prihaja do paradoksov, kot je recimo prepričanje o gladki združljivosti demokracije in kapitalizma, o tako rekoč njuni skoraj samoumevni kohabitaciji. Ki pa se zruši že v trenutku, ko pogledamo recimo britansko medijsko sceno, pravi avtor knjige in za njim Divjakova uprizoritev, kjer tri podjetja, trije medijski giganti obvladujejo sedem desetih medijskega prostora, ali pa ameriški primer, kjer je devet desetih medijev v lasti pol ducata korporacij – ali je potem sploh možna kakršna koli ekonomska ali ekološka razprava izven teh okvirov oziroma kakšen učinek sploh lahko ima, če je svobodna samo desetina medijskega prostora? Avtor besedila opozarja, da je bilo v nekem sociološkem in psihološkem eksperimentu več kot dve tretjini vpletenih za trajnostni razvoj, ampak malo manj kot tretjina bi vse skupaj pretvorila v profit in hitro bogatitev; in ti imajo potem svoje oddaje in kadar pri posegih v okolje ne uspejo – spomnimo se ministra za okolje in njegovega zakona o vodah, ki je padel

na referendumu –, se končno pokrijeta forma in vsebina – v komentarju je nemočno prašičje krulil, ne samo zato, ker slabo prenaša poraze, očitno, njegovo prabistvo se je izluščilo in osvobodilo ob porazu poskusa ogrožitve zaenkrat še skupnega dobra, (načelno) nezazidljivega pasu ob vodah, razbremenjenega komercialnih dejavnosti in (pretirano) škodljivih vplivov.

Potem po rešetanju stanja na terenu, ki je sajast in pregret, z večino prebivalstva vred, saj gre za izkoriščanje človeških virov z roko v roki z izkoriščanjem narave, besedilo uporabi besedo prekarnost kot negotovo stanje, pri katerem preteklost ne vodi nujno v prihodnost in prekarnost naj bi bila splošno stanje sveta, ključ za razumevanje današnjega trenutka produkcije. Besedilo uprizoritve nato zavije na področje sobivanja. Najprej na primeru pojmovanja svetosti narave pri staroselskih ljudstvih, pri njihovem upravljanju z danostmi, ki jih obkrožajo, in to svetost je za popredmetenje narave treba ukiniti, pretrgati je treba vezi, ki samoregulirajo delovanje skupnosti. Prvobitna ljudstva pri svojem sobivanju z okoljem ne jemljejo več, kot lahko dajejo, kot lahko naravi s svojim prispevkom vrnejo, knjiga o gobah in presnovi rastlin pa se zaključi z naštevanjem dobrih praks pri rastlinskih sistemih, s pojasnili, kako drevesa izmenjujejo sladkorje z glivami, saj jih ne proizvajajo sama, za rast potrebna hranila si izmenjujejo in si medsebojno pomagajo, kot bi se zavedala soodvisnosti.

Scenograf uprizoritve Igor Vasiljev je prostor Stare pošte obložil s svetlimi stenami, na katerih so odrezani drevesni štori. Razstavljeno je tisto, kar sicer ostane v zemlji, ko v gozdu posekajo drevo; zdaj so drevesa požagana globlje v tla in visijo z odrezanimi koreninami, kot nekakšne trofeje, morda kot spominski ali muzejski primerki. Na takšnem prizorišču je potem nekaj kupčkov, obleka, obutev, rekviziti, do katerih pridejo člani igralske ekipe postopoma, goli, kot ob nedolžnem začetku civilizacije, eden po eden, med govorjenjem o vzponu človeka in njegovem vplivu na okolje, o dobi antropocena oziroma neoliberalizma, in potem se stilizirani igralci – dostavljavec paketov, športnik in počitnikovalec, nakupovalka, študentka, gradbeni delavec, biznismen – oblečejo v kostume, kostumografka je Tina Pavlović, pograbi rekvizite – škatle, zvezke, vrečke, športne pripomočke – in začnejo teči. Tečejo, tečejo, najprej eden in na koncu vsi, tečejo vse hitreje, v tišini, podprti z nasnetim glasom pripovedovalca Blaža Šefa, tečejo vse hitreje, vse bolj utrujeno, to je tek za življenje, je tek za uspehom, je naporen in monoton in izčrpavajoč tek, s katerim poskušajo ujeti pospešeni in še pospešujoči ritem življenja in dela. Tečejo, da bi ujeli življenje, ki je do konca pospešeno. Pri tem jim odpadajo predmeti, znojijo se, to je prav fizično gledališče, posameznikovo telo je do konca

izpostavljeno in trpeče v poskusih dohajanja tempa. Do trenutka, ko besedilo spregovori o možnosti anomalije, ki je za sistem katastrofalna, kar se sicer dogaja vsakodnevno, morda ne na ravni mest in civilizacij, zato pa na ravni mravljišč in manjših zaselkov – takrat igralska ekipa (Draga Potočnjak, Katarina Stegnar, Vito Weiss, Gregor Zorc, Doroteja Nadrah, Iztok Drabik Jug, Klemen Kovačič) popada na tla in si v oblačila podveže ude, da izgledajo kot amputirani, da spominjajo na štrclje drevesnih debel, kakor so razprostrti na steni, in potem iz ostankov, hrane, oblačil, kar vse leži na tleh kot ostanek njihove prejšnje aktivnosti, eni brez rok, drugi s kakšno, tretji z obema, pa brez nog, začnejo deliti, kar je ostalo po njihovem nezadržnem teku, skušajo si pomagati, se hraniti, si podlagati mehke blazine pod glavo – gre za učinkovit, grotesken, tudi pretresljiv prikaz hendikepiranosti in pomoči ob zavesti, da so vsi v istem zosu. Dovolj povedno početje, če pomislimo, da drevesa vse to počnejo že od nekdaj, človeštvo pa bo moralo morda priti najprej do konca, do katastrofe – ali vsaj do njene bolj splošno sprejete slutnje.

Kako je padlo drevo, uprizoritev v ljubljanski Drami, ki je nastala po besedilu Katarine Morano, je nadaljnji korak v Divjakovem natančnem preišljevanju stanja sodobnosti; močna uprizoritev o družini, ki se kljub različnosti in prezaposlenosti s sabo in vzgojo in vsem, kar nam jemlje preveč časa, da bi zares živeli, osredini okoli zaščite drevesa. To naj bi padlo kot žrtev vile bloka, strateške investicije tistih, ki imajo preveč, pa se tega ne zavedajo, nekakšnih ljudi s posebnimi potrebami, izključno pripadajočim tisti slabi tretjini, in družina je kar naenkrat v konfliktu, postavljena pred redarsko surovost, brezobzirnost kapitala in njegovih oprod, vendar o tej predstavi enkrat drugič.

Milan Ramšak Marković: *Deževen dan v Gurlitschu*. Režija Sebastijan Horvat. Mestno gledališče Ptuj, Prešernovo gledališče Kranj, ogled v Kranju.

Peter, srednjeletni intelektualec, ki ga vidimo na začetku v prijateljskem in neobveznem klepetu ob ženi in prijateljskem paru na obisku, svoje reakcije na stanje stvari v svetu najprej skriva za izdelano fasado in drobnim klepetanjem, vendar ga nekaj zaporednih nepredvidljivih stvari, recimo izginotje verižice, ki je pripadala partnerkini sorodnici, poznani socialdemokratini, popolnoma vrže iz tira. Kljub načelni odprtosti je zgrožen

nad dejstvom, da se lahko očitno nekdo sprehaja po njegovem stanovanju, ogroža njegovo posest, imovino, da je torej tisto, kar se mu zdi varen dom, v resnici bolj porozna in zasilna zaščita pred tistim strašnim zunaj. Poskuša s pravico in zahtevo po preiskavi na policiji, kjer ga na hitro odpravijo, najame detektiva, se v iskanju resnice in pravice potika po urbanih zakotjih, kjer ga pretepejo in okradejo, kar očitno sproži v njem zatajevani bes. Tudi zaradi vsega, kar je doživel in pokasiral že prej, v otroštvu, in o čemer ima toliko povedati njegova mati. Zagrezne v pajzljju, v katerem se zbirajo v času zataknjeni Korošci – Gurtlitsch namreč leži v naši neposredni bližini, ob Vrbskem jezeru blizu Celovca –, ljudje iz nekih drugih časov in v te čase globoko potopljeni. Recimo nekdanja lepotica, ki se zdaj spogleduje s Petrom in po njegovem nalivanju in prekoračenjih tudi neuspešno končata v stranišču in poskušata občevati. Petra nemirnost in občutek negotovosti – kljub temu da se zdi, da je na prelomni točki kariere, ko bi moral za sicer opravljen in rumenjaški časopis napisati reportažo o migrantih in gre zato na bosansko-hrvaško mejo, se z ljudmi neposredno sreča, pa vse skupaj propade zaradi njegove zazrtosti drugam, v pravičnost in pravico – pripeljeta v mejna stanja; ob srečanju z lovцем, ki ga nagovori, se počuti napadenega in lovca potolče, do smrti. V Ramšak Markovičevem besedilu se po tem sooča s tistimi, ki so mu blizu in mu hočejo pomagati, tudi s preiskovalci, vendar je uprizoritev ta del oklestila, tudi skrivnosti izgubljenе verižice ni odstrla, ukradla oziroma 'vzela' naj bi jo slovenska hišna pomočnica. To je precej banalno razkritje skrivnosti, vsaj glede Petrovih zaščitnih ukrepov, prej namreč doma sam od sebe in brez opozorila namesti kamero in vanjo – morda, njegov notranji svet je precej načet – ujame ob ženi še nekakšno zabrisano silhueto, vse pa v času, ko njega ni doma. V igri *Deževen dan v Gurlitschu* – da je deževen, poudarjajo vsi, očitno je to indikator zatohle atmosfere in vsesplošnega pritiska na počutje – se tako Peter kot slehernik spušča proti dnu, proti črni luknji nesmisla, ki vsrkava vse in o kateri mu na koncu v silovitem in malo ironičnem, posmehljivem monologu spregovori plačljivi lokalni posebnež in napol filozof, ki ga kot sfinga napelje v gozd z obljubo nočnega zabavišča za premožne precej zaprtega tipa, pa za bogato in še kako drugače prebrano klientelo.

Milan Ramšak Marković kot tekstopisec in Sebastijan Horvat kot režiser sta v nekaj prejšnjih predstavah že sodelovala, recimo pri tržaški postavitvi *Teorema* po Pasolinijevem filmu, le da je Ramšak Marković dopisal drugi del, ki se dogaja v sodobnem meščanskem tržaškem okolju, torej trideset let pozneje, in pri adaptaciji Fassbinderjevega filma *Ali: strah ti*

poje dušo. Tam je šlo podobno kot v *Gurlitschu* za (kratek) stik med dvema svetovoma, srednjeslojcev v *Teoremi* s skrivnostnim, vendar neustavljivo zapeljivim prišlekom oziroma upokojenke in maroškega migranta na delu v Nemčiji. Že v *Ali* je scenografija poudarila pretočen prostor, to je bilo prizorišče v Železniškem muzeju z zamreženimi okni, tokrat pa je dogajanje – scenograf je Igor Vasiljev – postavljeno na oder Prešernovega gledališča v Kranju. V centru, obkroženem s stoli za publiko, ki se potem širi tudi na stranska prizorišča – eno recimo pripada materi in njenemu svarilnemu glasu, kaj vse se lahko Petru in njemu podobnim zgodi –, poteka pretočno dogajanje, v katero je potegnjena publika. Odrske akcije in menjave fokusa dajejo vtis pretočnosti in spominjajo na filmske možnosti spremembe scenografije. Tudi kostumografija Belinde Radulović je veristična; Petrova oblačila so vsakdanja, srednjeslojna, tisti iz zakotnega bifeja, ki so kot da zaostali v nekih drugih časih ali pa na oblačenje ne dajo prav dosti, recimo filozof Jockl z volneno kapo in brezrokavnikom čez debel pulover, del, ki pripada starševski generaciji in napetim razmeram doma, pa so primerno kostumsko arhaizirani.

Petra odigra Aljoša Ternovšek, njegova igra je nekako pridušena in postopno kaže vse večjo negotovost in nelagodje, v svetu deluje na način Aličinega čudenja, novoodkriti svet je zanj čudežna, pa tudi nevarna dežela, nekakšen poligon, na katerem se potem spušča proti dnu. Čeprav vidimo njegovo napetost zaradi izmaknitve tal pod nogami po izginotju verižice, o njegovi prenapetosti bolj pričujejo drugi, žena, ki jo odigra Vesna Pernarčič, mu očita nestrpnost in preganjavičnost. Skoraj tipično za poglobljanje Petrove negotovosti je, da posnetka kamere, ki naj bi bil zanjo obremenjujoč, po Petrovih besedah, ne komentira in raje spakira drugam. V predstavi je uporabljen tudi video Igorja Vasiljeva, enkrat je to posnetek nadzorne kamere, drugič do neprepoznavnosti izmaličen obraz lovca, s tem se spogledovanje scenografije s filmom in njegovo hipno premakljivostjo prizorišč še podkrepi.

Vesna Slapar z natančno minimalistično in brezstrastno igro, čeprav pod fasado morda vse vre, in Miha Rodman kažeta Petrovo predzgodbo; ona kot mati, ki jo vmes vidimo, kako išče po stanovanju steklenico in potem krepko nagne iz nje, je polna svaril, ki očitno Petra zaznamujejo, vceplja mu občutek negotovosti, ki pri njej izhaja iz ogroženosti doma, mož jo recimo pri jedi brez razloga udari in ozmerja, da pijane ne prenese, in to je izhodišče, ki ga dobi kot očetovino Peter, to je njegova popotnica za življenje.

Posebna atmosfera, ki opravičuje razpršitev prizorišča, preveva lokalni bife, kamor se Peter zateče po odgovore na premoženjska, pa tudi življenjska vprašanja; že dejstvo, da kriminal povezuje s tem temačnim in v času zataknjenim krajem, kaže njegovo slabo poznavanje narave kriminala in njegovih nosilcev. Tam kraljujejo birt v napol navijaški trenirki (Miha Nemeč) in njegovi podaniki, med njimi je nekoliko zaostal in v gibanju prepoznavno drugačen, nerodni Blaž Setnikar, ki potem nekaj sentimentalno odpoje na odprtem bifejskem odru, kjer se očitno igrajo nekakšne zapravljenе talente, tam je bivša lepotica, igra jo Darja Reichman, ki je nekdaj vabila moške poglede in je imela celo bend, zdaj pa je nekako izgubljena skupaj s svojim izgubljenim šarmom, predvsem pa tam kraljuje trdi avstrijski plačljivi filozof Jockl, ki daje plačljive nasvete in uvide v življenje: Borut Veselko mu da kar nekaj prepričljivosti že z nekako zacuknjeno in obenem karizmatično pojavo, s posvečenim nagibanjem piva in usodnostnim glasom, ob tem Petru nudi lekcijo in poduk o stanju današnjega intelektualizma, ki da je neprizemljen, nesposoben preživeti, preveč znanja in premalo srca in brez vseh preživitvenih spretnosti, zato se vsakič znova znajde pred črno luknjo, ki v svetu današnjih srednjesejcev lahko zazija kjer koli in vase vsrka vsa prepričanja, lažna še toliko lažje in hitreje. Nepovratno. Glasbo, ki kaže, kako so nekateri zagreznili v anahronistični črni luknji in uspešno daje šlagersko, popevkarsko in kičasto podlago za atmosfero v notranjosti lokala, je prispeval Drago Ivanuša.

Uprizoritev je tako problematizirala stik pretežno humanističnih intelektualcev – Peter je po izobrazbi sociolog kulture, ki poskuša biti zaresen novinar, pa spodsne že pri stiku z migranti v taborišču na hrvaško-bosanski meji ter se ne zna upreti nasilnemu in nezakonitemu vračanju migrantov s strani policije, njegova žena je pravnica, družinski prijatelj poučuje književnost, njegova mlada partnerka in bivša študentka, katere nosečnosti je prijatelja strah, je raziskovalka ženskega feminističnega gibanja – s svetom, s tistim, kar bi moral biti del njihove izkušnje, če ne drugače raziskovalno in akademsko. Problematizira zaprtost tistih, ki bi morali opozarjati na anomalije in krivičnosti, pa se ne znajo postaviti in znajti v svetu, ki sega onstran njihove vsakdanje rutine. Vse to pa počne na način, ki je zadnje čase v osredju Horvatovega režijskega zanimanja, torej na način prizorišča, ki z različnimi osvetlitvami in aktivacijami manjših odrov in prizorišč omogoča hitre prehode med različnimi dogajalnimi prostori ter se s tem približuje filmskosti, da se zgleduje pri tem mediju, pa kažejo že adaptacije Fassbinderjevih in Pasolinijevih filmov.

Avtorski projekt: *Ne ti meni Alice (once again)*. Igrata Nataša Matjašec Roškar in Petja Labovič. SMG Drama Maribor, ogled na TSD v Kranju.

“Prešinilo jo je, da še nikoli ni videla zajca, ki iz žepka na telovniku vleče uro. Radovedna je stekla za njim in še pravi čas opazila, kako izginja v zajčji luknji pod živo mejo. Čez hip se je spustila za njim in sploh ni pomislila, kako za vruga bo prišla nazaj ven,” zapiše Lewis Carroll v *Alici v čudežni deželi* v prevodu Milana Dekleve, in Aličino dogodivščino so za izhodišče v času karantene po nasvetu umetniškega vodje mariborske Drame vzeli ustvarjalci predstave, ob obeh nastopajočih še dramaturginja Maja Borin, Valentina Turcu, režiserka Mateja Kokol in scenograf Matic Kašnik in kostumografka Suzana Rengeo. Potem so gradili okoli Carrollovega besedila in asociacij, češ da to izpostavljeno delo nedvomno vodilnega pisca non-sensa, torej oblike nelogične ali celo kontralogične (kolikor ni to posledica psihedelije, ki poganja Alico in jo enkrat pomanjšuje in drugič povečuje, kot da bi imela zaznave na tripu) ter pogosto rimane literature, omogoča kar najširši, torej kar najbolj svoboden in preskakujoč asociacijski urejevalni princip gradiva, ki so ga pridobili med vajami.

Če je pri Carrollu zajčja luknja izgovor za prehod v drugo razsežnost z njenimi alogičnostmi, živalmi s človeškimi lastnostmi, predvsem v zmešnjavo igre proporcev, potem je v dopisovanju Alice čez prvotno besedilo in z njim kot alibijem zajčja luknja tudi izgovor za soočenje z raznovrstnim gledališkim in za namene gledališča nabranim materialom. Ta tokrat obsega vse od časopisne novice do citatov iz filmskih klasik, sklicevanja na popularno kulturo in citacijo literarnih klasik, kar je vse dražljiva naloga za igralko in igralca, za neutrudni par, ki se poskuša znajti v tem predrugačenem svetu. V njem sta, podobno kot Alica že v Tauferjevi dvakratni režiji te nonsens klasike, seveda izpostavljena predvsem lastnemu čudenju nad zakonitostmi, kar vse poskušata obvladati z igralskimi sredstvi, z menjavo govorov in razpoloženj, s čustveno nabitimi in citatno izpraznjenimi vsebinami.

Vendar je Carrollova *Alica* samo izhodišče, na odru, ki ga zaznamujeta dva nabora kostumov iz fundusa mariborskega gledališča, se namreč pojavita kar najbolj nevtralnno kostumirana igralca, črno na črnem, in se začneta ozirati za izhodom, za vrati – in ta vodijo v gledališko luknjo. Ki je očitno dobro založena z angelskimi krili, pa s kožuščki in zajčjimi ušesci, lasuljami in modnimi rekviziti. Tam pa vsemogočno vse mogoče: nabor citatov iz filmov, recimo iz Ridley Scottovega *Iztrebljevalca*, pa epizoda iz Kafkove *Pred vrati postave*, nekaj očitno iz italijanskih filmskih klasik, Fellinija in morda Benignija (*Življenje je lepo*), zraven je uporabljena

časopisna novica o prodajalki v trgovini iz druge roke, ki jo je nasprejala užaljena nakupovalka tatica, potem ko so jo odkrili. Material je res zelo raznovrsten in v uprizoritvi je ves čas prisotno mešanje in preskakovanje med jeziki, slovenščino s sociolekti in dialekti, italijanščino in angleščino, in občutek imamo, da je Carrollov nonsens omogočil in priskrbel alibi za takšno mešanje ravni, tako jezikovnih kot za mešanje uprizoritvenih kodov in leg izjavljanja.

Potem so nekakšne vaje v slogu, nekaj igralski nalog so dali režiserji, recimo Dalibor (Matanič?) ali Matjaž (ta še posebej umetelno in psihoanalitsko podkleteno, da ne vemo, ali je to Zupančič ali Berger, oba se napajata pri tem koritu), pa Oliver (Frljič?), in potem te naloge in zaposlitve – kolikor že iracionalne in morda včasih težko izvedljive – oba tudi izvedeta. Pri čemer je opazna razlika v pristopu, Nataša Matjašec Roškar pristopa s širšim naborom sredstev, Labovič pa z več čudenja in bolj podporno, razumevajoče. Vse skupaj se izteče v intenziven spust v skladišče gledališkega spomina in nabor gledaliških praks in pristopov, ki s svojo oscilacijo jemljejo vsako gotovost – izvorno prekarna situacija, bi lahko povzeli, kjer vsak od prizorov sicer vodi v naslednjega, vendar nepričakovanega, kar je seveda poseben igralski izziv, ki zahteva prožnost in veščino.